54565

АНТІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛАСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ.

Друге, за згодою автора змінене, видання

зладив

Др. ІВАН КОПАЧ.

У ЛЬВОВІ. 1923.

НАКЛАДОМ ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

З дозволу Наукового Товариства ім. Шевченка.

Z 4969.

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНИХ ШКІЛ.

Друге, за згодою автора змінене, виданнє

зладив

Др. ІВАН КОПАЧ.

22610

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

БІБЛІОТЕКА
ім. Шевченка

У ЛЬВОВІ, 1923.

НАКЛАДОМ ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ш 141.4-942.2

454

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3084

I. ПОЕЗІЯ.

А. Епічна поезія.

I. Казки. [1]



1. Гордий цар.

Десь-не-десь, в якімсь царстві, в якімсь государстві, не в нашій землі, не за нашої памяти жив собі цар, та такий гордий, що не приведи Господи! Хтоб єму що не радив, не сказав, нічого не послухає, а робить усе, що тільки єму на думку упаде; і ніхто єму перечити не смій! Засумували усі міністри та бояри, засумував і люд увесь.

Раз пішов цар до церкви. Слухає, панотець читає Святеє Письмо. Якесь там слово єму не сподобалось; мені й казали, та на старість я й забув. Після Служби іде цар до дому, звелів панотця до дому привести. Приходить панотець.

— Як ти посмів читати таке а таке місце?

— Якже не читати, — каже, — коли написано?

— То що, що написано? Се буде написано не знать що, то ти й читатимеш? Щоб ти те місце замазав і більше читати не смій!

— Не я, ваше царське величество, писав ті слова, — каже панотець, — не мені їх і замазувати!

— Як ти смієш мені перечити? Я цар, ти повинен мене слухати!

— Усе, — каже панотець, — буду слухати, а в церковнім ділі Бог постановив, а людям не змінити!

— Якто не змінити? — крикнув цар. — Коли хочу змінити, то й зміню! Щоб ти мені зараз викинув слова ті і щоб ніколи не читав їх у церкві! Чуєш?

— Не смію, — каже, — не моя воля.

— Я тобі приказую!

— Не смію! — каже.

— Ну, так даю тобі три дні подумати, а четвертий день у вечері явись у мене і не зносить тобі голови на плечах!

---

[1]) Примітка: При кождій ґрупі треба пригадати собі та порівнати подібні уступи із Читанок для низших кляс, а також і з приватної домашної лєктури.

Панотець низенько поклонився і пішов до дому.

От уже третій день кінчається, а панотець і сам не знає, що робити. Умертиб за віру не страшно, та жінка, діти маленькі... Ходить та плаче. Горе!... Ляг він спати, так не спиться. Коли к світу заснув і бачить у сні: Стоїть у головах ангел тай каже:

— Не бійся нічого; Бог мене послав на землю боронити тебе!

Встав панотець вранці радий, наче тільки що народився, і помолився щиро Богу.

Прокидається й цар вранці тай гукнув, щоб скорійш мисливі збирались: на польованнє поїде.

Полюють они в лісі. Коли бачить цар: олень вискочив із куща. Цар за ним, так женеться: олень не втече, цар не дожене. Розпалився цар, погнав коня, ось-ось-ось настигне... Коли річка на дорозі. Олень у воду; цар одежу з себе та собі у воду. Пливати умів добре, думав — настигне. От-от ще кришечку, і за рогиб ухопив... А олень переплив на берег, цар разом, та тільки хотів єго за роги, аж оленя не стало... Бо то був ангел! Цар здивувався, дивиться сюди-туди, де то олень подівся. Коли бачить: на тім боці хтось одягається в єго одежу, сідає на єго коня і рушає. Цар думав, що се злодій який або що; а то був той самий ангел. Приняв він на себе обличе царя, догнав мисливих тай поїхав з ними до дому. А цар зістався без одежі в лісі. Коли дивиться: аж далеко десь дим піднимається над лісом і неначе хмара стелиться по чистім небі. Він подумав: то мабуть мої мисливі палять! Пішов туди, на той дим. Приходить, аж то цегольня. Робітники повиходили, дивляться, що оно таке та що за чоловік без одежі? А він у кущах ноги покалічив, тіло по драпане. Люди змилосердились над ним, дали єму стару нечисту свитину, винесли єму їсти хліба черствого та огірків і питають:

— Скажи, чоловіче, хто ти такий?

— Дайте, — каже, — наїмся, а то їсти хочу.

Нагодували єго; може він зроду не їв нічого з таким смаком, як той хліб черствий та огірки. От, як наївся, то й каже:

— Тепер скажу вам, хто я такий: я цар ваш! Як дістанусь у столицю, то я вас нагороджу!

— Ах, ти ледач! Щоб то старець якийсь та смів себе царем величати?! Подивись на него, ще й винагороджувати хоче!

— Ви, — каже, — не смійте мене лаяти, бо звелю вам голови зрубати! (Забувся; думав, що дома).

— Хто? Ти?!

Та давай єго бити. Били, били, взяли тай прогнали. Пішов він, по лісі блукаючи...

Іде та іде, аж бачить знова: дим піднімається над лісом. Він знов думав, що то мисливі, тай іде до них. Аж ід вечеру вже знов приходить до другої цегольні. Там над ним змилувались, нагодували єго, напоїли, дали єму стареньку одежину, бо й самі бідні були. Ониж думали, що то так собі бідний чоловік, може від рекрут ховається. А він, як наївся та одягся, то й каже:

— Я цар ваш!

Ті сміються над ним. Він знов посварився з людьми. І ті єго побили добре тай прогнали. Він і пішов собі у ліс. Аж вже й ніч. От він приляг під деревом тай переночував, а вранці вставши і поплівся, куди очи глядять.

Аж ось приходить у трету цегольню, та вже й не признається, що він цар; усе думає про те, якби єму у столицю дістатися. От і там єго нагодували робітники, та бачать, що у него босі покалічені ноги, змилувались і дали єму старенькі чоботи. Він їх питає:

— Чи не знаєте, куди тут шлях на столицю?

Они єму розказали. А вже далеко увійшов за цілий день.

От пішов він тою дорогою, якою єму показано. Іде та іде — і приходить у якесь місточко. Аж от перестріва єго на дорозі становий:

— Стій! — кричить.

Він став.

— Пашпорт є?

— Ні, нема.

— Якже ти без пашпорту ходиш, ти блудяга якийсь?

Взяли єго тай посадили в холодну. Через кільки часу питаються:

— А звідки ти?

Він сказав: з такої і такої столиці. Тоді єго скували із злодіями тай повели.

От привели єго у столицю тай знов саджають у тюрму. Через якийсь час приходить старший і розпитується, хто і за що сидить. От один каже:

— У москалях був; там мене били та нівечили, що не вмію на трубі грать, так я і втік; а мене отсе й піймали...

— А ти за що? — питає далі.

— А я, — каже, — не мав що їсти тай поліз у чужу комору, так мене сюди завдали.

Підходить старший до царя:

— А ти за що, старичок?

От він єму розказав усю правду:

*

— Був я царем, та таке й таке приключилося зо мною.

Тут на него дивляться, що він зовсім неподібний на царя. А він, звісно, за довгий час змарнів, борода відросла. Куди там? Зовсім неподібний! А таки запирається, що цар. Як уже єго не запитували: цар, тай годі!

От і порішили всі, що він божевільний, тай вигнали єго з тюрми. Як єго випустили, то так бідує, що Господи! Як що знайде яку роботу (а до роботи не звичний), то ще й нічого; а часом то тим тільки й живе, що випросить шматок хліба. Ночує, де Бог дасть; часом де в буряні або так де під тином. До того дожився!

А ангел, зробившись царем, поїхав з мисливими до дому. Приїхав. Ніхто нічого й не догадується, що то не цар, а ангел. Коли у вечері й приходить до него панотець тай каже:

— Воля твоя, царю, голову мою зняти; не пристану я на те, щоб викинути слово із Святого Письма!

А цар єму:

— Ну, слава Богу! Тепер я знаю, що у моїм царстві є такий панотець, що міцно стоїть за слово Боже. Роблю тебе найстаршим архиєреєм.

Панотець подякував, поклонився до землі тай пішов собі, дивуючись, що се таке, що з гордого царя зробився такий тихий та справедливий. От і всі дивуються, що таке з царем сталося. Такий зробився тихий та поважний, по польованнях не розїзджає, а все ходить, розпитується, де яка неправда чи яка кому кривда чи що; на все сам увагу звертає; скрізь суд справедливий чинить, судців та розсудчиків справедливих назначає. Як перше народ сумував, так тепер радіє.

А цар той так бідує, так бідує! Коли через три роки приходить такий царський указ, щоб на такийто й на такий день усі сходились до царя обідати: богаті й убогі, і пани й мужики. От і посходились усі, прийшов і той цар нещасливий. А на царськім дворі такого столів понакривано, що Господи! От сідають усі за столи, пють та їдять, а цар сам з міністрами усякі напитки розношує, кождого сам припрошує; а тому цареви нещасливому вдвоє проти інших накладає й наливає. Усіх нагодували й напоїли; а далі цар почав розпитуватися людий, чи нема кому якої кривди або обиди? А як почали вже люди розходитися, цар став у брамі з мішком гроший і всім дає по гривні, а тому цареви нещасному дав аж три гривні.

Через три роки знова цар зробив обід і знова скликає усіх людий. От нагодував, напоїв, розпитався про все, що в єго цар-

стві робиться, дав по гривні усім, а тому цареви нещасному у двоє давав їсти й пити і на дорогу дав знова три гривні.

А через три роки знов робить обід. От, посходились люди, і богаті й убогі, і пани й мужики; понаїдались, понапивались, подякували, стали розходитися. Той цар нещасливий і собі хоче йти, так він єго зупинив. Повів єго до себе у палату тай каже:

— Се тобі Бог присудив, щоб ти девять літ покутував за свою гордість; а мене послав, щоб я навчив тебе, як цар має людий жалувати. Ну, тепер ти, бідуючи та тиняючись по світі, набрався трохи розуму, тож гляди, щоб добре народом правив! Бо з сього часу ти будеш знов царем, а я полечу до Бога на небо!

І, се кажучи, звелів єму умитися й підголитися, бо борода у него виросла, наче у пасішника; дав єму царську одежу, а далі й каже:

— Іди тепер, там у покоях царська рада; іди туди, там тебе ніхто й не пізнає, що ти той самий, що старцем тинявся! Нехай тобі Бог поможе у всім добрім!

Як сказав се ангел, то і не стало єго, тільки одежа лишилася.

От цар перш усього помолився щиро Богу, а тоді й пішов до ради. Від тої пори правив уже він народом, як єго ангел навчив.

Народня казка.

2. Синій лис.

Жив собі в однім лісі лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілько разів гонили єго стрільці, тровили єго псами, заставляли на него зеліза або підкидали єму затроєного мяса, нічим не могли доїхати єму кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови чито до курника чи до комори, то не було смілійшого, вигадливійшого та зручнійшого злодія над него. Дійшло до того, що він нераз у білий день вибирався на польованнє і ніколи не вертав з порожними руками.

Се незвичайне щастє і та єго хитрість зробили єго страшенно гордим. Єму здавалося, що нема нічого неможливого для него.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Доси я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували єго товариші.

— Що, дурниць! Ану побачите! — решетився лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купою по улицях ходять, то вже хибаб ти перекинувся в блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— Отже побачите, і в блоху не перекинуся і не розідруть мене! — товк своє лис і поклався міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти і ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвильку вискочити на улицю, побігти на торговицю і вернути назад. А на улиці і на торговиці крик, шум, гармідер, вози скриплять, колеса торкочуть, коні гремлять копитами, свині квичать, жиди шваркочуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив і в горячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у буряні коло плота, що притикав до улиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшися першого страху, а надто роздивившися потроха, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на улицю. Улицею йшло і їхало людий богато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив і нікому до него не було діла. От пес та пес, думали собі люди. А Микита тому й рад. Знитився, стулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сімя, курий, качок і інші такі гарні річи.

Ще не встиг добігти до торговиці, коли єму на стрічу біжить пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не здурить. Лиш занюхали, хто він, загарчали тай як не кинуться до него! Господи, яке страхіттє! Наш Микита скрутився мов муха в окропі: Що тут робити? куди дітися? Не довго думаючи, він шмигнув у найблизші отворені сіни, а з сіний на подвірє. Скулився тут і роздивляється, кудиб то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить лис, що на подвірю у куті стоїть якась діжа. От він, не довго думаючи, скік у діжу тай сховався.

Щастє мав, бо ледво він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте єго! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісненькім подвірю, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов

від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, они побігли далі. Лис Микита був уратований.

Уратований, але як!

В діжі, що так несподівано стала єму в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олію розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби тай поставив її в куті на подвірю, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сю посудину, лис Микита в першій хвилі занурився в неї з головою і мало не задусився. Але потім, діставши задними ногами дна бочки, став собі так, що все єго тіло було затоплене в фарбі, а тілько мордочка, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Оттак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олію майже дусив єго, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Тай то ще хто знає, що буде! Ануж надійде господар бочки і застане єго тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний лис Микита мусів сидіти в фарбі тихо аж до вечера, знаючи добре, що, якби тепер у такім строю появився на улиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять єго живого. Аж коли смерклося, лис Микита вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг улицю і неспостережений нічим ускочив до садка, а відси бурянами через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до ліса. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася троха або не висохла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до ліса, і то не в тім боці, де була єго хата, а геть у противнім. Був голодний, змучений, ледво живий. До дому треба було бігти зо дві милі, але на се у него не ставало вже сили. Тож покріпившися троха кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу ліпшу порожну нору, розгорнув листє, зарився в ньому з головою і заснув справді як по купели.

Чи пізно чи рано встав він на другий день, сего вже в книгах не записано — досить, що вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричи в той бік, де вчора була єму така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди, тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячій груди. Сама добра пора на польованнє! — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе: Господи! аж скрикнув

неборачиско. А се що таке? З переляку він кинувся утікати; але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні не пізнає, не пізнає, тай годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою не то якимись колючими ґузами не то їжовими колючками, а хвіст у него — не хвіст, а щось таке величезне, а важке мов довбня і також колюче.

Став мій лис, оглядає те чудовище, що зробилося з него, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби — де тобі! Фарба олійна через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити; але тепер, побачивши нечуваного синього звіря, всего в колючках та ґузах і з таким здоровенним мов із міди вилитим хвостом, він аж завив із переляку, а отямивши як не пішов удирати — ледво хлипає! Подибав у лісі вовчицю, далі медведя, кабана, оленя — всі єго питають, що з ним, чого так утікає, а він тілько хлипає, баньки витріщив та знай тілько лепече:

— Онтам! онтам! Ой, тай страшнеж! Ой, тай лютеж!

— Та що, що таке? — допитують єго свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, тай страшеннеж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіря, заспокоюють єго, дали води напитися — але де тобі, все дарма. Бачучи, що з вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився лис Микита, зирнули собіж тай кинулися в розтіч. Деж пак! Такого звіря ні видано ні чувано, від коли світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у него сила, які в него зуби, які кігті і яка єго воля?

Хоч і як тяжко турбувався лис Микита своєю новою подобою, але всетаки він добре бачив, яке вражіннє зробила та єго подоба зразу на вовка, а отсе тепер і на інших звірів.

— Гей! — подумав собі хитрий лис — та се не погано, що они мене так бояться! Так можна добре виграти! Стійте лишень, я вам покажу себе!

І піднявши в гору хвіст, надувшися гордо, він пішов углуб ліса, де знав, що є місце сходин для всеї лісової людности. Тим

часом гомін про нового, нечуваного і страшного звіря розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що там жили, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеви, але ніхто не смів приступити близше. А лис Микита мов і не бачить сего, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти медвідь. Сів і жде. Не минуло й пів години, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тілько чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть близше, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили і тілько медвідь, ледво-не-ледво переводячи дух, запитав:

— А тиж хто такий?

— Приступіть близше, я вам усе розповім — лагідно і солодко говорив ліс. Звірі троха наблизилися до него, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої — говорив лис Микита — і тіштеся! Сегодня рано святий Николай уліпив мене з небесної глини — придивіться, яка она блакитна! — і ожививши мене мовив:

— Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там непевний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводи лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки! — поважно мовив лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курий, вовки та медведі нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливости розділив поміж усіх голодних. Знов радість, знов оклики зачудовання і подяки. От цар! от добродій! от премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічисті мов у Бога за дверми!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і мягкосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране приносили єму услужні міністри.

Тай справедливість єго була така, як звичайно у звірів: хто був дужший, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без него: хто що зловив або знайшов, той їв; а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусів згинути; а хто втік, той Богу дякував, що жиє. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутного і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І лис Микита, зробившися царем, жив собі як у Бога за дверми. Тілько одного боявся, щоб фарба не злізла з єго шерсти, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Длятого він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тілько на мягкій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є лис, а не жаден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати урочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, медведів, уложено чудову кантату, і вечером по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Медведі ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали сольо, аж око вянуло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими сопранами, то цар не міг витримати. Єго серце було переповнене, єго обережність заснула і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по лисячому!

Господи! Що сталося? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очий спала. Таж се лис! Простісінький фарбований лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати, хто такий! Ах ти брехуне! Ах ти ошуканче!

І не тямлячи вже ані про єго добродійства, ані про єго величану мудрість, а люті тілько за те, що так довго давали єму дурити себе, всі кинулися на нещасного лиса Микиту і розірвали єго на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить обманчивому приятелеви і дасть єму добре одуритися, коли який драбуга отуманить нас, обідре, оббреше і ми робимося хоч дрібку мудрійшими по шкоді, то говоримо: „Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі".

Іван Франко.

II. Перекази. — Міти. — Легенди.

3. Довбуш.

Гей чи чули люди добрі,
перед ким то звірі стинуть,
А за ким то молодиці,
а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава,
то капітан на Підгірї,
Красний, красний як царевич,
двайцять років і чотири!

Хлопців тисяч єму служить,
поклонися пред ним, крале!
На той топір єго ясний
клали Німці много стали,
А на тії порошниці
били Угри злота много,
А той ремінь більше вартий,
як у двоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі,
місяць світить, місяць мрієе —
А капітан ходить сумно,
чогось серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестить,
ні кресак не обзирає,
Ходить, ходить по долині,
клонить голов тай думає.

„Гей капітан, ти наш пане,
не ялося сумувати!
Я співак є на Підгірю,
не розкажеш заспівати?
Я умію пісень много,
а й потрафлю затужити:
Капітане, чи не кажеш?
Може хлопців побудити?“

Онде хлопців тисяч двісті
полягали по убочи...
Гей, якіж то буйні, жваві!
а які в них бистрі очи!
Бо води они не пили,
хиба кров та буйні вина;
Хліб їх білий не годує,
лиш жуброва солонина.

А капітан став над ними,
рве пістоля, зводить скали —
Грим!! а хлопців тисяч двісті
на ногах вже поставали:
„Що розкажеш, пан капітан?
Чи палити, чи рубати,
Чи якому королеви
кажеш голов з вязів зняти?“

„Вража голов не пропаде,
заки руська не застила,
Але красна, красна Дзвінка
на вечірки запросила.
Ви підете враз зі мною!“ —
„Як розкажеш, і до грани!
Ти капітан в Чорногорі,
а ми твої, капітане.“

Ясна нічка в Чорногорі,
світить місяць з звіздочками;
З легінями тисяч двісті
квапить Довбуш облазами.
А сова десь затужила,
що аж серце в грудях мліє —
В Чорногорі нічка ясна,
місяць світить, місяць мрієе.

„Капітане, завернися!
Птаха нужду нам ворожить!“
„Хто то каже?“ — крикнув [Довбуш —
„Головою най наложить!“
Тай ухопив за пістоля.
„Осьде стою, пане брате;
Ще раз кажу: завернися!
Осьде груди, мож стріляти.“

Так казав Іванчик любчик.
Ви не чули о Івані?
Ей, легінь то був хороший,
перший він по капітані;
А капітан єго любить,
ліпше май ніж топір з стали.
Як поглянув на Івана,
білі руки єму ввяли.

* * *

„Добрий вечер, красна Дзвінко,
отвори, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною,
А вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота,
ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити,
отвори нам лиш, небого.“

„В мене двері тисовії,
не злодіям до розлому!“
„Що ти кажеш, гей гадюко?!“ —
кликнув Довбуш гірше гро- [му.
Тай ухопив за одвірки:
як солому усе крушить,
Двері гримли серед хати —
аж набій тут в уха глушить.

Ей набоюж ти зрадливий,
ей набою голосненький!
З капітана кровця ллється,
впав капітан молоденький.
Впав, конає на мураві,
кров кипяча трави росить,
А капітан кличе хлопців,
тай конає, тай їх просить:

„Як я, братя, вже загину,
зложіть мене на топори,
Несіть мене, де найкрасше,
несіть мене в сині гори,
Там де люди не заходять,
там де пташки не співають,
Там мене ви поховайте,
про мій гріб нехай не зна- [ють.“

В Чорногорі сонце сходить,
Чорногора в світлі тоне,
А в скалі там десь глибоко,
там сова десь плаче, стогне.
Але Довбуш ї не чує,
бо в могилі вже не чути
Ані пісню Довбушеву
ні флояри слезні нути.

Осип Федькович.

4. Дедаль і Ікар.

В давних-давних часах жив у Греції в місті Атенах різьбар Дедаль. Неабиякий був він мистець у своїй штуці. Атенці говорили про него, що статуї людий, які він вирізьбив, були неначе живі: очи так і дивилися, як у живої людини, а нога — лиш дивись, як піднесеся до ходу і камінна статуя оживе і заговорить.

Та що з того! Атенці були в тих часах ще на пів дикі і не розумілися на штуках. Хати були у них низькі і не гарні, бо

будували їх з каміння самі з невільниками; в домашнім обході вдоволялися найзвичайнійшими посудинами, до яких не треба було аж знання штуки, а й хат своїх не прикрашували ніякими непотрібними предметами.

То й невеликий гаразд був у Дедаля. Нераз приходилося єму голодувати, бо часом і місяць минув, заки що продав тай то за безцін.

Але наш різьбар, от як кождий мистець, не богато робив собі з нужди. Голова була в него все повна всіляких нових гадок, якбито се зробити, а тамто направити, бо щось оно не гарне, а от так булоб ліпше та красше. Цілими днями сидів у своїй робітні і не дуже й тямив вечером, чи тої днини що їв. Така вже вдача у кождого артиста, що лиш тіло тримаєся землі, а гадками линуть все в якісь незбагнені країни, що їх лиш самі знають.

І бувби Дедаль може й вік цілий прожив серед своїх мрій та гадок, якби не жінка Арета. Она не хотіла ніяк погодитися з тим, що бувають і бідні люди на світі. Все їй заохочувалося то сего то того: то красшої одежі то дорогих прикрас до волося то знов ліпшої хати і панської їди. А ще як уродився Дедалеви син, то й просвітної години не стало бідоласі.

Дедаль мав у себе на вихованню сина помершої сестри, Тальоса. Хлопчина виявляв уже змалку великі спосібности винахідника. Не минуло й дня, щоби не повелося єму зладити щось незвичайне: то молоток, що сам підносився і опадав, то колесо, яке підставлене під струйку води крутилося, то інші річи, які свідчили про великий хист у хлопчини. Дедаль тішився дуже, що має такого понятливого ученика, але Арета зовсім не так приязно дивилася на Тальоса.

— Ти гляди, — говорила Арета, — щоб часом Тальос не виріс тобі понад голову. Вже тепер Атенці більше подивляють єго чим тебе, а що буде, як виросте!

Дедаль не зважав спершу на пересторогі Арети; за добре було в него серце, щоб мало комусь завидувати. Але де далі став і він побоюватись за себе, бо справді слава молодого винахідника росла все більше. Атенці приходили до робітні Дедаля не за тим, щоби щось у него купити, але щоби надивитися на винаходи Тальоса.

Се зачало непокоїти і такого добрягу, як Дедаль. А до того і слова Арети все більше єго переконували так, що помалу зненавидів свого соперника.

А Тальос став уже робити не лише забавки, але й усілякі знаряди потрібні в господарстві. От раз найшов десь у горах щоку змиї з острими зубами і се піддало єму гадку, зробити пилку з зеліза. Такий знаряд показався дуже пожиточним і відтоді слава Тальоса була вже забезпечена. По цілих Атенах говорено вже про єго винаходи і кождий Атенець давав собі робити пилку на взір Тальосової.

Арета не знала, що робити з досади.

— Ось маєш подяку за свою доброту! — говорила. — Годував, одягав і пестив єго більше чим свого сина, бо мовляв сирота, а от що той сирота не діє. Богато тепер заробляєш? А сироту годуй та ще й добре, щоб не нарікав! За якийсь час ніхто й не подивиться на твої вироби, бо всю славу забере тобі Тальос. А ти ще тішишся, що такого мудрця маєш у хаті! А той мудрець не лиш нас обїдає, але й зачинає обкрадати. От учера повимикував моїм гусям що найкрасші пера. Я дивлюся, що мої гуси щось не такі, як були, і в голову заходжу, котра то сусідка заподіяла мені таку кривду. Аж вечером заходжу в твою робітню, а той злодій зліплює мої пера і звязує шнурками і вже зробив з них одно велике крило. Я до него з криком, а він ще визвірився, що єму твердо спати і що хоче собі мякше постелити. Ще й неправду говорить! Бо певно щось там нове придумує і хто знає, чи літати не хоче. У него всьо можливе! Ще сего бракувало, щоб Атенців научив літати! Я тобі кажу, прожени того злодія, поки час, а ні, то сама прожену.

Дедаль вже й сам видів, що годі буде з хлопчиском вийти на лад, але як тут прогяняти сироту без батька-матери? А ще сестра умираючи так просила єго, щоб не дав сироті кривди зробити! І він обіцяв їй, що буде ним опікуватися як рідним. Але хто міг надіятися, що таке з него виросте!

Щоб успокоїтися по тій розмові з Аретою, пішов Дедаль перейтися і зайшов аж на гору Лікабет близько Атен. У тих часах був там ще густий ліс і рідко хто туди заходив. Але з вершка гори був чудовий вид на рівнину і на подальші села і горбки. Тому любив Дедаль ту гору і нераз утікав сюди, коли клопоти життя чи Арета надоїли єму так, що й робота не ймалася єго рук.

От і тепер сів на камени в тіни старої смереки і дивлячись на свої рідні Атени на долині, призадумався над своїм дотеперішним життєм. І стали єму нагадуватися давні літа, колито повний надії закладав свою робітню і привів у дім молоду подругу. Сподівався, що дійде до майна і слави, що щасливою зробить

свою родину, а тимчасом... По стілько літах не лиш став біднійший, як був колись, але ось і ту дрібку слави, яку собі придбав, відбирає єму молодий чоловік.

І під напором досади і недавних слів Арети така ненависть загоріла в душі Дедаля до Тальоса, що аж проклін вирвався з єго грудий.

Але ось почув нечайно якийсь шум недалеко, немовби орел лопотав поволи крильми. Обережно посунувся Дедаль в напрямі, відки чути було шум; спершу не міг нічого добачити, бо гущавина закривала вид, аж коли її минув, остовпів з дива: на скалі стояв Тальос; до рук мав привязані два крила, на котрих видко хотів підлетіти в гору, поволи рушав руками так, як роблять птиці, а цілим тілом подався наперед, щоб лекше було пороти воздух. Але штука не удавалася. На почервонілім з напруження лици хлопця було видко злість і жаль, що не може підлетіти. По кількох безуспішних пробах зняв крила, привязав їх інакше до рамен і знов став ними рушати. Сим разом штука повелася. Тальос піднісся помалу в гору і легко став літати понад скалою.

Серед того кипіло в серци Дедаля. Аж тепер бачив, що довше годі терпіти хлопця. І така лють обхопила єго, що не тямлячи, що діє, вхопив камінь і, коли Тальос спустився знов на землю, кинувся на него немов дикий звір і одним ударом у голову поклав єго трупом. Відтак зірвав з него крила, завинув у плащ і як несамовитий утік до дому. Аж тут отямився і побачив свій злочин. Та Арета не виділа в тім нічого злого.

— Чого тут плакати і жалувати! — заспокоювала мужа. — Ти зробив лиш те, що інший на твоїм місци вже давно бувби зробив. Тальос стояв тобі на дорозі, отже ти єго усунув. Аж тепер може ліпше тобі буде.

Та не так легко було Дедалеви забути. Страшні привиди мучили єго по ночах, а в день стояв єму заєдно перед очима окровавлений труп невинного Тальоса.

— Треба єго похоронити, — думав. — Нехай дикі звірі не розносять єго костий по лісі. Може тоді і я стану спокійний.

Ще тої самої ночи пішов на гору. Коло Тальоса застав лиш лисів, що вже зачинали розтягати частки тіла по лісі. Дедаль став копати яму, але, заки скінчив роботу, зробився день і надійшли два каменярі, котрим сюди випала дорога. Наляканий Дедаль утік до дому, полишаючи трупа в лісі. Кілька днів укривався в хаті, але, коли довідався, що за ним шукає вже суд, постановив утечи. В тім намірі підтримувала єго ще й Арета, котра

потайки тішилася, що раз бодай мусить Дедаль піти в чужину, де певно заробить чимало золота.

— Ти мусиш утікати, — говорила єму, — коли тобі життє миле. Таж не будеш ждати, аж тебе убють.

Але Дедалеви серце краялось на згадку, що мусить покинути Атени і малого Ікара.

— То возьми з собою й Ікара, — згоджувалася Арета. — Нехай і він побачить світ. Обом вам буде відрадніше, а й мені буде лекше самій виживитися.

В ночи вибрався Дедаль у дорогу. В одній руці ніс завязані крила, а другою вів малого сина. Як дві тіни посувалися швидко по темних уличках, а за ними ішло в далекий світ прокляттє за невинно пролиту кров Тальоса.

* * *

По довгій подорожи заїхали вкінци фенікійським кораблем на остров Крету. Крета була тоді дуже могучим королівством, а володів нею король Мінос. Мешканці вели торговлю із сусідними островами і збогачувалися, а в слід за добробутом ішло також замилованнє до штук. Тому міста їх були добре забудовані, доми повні всіляких прикрас.

Король мешкав у величавій палаті окруженій городами і тішився любовю і поважаннєм своїх підданих. Але нещастє і до него найшло приступ. Недавно уродився єму син дивної породи: на людськім тілі мав величезну голову бика і від першої днини виявляв незвичайну лютість. Занепокоєний король післав послів до пророчні з запитом, яке нещастє віщує се чудо. Пророчня відповіла, що ся потвора, коли дорасте, знищить цілий остров, а короля убє. Щоб до сего не дійшло, радила умістити єго в такій будівлі, щоб не був ані звязаний ані замкнений, бо інакше знищить Крету землетрясеннє. Також заборонила єго убивати, бо тоді потонувби цілий остров у морю.

Король шукав як раз будівничого, що вибудувавби таку будівлю, але не міг доси найти.

Дедаль довідався про се і порішив спробувати щастя. Прийшов до короля і розповів єму свій намір.

Король утішився дуже.

— Добре, — сказав, — будуй, коли вмієш, а нагороду будеш мати велику. Одно лиш кажу тобі наперед: як вибудуєш будівлю непридатну, то згинеш.

Сего Дедаль не сподівався. Зажурений вийшов із королівської палати, бо — правду сказати — таки не знав ще, чи щось доброго придумає.

Zн969.

— Може оно й ліпше булоби, — думав, — поки час утікати з острова. Ануж не удасться мені робота і згину марно.

Кілька днів думав Дедаль і думав, а гадки не приходили до голови. Відтак пішов за місто, щоби відітхнути на самоті і роздивитись, куди найліпше утечи. В задумі йшов просто в недалекі гори і не стямився, як опинивсь серед скель Іди. Кретенці ніколи сюди не заходили, бо боялися злих духів.

Тимчасом настав сумерк. Грізні шпилі скель стали прибирати ріжні постати: страшних птиць з довгими дзюбами, велитнів, що немов держали в руці грубезні булави, то знов смоків з розпростертими крилами. Чим більше темніло, тим страшнійше ставало Дедалеви.

Подумав, що пора вертати. Завернув назад, відки прийшов, але по якімсь часі побачив, що заблудив. Метнувся йти в другий бік, але тут заступила єму дорогу висока скеля, а далі знов пропасть. Тимчасом запала темна ніч. Йти кудинебудь було небезпечно, а ще голод і змученнє знемогли єго так, що на пів мертвий ляг на моху й уснув.

Аж на третий день вернув Дедаль до міста, але перед брамою опустили єго сили і зімлів. Оттак найшли єго слуги, яких король вислав шукати Грека і занесли до дому. Аж по кількох днях отямився Дедаль. Цілий день над чимсь думав, то знов неначе божевільний крутився по кімнаті, вертаючи разураз в те саме місце. Аж вкінци розяснилося єму лице. Не кажучи нічого синови побіг до короля.

— Я найшов, королю, те, чого бажаєш, — сказав, — вертепи і пропасти Іди навчили мене всього.

— Виявиж мені свою гадку і зачинай роботу, — урадувався король.

— Добре, але перше скажи мені, пане, яка нагорода жде мене за труд; у нас Атенців все йде по купецьки.

— Назначи сам заплату, а дістанеш єї, — відповів король.

— Дай мені тепер один мішок золота, а по скінченню роботи даси другий і відошлеш мене до вітчини.

— Добре, — згодився король. — Ось два мішки, а потім і корабель дістанеш.

— Ще одно скажу тобі, королю, коли не прогніваєшся. У нас кажуть, що кождий Кретенець говорить неправду, а пречінь і ти Кретенець. Деж запорука, що не обманиш мене?

Король усміхнувся.

— Золото вже маєш, — сказав, — а що потім буде, цро се вже не турбуйся. Нічого злого тобі не станеся.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3084

Така відповідь була що правда дуже неясна, але Дедаль бачив, що сяк чи так може король з ним зробити, що хоче. Розповів королеви свій плян.

— Ти сказав, що потвора чи, як ти єго називаєш, Мінотавр — не може бути ані скована ані замкнена. Я побудую єму палату, що буде мати незапертий вхід, але кімнати і коритарі будуть у ній так поплутані, що до суду віку не найде з неї виходу. Буде в ній блудити, але вийти не зможе так, як я не бувби вийшов із пропастий Іди, наколиб був не показав мені дороги лис. А єму хиба ніхто не покаже, куди вийти.

— За те маєш ще два мішки золота, — сказав урадований король, — а по скінченню всего жде тебе корабель.

* * *

Коли будівля-лябіринт була скінчена і впущено до неї Мінотавра, пішов Дедаль розпрощатися з королем, бо хотів зараз вертати домів. Золота мав досить, чогож більше єму бажати? В Атенах преціньо побудує собі величаву палату, украсить єї золотими статуями і заживе собі щасливо. Вже й Арета буде певно вдоволена, бо сповнить всі єї бажання.

Але добре казала атенська пословиця: „Обманює, як Кретенець". Коли Дедаль зажадав обіцяного корабля, король і чути про се не хотів.

— Як мені пускати від себе такого зручного будівничого? — сказав. — От лишися у мене, побудуєш мені ще одну палату, декілька святинь, а потім уже й пущу тебе. Така була зрештою наша умова, що аж по скінченню всего дам тобі корабель, а ти лиш одно дотепер зробив.

Дедаль аж заплакав з досади, коли прийшов до дому і розповів Ікарови, що сталося.

— Але не діжде мерзенник того, щоб я єму ще будував щонебудь! — відгрожувався Дедаль. — Не хоче мене пустити по добрій волі, то втечу, а таки на своїм поставлю.

Та не так легко було втечи. Король поставив здовж берега сторожів, а ті й малої лодки не пускали не роздивившись, хто їде.

— Тут нам прийдеся мабуть і умерти, — бідкався Дедаль. — Лиш одним воздухом моглиб ми хиба утечи, але як?

— О, колиб ми могли літати, як птиці! — відозвався Ікар. — Нехайби собі король стеріг берега!

— Над сим треба буде подумати, — сказав Дедаль. — Може оно буде й можливе. Завоювали люди землю й море, чому не моглиб підбити й воздуха?

В ночи, коли вже Ікар спав, пішов Дедаль у ліс. Там закопав був золото і крила. І одно і друге було ня своїм місци. Золото лишив Дедаль у землі, а взяв лише крила. На вільнім місци спробував літати, нагадуючи собі, якто робив Тальос. Проба удалася і над раном вернув Дедаль урадований до дому.

— Бачиш, що я через ніч зробив! — сказав Ікарови. — Тепер зроблю ще такі самі крила для тебе і полетимо до Атен на злість королеви. Тожто будуть в Атенах дивуватися, коли немов птиці прилетимо собі до дому!

Зараз таки взялися до роботи і третього дня були вже готові малі крила для Ікара.

Коли ніч запала, привязав Дедаль крила собі й Ікарови, показав єму, як махати руками, і пустилися в далеку дорогу.

— Будь обережний, сину! — наказував Дедаль, — не лети ані за низько ані за високо, лиш тримайся середної дороги. Коли підлетиш за високо, стопить тепло сонця віск і крила розлетяться; а за низько знов не спускайся, бо моглаб вода замочити пера і зробити їх тяжкими. Лети в слід за мною і тям, що тобі тепер кажу.

Ікар був дуже урадований, що летить. Спершу боявся трохи, особливо коли покинули вже Крету і побачили під собою безмежне море. Але поволи минув страх, а з ним забув Ікар про пересторoги батька і зачав літати своєю дорогою. Дедаль зразу озирався за сином; але, коли видів, що летить за ним, перестав ним журитися і дивився вже лиш перед себе, щоби не збитися з дороги.

Тим часом Ікар забажав підлетіти трохи висше в гору. Літати вже умів добре, то й чого боятися? А там угорі так гарно мусить бути! Легко як жайворонок пурхнув угору — та тут ждало єго лихо. Сильний вітер, який там віяв, вхопив єго зі собою і поніс ще висше, ще близше сонця. За пізно пожалував Ікар, що не послухав батька. Лучі сонця стали вже топити віск і Ікар чув, що зачинає швидко опадати в долину. А там лиш вода і вода. Смертельний страх захопив хлопця.

— Тату, поможи мені! — крикнув, стрепенув голими вже руками і за хвилю впав у воду.

Дедаль почув крик сина; але, коли оглянувся, не було вже єго у воздусі, лиш на долині по воді пливали розкинені пера. Догадався бідний батько, що сталося зі сином. Спустився на поблизький остров, чекаючи, чи не викине вода трупа на беріг. Був се дикий шмат землі серед моря, замешканий лише дикими гусьми й орлами. Кілька днів ходив Дедаль по березі, аж филі

наднесли тіло Ікара. Дедаль похоронив єго на березі, висипав високу могилу і на памятку назвав остров Ікарією, а море Ікарійським. Відтак взяв свої крила і кинув їх у море.

— Пливи, дурна гуско, по воді! — сказав, — коли не вмієш літати.

Морські филі схопили їх на свій хребет і понесли далеко від берега. Дедаль гонив їх довго очима.

— Отсе утікає від мене моє щастє і мої рожеві надії, — думав. — Злочин дав їм початок, а із злого початку не вийде ніколи нічого доброго.

І нагадав собі невинно убитого Тальоса.

Іван Демянчук.

5. Богатий Марко.

I.

Се було давним давненько,
Ще маленьким був наш мир;
Жив тоді купець богатий,
Звався Марко Богатир.
І у власнім господарстві
Стілько мав купець добра,
Що кував із злота стелі,
Слав помости із срібла.
Він не знав межі у полі
І не знав кінця ланам,
Не було числа отарам
І великим табунам.
Співи, танці та музики
День і ніч гули в дому;
Всюди Марка люди знали,
Всюди кланялись єму.
Отже гордому купцеви
Ще не так схотілось жить,
Забажав він до Господи
Бога в гості запросить.
Наготовив Марко страви,
Вин заморських, дорогих,
Нарядив у шовк та злото
Всіх прислужників своїх:
Позапрошував у гості
Тілько певних богачів,
Та приятелів найкрасших
І вельможних паничів.
Позїзджались любі гості,
Богатнеча все сама —
Визирають з вікна Бога,
Визирають... та нема!
„Може Бог і не прибуде“ —
Гість до Марка проказав.
„Як, не буде?!“ — навіть гнівно
Гостю Марко відказав.
Та і знова до віконця,
На дорогу позира,
Чи не їде Бог у гості
До єго таки двора?
Чи не сяє в позолоті
Добрих коний довгий круг,
Чи не видко круг берлини
Більше сотні вірних слуг?
Він бо думав: Бог прибуде
У обставах не простих,
А з прислужниками, пишно,
На колесах золотих.
Так і гості всі гадали.
Тількож Бога не було
І купцеви від досади
Аж печінку підвело.
Відбува гостий він швидше

Та спішить відпочивать,
Щоб самому ще про Бога
Одинцем поміркувать.
Увійшов у почивальню,
Ще в віконце погляда:
„І чогобто не приїхать?“
Так про Бога він гада́.
„І чогобто“ — теж питаннє
Думка в голову веде;
А тим часом дід старенький
До купця у двір іде.
От наблизився до віконця,
Уклонився, шапку зняв
І впустить заночувати
Він дозволу попрохав.
„В людську йди, а тут не мі-
[сце!“
Мовив Марко Богатир.
І дідусь пішов помалу
Від вікна на другий двір.
Попросився там у кухню;
Вийшла наймичка стара
І ввела дідуся в хату
З неохайного двора.
Зараз світло засвітила,
Хліба, борщику знайшла
І дідусеви старому
Повечеряти дала.
На постіль внесла перину
І ряденце — все як слід;
Тількож ні — рядна й перини
Не схотів старенький дід:
„Буде з мене і солімки“ —
Став він наймичці казать
Тай приліг собі смирненько
На соломі спочивать.

II.

Ніч. На небі ні хмарини
Тихо, любо, як в раю,
Сяють тільки зірки-очи
У небесному краю;
То одна одній всміхнеться,
То по небу пробіжить,
То промінням потихенько
Раз за разом миготить.
А між ними місяць-батько
Із зморщками на чолі,
Позира на церков Божу,
Що красується в селі;
Позирає і на цвинтар,
Де старенький сторож спить
І не бачить, як до церкви
Троє ангелів летить;
Мають в блакиті їх крила,
Вються кучері густі
І привітом та любовю
Сяють очи їх святі.
Опустились біля церкви,
Обійшли єї кругом
Тай пішли у двір до Марка
Через улицю селом...
А чи знають же селяни,
Хто в село до них прибув?
Ні, не знають, їх так любо
Сон обняв і пригорнув;
А тут ангели святії
Вже до Марка в двір ідуть
І розмову між собою
Так любісенько ведуть.
Ще хвилина — і до кухні
Божі ангели дійшли,
Де ночує дід старенький,
І в пекарню ту пішли.
В ній ще наймичка не спала,
Не хо́тілось бабі спать:
От і чутно їй, що в хаті
Почина хтось розмовлять.
Розплюща́ бабуся очи:
Перед нею — Боже мій! —
Сяє в соняшному світі
Подорожний той старий.
Коло него на колінах
В ряд три ангели стоять

І один із них покірно
Дідусеви став казать:
„Боже наш! сієї ночи
Народилися на світ
Троє хлопчиків-близняток;
Дай їм долю і привіт!“ —
Бог промовив: „Старший хло-
[пець
Завтра свій сконає вік;
А підстарший буде кріпкий
Довговічний чоловік;
Третий хлопець буде жвавий
Та прегарний із лиця
І наслідує богатство
Марка, гордого купця,
Що бажав мене побачить,
А побачив — згордував
І в убогому старому
Виду Бога не пізнав“.
Тілько сі слова почути
Бабу щастє довело;
Далі в хаті стало тихо...
Вже нікого не було.

III.

Встала наймичка з постелі.
Все шептала Божу річ,
Прибирала ту соломку
І не спала цілу ніч.
А як тілько розсвінуло,
Нічка Божая пройшла,
Зараз наймичка до Марка
До богатого пішла
Тай давай єму казати,
Хто у кухні ночував
І кому і як богатство
Він купцеве призначав.
Не повірив Марко зразу,
А як далі став гадать,
То запевнився і злякався...
Жаль богатства віддавать!
І зачав купець гадати,
Як біді запомогти...
Тай надумавсь: треба хлопця
З світу білого звести —
От тоді нехай пильнує,
Щоб добро моє забрать!
Так надумавсь він і зараз
Хлопця виїхав шукать.
Довго їздив чи недовго
Скрізь по селах наш купець,
А семейку ту, що треба,
Він знайшов таки вкінець;
І зачав просить, щоб хлопця
Продала сімя єму,
І за него став давати
Превеликую суму.
Не схотіли батько й мати
(Та чи й можнаж? Бог хра-
[ни!)
Хоч і вбогі-преубогі
На селі були они.
— „Коли хочте,“ — так нарешті
Стали Марку говорить —
„То без гроший, без усього,
А за сина заберіть;
Бо дітий у нас богато,
А убогі ми кругом,
Продаватиж, крий нас Боже!
Не спокушуйте гріхом!“
Радий Марко, задля него
Якби діло не пішло?!
Чи за гроші чи без гроший,
А дитятко щоб було.
Взяв хлопятко він од рідних,
Гроший так уже їм дав
Тай поїхав веселенько,
Що наслідника злапав.

* * *

На дворі зима лежала,
Сніг, морози — аж тріщить,
Маркож коний серед лісу
Здержать візнику велить.

Припиняє візник коні,
Марко хлопця розгорнув,
Розгойдав єго й далеко
В кучугуру зажбурнув.
— „От тепер моє богатство,
Скілько хочеш, поживай“ —
Приказав він тай добавив:
„Швидше коний поганяй!“

Їде Марко та радіє,
Що наслідника нема,
Що живого вже не пустить
З гаю лютая зима.
Сам він сам своє богатство
До останку проживе!
А тимчасом заверюха
Стогне, свище та реве;
То неначе заголосить,
Мов оплакує дитя,
Що єго згубили люди
Злі, недобрі без путя.
Сумно-сумно завиває,
Та купцю не до сього.
Він бо радий та веселий
І не думає сього.
Приїздить до дому Марко,
А навстріт єму купці:
„А, здорові! помагай-Біг,
Пани братя, молодці!“
Тай почав богатий Марко
З тим купецтвом розмовлять
Та запрошувать і далі
До господи завертать.
„Добре,“ мовило купецтво,
„Гостювати раді ми!“
Тай поїхали спочивши
Продавать свої крами.
Їдуть купчики помалу;
От і гай чорніти став,
Той, де Марко наш дитину
В сніг глубокий поховав.
Та купці того не знають,
Про торговлю річ ведуть:
Споминали і минуще,
Де і як хто продавав.
„Диво! диво! подивіться!“
Хтось відразу закричав.
„Що там? Де там? запитали.
Коли глянуть... Боже мій!
У снігу лежить дитятко,
Хлопчик маленький-малий;
Біля него сніг протаяв,
Відтопилася земля
І само себе хлопятко
Там квітками забавля.
Навкруги бо, наче літом,
Скрізь травиця поросла
І квітками запашними
Мов весною зацвила.
Здивувалося купецтво,
До хлопятка підійшло,
А оно собі сміється,
Рученята подало.
Узяли купці малого
Тай поїхали опять
І вже стали всю дорогу
Про хлопятко розмовлять.

IV.

От і ярмарок клекоче.
Загадались крамарі,
Бо спізнились, ніде стати...
Стали з боку на горі.
Щоб було деньком ранійше!
(Починають жалкувать)
А тепер... купців аж хмари,
Шкода-шкода! що й казать!
Але щож робити маєм?...
День постоїм, та і в путь!...
І купці товар виймають,
Та на вид єго кладуть.
Розкладають — та невдача
Аж журбу на них веде;
Коли зирк! — до них помалу

І народ уже іде.
Далі-далі і людий тих
Стало прямо напливать:
Не вспівають краму мірять,
Гроші-здачі віддавать.
Так іде година... друга,
Ось товару вже й нема,
Тілько гроший у кишенях
Превеликая сума!
„Слава Богу! Се Спаситель
Щастє нам таке післав“
Так купець один одному
Веселенько промовля.
Аж один і догадався,
Як до хлопчика прийшли
До того, що на дорозі
У снігу они найшли:
„Се за него Бог поміг нам
Дивно так уторгувать
І за день в такому місци
Крам до ниточки продать“.
„Так і є! Ну, славаж Богу!“
Так поїхали назад,
А що хлопцеви... так Боже!
Кождий був мов сину рад!

V.

Дуже Марко счудувався,
Як на завтра опівдні
Стрів купецтво коло двору
Без товару в порожні.
Та і як не здивуватись?
Фір трийцяток краму мать
І єго за день єдиний
Весь до ниточки продать!
Усміхнулося купецтво
І казати зачало,
Щó їм скоро так продати
Всі товари помогло.
Розказали, як дитину
У снігу они знайшли,
Де спинились, як журились,
Як товари з рук пішли.
Аж поблід богатий Марко...
Він відразу догадавсь,
Що за хлопчик на їх щастє
У гаю тому спіткавсь.
Догадавсь... та мов байдуже;
Щоб в знаки того не дать,
Угостив купців, а потім
Став дитя у них прохать.
Довго-довго не згоджались
Віддавать хлопця купці,
Та за гроші превеликі
Віддали таки вкінці.
Загадався Марко знова,
Щоб то видумать, зробить,
Щоб таки хлопя нелюбе
З світу білого згубить!
Так надумавсь: У корито
Він малого положив
І на море на безкрає
Пізно в вечері пустив.
Бушувало синє море,
Гоготіло та ревло
І з дитиною корито
Геть по филях понесло.
Заспокоївсь Марко знова,
Бо тепер запевне знав,
Що у руки геть то добрі
Він наслідника віддав.
Море живого не верне,
А малого й положив;
Заколише, загойдає
І на світі мов нежив.

VI.

Тиждень... місяць... рік прохо-
[дить,
Так хлопяти й слід пропав.
Радий-радий Марко ходить,
Бо зробилось, як бажав.
Задає собі бенкети;
Кипить злото та срібло

І росте-росте ще більше
Несчислимеє добро.
Так щось років з вісімнайцять
Марко жив, бенкетував,
Про наслідника малого
Вже й не думав, не гадав;
А щоб гріх свій замолити,
За дитя не відвічать,
Він до церкви став ходити
Та убогим помагать.
Їздив скрізь на богомілля,
Щедро гроші подавав,
Образи, хрести, хоругви
В кожду церкву купував.
От і чує від людий він
Про далекий монастир,
До котрого неупинно
Плавма пливе Божий мир.
Забажалось і купцеви
В тім побуть монастирі,
І поїхав він до него,
Вставши рано на зорі.
Днів з чотири був в дорозі
Богомільний наш купець,
Аж на пятий, куди треба,
Він приїхав у кінець.
Дуже Марко чудувався,
Розглядавши монастир,
Бо ніколи ще не бачив
Стілько дива богатир.
І запевне несчислиме
Всяке тут було добро;
Самоцвіти миготіли,
Сяло злото та срібло;
На дворі сади розкішні,
Досить всього їсти, пить,
Ще до того й синє море
Проти саду гомонить.
Надивившись на богатство,
Марко йде до чернеця
І розпитує поважно
Монастирського отця:
„Розкажіть будь ласка, отче,
Вельмиб знати я хотів,
Від чого так несчислимо
Монастир забогатів?“
А чернець перехрестився
І відповідь так почав:
„Сам Господь монастиреви
Все добро отсе післав.
Монастир був наш убогий,
Мушу правду вам сказать,
Так лучалось, що і хліба
Не було за що куплять.
І довгенько так велося,
Коли... якби вам сказать...
Раз приходжу я до моря,
Став водицю набирать,
Придивляюсь — синя филя
Мов колиску колиха́.
От стою я, дожидаюсь:
Аж корито приплива́,
У коритіж на соломі
Манюсененьке хлопя
Усьміхається, а гу́ка...
Счудувався дуже я
Тай біжу скорійш до дому:
Так і так зачав казать...
І зійшлись ми, помолились
Тай забрали годувать.
Доглядали те хлопятко,
А оно собі росте,
А за ним життє і наше
Вже зробилося не те:
Стали зараз богомольці
Помолитись прибувать
І на церков, хто що зможе,
Не скупились подавать.
Рік проходить, другий, третий...
Плавма пливе Божий мир
І богатство полилося
В наш убогий монастир.“ —
Похилившись богатий Марко,
Він відразу угадав,

Що за хлопчик у кориті
До їх берега пристав.
Уклонившись чернецеви
Марко став єго прохать,
Чи не можна те хлопятко
Привести та показать.
„Можна, можна! я покличу“ —
Відповів єму чернець
Тай пішов шукати хлопця,
Дожидає наш купець.
Незабаром увіходить
Парубіка із чернцем
І чернечу темну келью
Мов засяяв він лицем;
Бо лице єго вродливе
Ніби ангельське було,
Пишне, свіже та румяне,
Ще й веселостю цвило.
Позирнув купець на хлопця
Аж від ніг і до плечий,
Тай мовчить, уперши очи,
Не находячи річий.
В темній келії чернечій
У нахмурій та смутній
Парубіка Марку здався
Більш як дійсно чарівний.
„Як зовуть тебе?“ наш Марко
Перегодом запитав.
Хлопець весело озвався:
„Я Павло...“ єму сказав.
Почув голос Марко й очи
Другим світом занялись:
„Забере моє богатство“
Думки зараз пронеслись;
І вже нехотя питав він,
Слухав нехотя одвіт,
Через силу усміхався
І показував привіт.
Тількож вийшов парубіка,
Марко зараз до сього
Чернеця, почав прохати
Та вговорювать єго,
Щоб Павла за годованця
Той на вік єму віддав,
А вже він за те на церков
Силу гроший обіцяв.
„Ні, не хочу!“ — не згоджався
Віддавать Павла чернець;
Та свого таки добився
Богатир Марко купець.
Превелику силу гроший
Чернецеви він віддав
І у тойже день до себе
Він наслідника забрав.
Заспокоївшися Марко
Зараз лист зачав писать
І звелів Павла до себе
Не гаявшись присилать.
Увійшов Павло в кімнату,
Марку весело вклонивсь
І ввічливо, сумирненько
Край порога зупинивсь.
Марко глянув, усміхнувся,
Лист в ковертик заховав,
Запечатав, подивився
І Павлу єго віддав:
„На... сей лист і яко мога
Хутко ти єго неси
У мою господу, жінці
В власні руки віддаси.
Та гляди мені, не гайся,
Поспішися з ним скорій,
Принеси єго у пору,
Будеш ти коханець мій.
Чуєш?“ „Чую!“ Павлик Марку
Уклонившися сказав
І за пазуху гарненько
Лист закритий заховав.

VII.

День минає, ніч приходить,
А Павло не спочива,
Поспіша з листом купцевим,
Щоб не випало гніва.

А чи знаєж бідний Павлик,
Що купець в листу писав?
Ні, не зна; колиб довідавсь,
Можеб так не поспішав.
Там написано, щоб жінка,
Лист узявши від Павла,
Заразже єму отрути
В чарці меду подала.
Не вдогад про се Павлови,
Він скоренько поспіша,
Не віщує єму смерти,
Смерти наглої душа;
Знемагає тілько втома
Від невпинної ходні,
І гадає він про себе:
„Час спочитиб і мені".
Хоч гадає, алеж далі
Не спиняючись іде.
Так і знова день проходить,
Нічку темную веде.
Вже від сонечка промінє
Ледви-ледви миготить
І вже вечір тихий, любий
Свіжиною пахотить;
Скрізь голівоньки по полю
Вся ростина підійма,
Мов на сонечко зиркає:
Чи на небі, чи нема.
Після куряви та спеки
Знов ожити все спішить.
Сів і Павлик на обніжку,
Щоб хвилину відпочить.
Вітерець Павлу в очиці
Став ласкаво повівать,
Став і щічки загорілі
Лоскотати, цілувать:
І у пазуху добрався,
В ушко щось прошепотав,
Ніби втомленого хлопця
Він приспати забажав.
Та Павло наш не дається,
Але вітер... чарівник
Все шепоче, все витає...
Павлик слухає... поник.
Нахилилася голівка,
Звисли кучері густі;
Вітерець лоскоче, віє,
Гонить снища золоті...
Не займайтеж, най спочине,
Бо богато ще ходні,
Ще спішить Павлови треба
Не годину — цілі дні!

VIII.

От і Марко вже в дорозі.
Їде він з монастиря,
Та веселі геть то думки
В голові перебира.
Як приїду, дума Марко,
Жінка зараз на зустріч,
Привитається любенько
І таку промовить річ:
Вже я, скаже, те зробила,
Що у листі ти писав...
І Маркови любо стало,
Аж сміятися він став.
„Хоч богато й клопотався,
А позбувсь таки вкінець"
Шепче сам собі в берлині
Про наслідника купець.
Приїзджа купець до дому.
Жінка, правда, ще здаля:
„Все зробила, як писав ти!"
Веселенько промовля.
„От і добре!" каже Марко,
Коли зирк! — Павло іде
І єго дочку під руку
Вже повінчану веде.
Стали рядом на коліна,
Щоб Марко благословив,
А купець, дивитись страшно,
Зблід увесь і жив не жив...
„Як се? що се?" він питає.
Жінка лист єму дала,

„Як писав ти, так і сталось“
Потихенько додала.
Взяв купець свій лист, читає
Тай не віриться єму:
Сам писав, та тілько друге
Вже було в листу тому.
Бо як сів Павло спочити
І вітрець єго приспав,
Зараз ангела із неба
Бог до сонного послав.
Ангел взяв письмо купцеве,
Повертів єго в руках
І в листі вже друге стало
Марку гордому на страх.
Замість клятої отрути
Там такая річ була:
„В сейже день, з дочкою, жінко,
Повінчать мені Павла;
Поки я назад прибуду,
Щоб усе як слід було“.
І звінчались і весілля
Пишне, гучне прогуло.
Прочитав купець, подумав,
Подивився на молодих
І в нему, здалося зразу,
І досада й гнів утих;
Бо неначе на малюнку
Пара любая була,
І весела і щаслива
І пишалась і цвила.

IX.

Втихло в Марку, та не зовсім,
Хиже, лютє почуття;
Знов оно збудилось в серці
Мов недобреє дитя.
Знов пішло вередувати
Та спокою не давать:
„Забере твоє богатство!“
Стало Маркови шептать,
„Забере почоти, славу,
Згине все на вік-віків;
Не зустрінеш більш поклонів
Від панів та мужиків:
Всі і все тебе забуде,
Мов нічого й не було.
І подумай: Хто сплюндрує?
Зять твій, зять, Павло, Павло!“
„Ні, не буть сему ніколи!“
Шепче люто богатир
Тай клене, не знає за що,
Сам себе і Божий мир.
Проклинає та гадає,
Якби діло повести,
Щоб наслідника і зятя
Знова з світу ізвести!
І прийшов єму на думку
Той нещасний чоловік,
Що закляв єго змиюка
Править човном цілий вік
Та возйть людий за річку,
Де змиюка проживав
І зїдав людий там зразу,
Хто на той бік попадав.
От, заклятого згадавши,
Марко зятя призива́
І казать єму лестиво
Почина́ такі слова:
„Любий зятю, я надумавсь
Про богатство про своє
І мені схотілось знати,
Що, чого і скілько є.
Скілько маю самоцвітів,
Злота всякого, срібла,
Поля, лісу і худоби
І усякого добра;
Тілько от біда — нема тут
Чоловіка й одного,
Щоб здолав він долічитись
До всього добра мого.
Тілько й знає все богатство,
Несчислимість всю мою,
Змий один, що тут живе він
За рікою у гаю.

І тебе, мій любий зятю,
Я просити загадав,
Щоб якнебудь ти у змия
Те, що хочу я, узнав".
„Добре, тату!" — зять купцеви
Веселенько проказав
Тай пішов шукати річки,
Де заклятий човноправ.
Розшукав ту річку, діда,
Сів на човничок єго
Тай поїхав по тихеньку
Аж до берега того.
Їде човен, а тимчасом
Дід Павла питати став:
Як і що, куди він їде,
Хто за чим єго післав?
Розказав Павло старому;
Загадався дід на мить
І такую річ журливо
Став Павлови говорить:
„Жаль мені тебе, небоже,
Мабуть згине твій і слід,
Бо живих не випускає
Той змиюка-людоїд.
Якже Бог тебе заступить,
То й мене не забувай,
Про мою ту гірку долю
У змиюки запитай;
Він про сеє добре знає
І запевне дасть одвіт,
Чи на довго я заклятий,
Чи діждуся вольних літ?
А моє велике лихо
Сам, небоже, бачиш ти,
Сорок літ уже із човна
Я не можу ізійти.
Бачу землю, бачу волю,
Сльози капають гіркі,
Бо не можна кинуть човна
І весельця із руки". —
Тай замовк дідусь старенький,
Щось журливо думать став,
А тимчасом легкий човен
Вже до берега пристав.
Встав Павло, пішов до гаю,
Округ себе позира́,
Бачить — сяє самоцвітів
Превеликая гора.
Підійшов Павло до неї
Та і віри не дойма́,
В ній таке було каміння,
Що й ціни єму нема.
Не було ніде такого,
Ні в купців ані в царів,
Бо й найменшенький камінчик
Так як зірочка горів.
Взяв Павло один камінчик,
У кишеню заховав
Та і знов таки в дорогу...
Змия він шукати став.
Довго йшов, коли ось бачить
Пишний терем визира́;
Повернув Павло до него
Тай спинивсь коло двора.
Сумно Павлику зробилось,
Бо де гляне — навкруги
З людських кісток високії
Змий поскладував стоги.
Стрепенувся згодом Павлик
Тай у терем він пішов,
Став шукать там людоїда,
Скрізь побув, та не знайшов.
„Певно десь блука́ по світу" —
Наш Павло розміркував
Тай зістав у тих палатах,
Дожидати змия став.

X.

Свище буря, гай ламає,
Віття гнеться, аж тріщить:
То до дому змий крилатий
Наблукавшися летить.
От наблизився до двору
Тай гукає на ввесь гай:

„Чую, людським духом пахне,
Хто прибув мені у гай?“
А Павло єму в одмову:
„Не на гай, а по ділам,
Із тобою, людоїде,
Побалакать треба нам!“
„Ха-ха-ха!“ Змиюка в регіт,
Як слова такі почув,
Коли зирк... тай зупинився:
„А, се ти, Павло, прибув?“ —
Каже змий: „З тобою рад я
Що завгодно толкувать!
Здоров, витай!“ Тай давай тут
Гостя винами витать.
Випивають, розмовляють,
Павлик змия все питав,
А змиюка без одказу
Все, що треба, повідав.
І Павло наш незабаром
Повертався вже назад,
Із того, що справив діло,
Надзвичайно був він рад.
Він знав і яке богатство
І про діда про того
Все довідався, як красше,
Що і як і до чого.
От Павло й на перевозі;
Дід зрадів, аж іздрігнувсь,
Бо за сорок літ се перший
Павлик живим повернувсь.
„Розкажиж мені, будь ласкав,“
Дід Павла зачав прохать,
„Чи зосталась ще надія,
Любу воленьку дождать?“
„А, зосталась! не журіться!“
Павлик дідови сказав
І про теє, що довідавсь,
Так розказувати став:
„Хто найперший після мене
Буде в гай переїздить,
Так єго весла подержать
Ви повинні попросить;
Тілько возьме... от і воля!
Вашій карі буде квіт,
Він тоді не зійде з човна,
Поки сяє сонця світ!“
Так Павло промовив діду,
Переїхав тай пішов...
І вже дома незабаром
Він до Марка увійщов.
Здивувавсь богатий Марко.
Та Павлу не до того,
Зачина єму казати,
Скілько має він чого.
І розказував довгенько;
Як же все переказав,
Так і камінь самоцвітний
Він купцеви показав.
Позирнув купець на камінь
Тай забув усю біду,
Шепче зараз: „За каміннєм
Сам з мішками я піду!
Розкажи мені гарненько:
Де там саме їх шукать?“
„Так і так“ — Павло Маркови
Став подробицю казать.
Підхопився Марко з місця,
Годі навіть їсти й пить,
Та з мішком у гай скорійше
За каменями спішить.
Добіга до перевозу,
Сісти в човен поспіша
І кричить на човноправа:
„Гей, пекольная душа!
Поспішай на той бік швидше,
Скілько сили в тобі є;
Бо там діло нетерпляче
Дожидається моє!“
Перевізник скілько сили
Легкий човен розігнав
І на той бік річки Марка
У хвилину перемчав.
От біжить купець що духу,
Бачить — каменів гора...

Він до неї, аж трясеться,
Та скорійше набира́;
І вже стілько він нагарбав,
Що на силу підійняв
І хитаючись мов пяний
Знов до човна почвалав.
Ледви-ледви той мішище
Він доніс на перевіз;
Перевізник ще скорійше
Знов назад єго повіз.
Доїзджають, куди треба,
Марко хекає, сидить,
А дідусь тут звичайненько
І зачав єго просить:
„Будьте ласкаві, панотче,
Поглядіть того весла,
Поки вийду я із човна,
Щоб вода не занесла".
Марко взяв весельце в руки;
Перевізник так зрадів,
Що скорійш-скорійш із човна
І не біг, а мов летів.
І байдуже те Маркови,
Піт втирає рукавом
Та старого дожидає,
Поки прийде за веслом.
Так проходить з пів години,
Не вертається старий...
„Що я буду дожидати!" —
Обізвався Марко мій;
Та з гніва хотів весельце
Геть по филі зажбурнуть,
Тількож лихо, щож то пальців
Не здолає розгорнуть.
Марко вийти розігнався,
Щоб старого погукать;
Друге лихо... ноги з човна
Він не здужає піднять.
Марко став кричать, гукати
Ні, і се не помага́:
До весла рука вкипіла,
В човні тупає нога.
Довго він кричав, вертівся,
Тілько марно турбувавсь,
Так на віки човноправом
Він з каміннєм і зіставсь.
Ще й тепер на те каміння,
Кажуть люди, позира́,
Хоч покрилася вже мохом
Голова єго стара.

Мусій Кононенко.

6. Співак.

„Ходіть, люди, ходіть, добрі,
Ходіть, мої діти!" —
Каже Господь милосерний —
„Поділю вас світом.
Що видите, то і ваше,
Усьо вам дарую!"
Ох лишенько: як мурашки
Усі ворухнулись!
Гуцул вхопив полонину,
Мужик хапнув поле,
Циган клевець та ковало,
Дяк сів серед школи;
Жид загарбав мішок гроший,
Німець бочку пива,
І так далі, і так далі —
Усьо розхватили...
Аж і співак шкандибає:
„А мені що, Боже?" —
„Ох лишенько, а тиж де був
Дотепер, небоже,
Що не прийшов, коли інші?"
„Я був, Боже, в раю,
Щоб на тебе надивиться,
Послухать, як грають
Ті ангелі білокрилі...
От, де я був, Боже!" —

„А щож робить?“ каже Го-
[сподь,
„Я вже не поможу.
Дві річи мені остались
Й ті тобі дарую:
Рай мій світлий з ангелами
І волю святую“.

Осип Федькович.

III. Баляди.

7. Тополя.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Тай голову схилить;
Чабан в ранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хтож викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Пострівайте, все розкажу.
Слухайте дівчата.

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов тай загинув.
Якби знала, що покине,
Булаб не любила;
Якби знала, що загине,
Булаб не пустила;
Якби знала, не ходилаб
Пізно за водою,
Не стоялаб до півночи
З милим під вербою;
Якби знала!...
І то́ лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого люби́ть... Нехай вяне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, тай завяне,
Брови полиняють...
Кохайтежся, любітеся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
„Чи не била мати?“
Стануть собі, обіймуться,
Співа́ соловейко,

Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає.
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказать не вміло.
Не сказало, осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою.
Не співає: як сирота,
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько бється!

Минув і рік, минув другий,
Козака не має;
Сохне вона, як квіточка —
Ніхто не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“ —
Мати не спитала;
За старого, богатого
Нищечком єднала.
„Іди, доню!“ каже мати:
„Не вік дівувати.
Він богатий, одинокий,
Будеш панувати!“
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!

Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть;
Легше мені в труні лежать,
Аніж його бачить“.

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в ночи до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сім світі
Без милого жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько,
Скажи мені щиру правду:
Де милий серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув, покинув?
Скажиж мені: де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити;
Пішлаб же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до дому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажиж мою долю!“
— „Добре, доню; спочинь [трошки!
Чиниж мою волю!
Сама колись дівувала,
Теє лихо знаю;

Минулося, навчилася:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала".

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
„Ось на́ тобі сього дива!
Піди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля,
Все лихо загоїть.
Випєш — біжи, яко мога;
Щоб там не кричало,
Не оглянься, поки станеш,
Аж там, де прощалась.
Відпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
В третє випить треба.
За перший раз — як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь но́гою,
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій — моя доню,
Не питай, що́ буде!
Та ще чуєш. не хрестися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду".

Взяла зілля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!"
Вийшла з хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!"
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала;
В друге, в третє, та мов сонна
В степу заспівала:

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари;
Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море;
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хтож єї головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько!
Як нема, заплачеш
До схід сонця ранесенько,
Щоб ніхто не бачив.
Ростиж, серце тополенько,
Все вгору та вгору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю".

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.

Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася до дому,
Не діждала пари;
Тонка, гнучка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Тарас Шевченко.

8. Мірамаре.

В ніч під замком Мірамаре
Море плеще і шумить,
Блиснув місяць ізза хмари,
Срібне плесо мерехтить,
Плеще і шумить.

Серед замку у городі
Йде царівна молода,
Чути ляк у дивнім ході,
А на личеньку бліда,
Ох, така бліда!

Йде на кручу, ручку білу
Приложила над чолом,
Дійсно видить: заясніло,
Гейби грався хто веслом,
Грався хто веслом.

Серед моря човник лине,
А в нім лицар молодий,
А що місяць світлом кине,
Блисне панцир золотий,
Цілий золотий!

„Максиміліян, ти вільний?
Ти приїхав? прецінь раз!“ —
Крик вірвався божевільний
І той лицар щез нараз,
Щез, як дух, нараз!

І пішов по морю голос,
Серед моря знявся шум;
Побілів царівні волос,
Потемнів царівні ум —
Що за дивний шум?!

З тої ночи в ніч блукає
Та царівна і глядить:
Срібний шлях по морю сяє,
Ясне плесо мерехтить,
Плеще і шумить.

Василь Пачовський.

IV. Смішовинки (Анекдоти).

9. Наївний.

Захотів один пан післати приятелеви в дарунку раків. От післав він своїх слуг, щоб налапали їх, всипав у мішок і разом з листом передав їх слузі, щоб той відніс їх, де треба.

*

Наймит мішок на плечі тай почвалав. Дійшов до воріт, здіймає мішок, а він порожний: він узяв був діравий мішок, а по дорозі раки до одного повипадали.

— Треба хоч лист віддати, коли раків нема, — подумав наймит і справився у двір.

Пан отворив письмо й читає голосно: „Дорогий приятелю! Посилаю тобі дві копи раків...“

— То они там? — перебив наймит урадований, — а я думав, що я їх по дорозі погубив! Народня сміховинка.

10. Липова паска.

Було двох братів: один богач, а другий бідний. Під Великдень богач напік пасок богато, а бідному й на одну не стало. От він пішов у ліс, зрізав липу, відрізав малий ковбаник і обтесав єго зовсім на подобу паски. Жінка помастила ще її яйцем і вложила в піч, щоб присмалилася трохи.

Взяв бідак липову паску і поніс її святити.

Вподобав собі богач братову паску і позавидів єму, бо єго паски щось порозтріскувались були у печи.

— Поміняймось ми з собою, — каже до брата, — я тобі за твою гладеньку дам дві своїх. Тобі однаково, а у мене гості будуть дивитись, не годиться...

Помінялись. Богач запросив гостий. Усі дивуються, що паска така гарна вдалася, а далі взялись краяти її. Та ба! Ніякий ніж не полізе в неї. Мусів богач аж сокирою розрубувати й тоді виявилося все.

Стидно було богачеви признатися, що так помилився, він і каже:

— Ну й видите люди добрі, які чуда на світі діються? З паски в одній хвилині зробилось дерево, мабуть хтось урік...

Народня сміховинка.

11. Тягар.

Їхав раз мужик дорогою, а жінка йшла до міста й несла на плечах добру вагу всячини.

— Сідайте, кумо, — каже до неї мужик, коли зрівнався з нею, підвезу вас трохи, бо й я до міста.

Сіла жінка тай далі держить клунок на плечах.

— Та скиньте бо з себе се! — каже мужик. — Таже тяжко держати...

— Е, дай вам Боже здоровлє, що мене везете, а ще такий тягар класти на фіру! Народня сміховинка.

12. Як Каньовський пробував дідів.

Раз пан Каньовський побачив на відпусті богато дідів і казав закликати їх до себе. Бачить, що є між ними старі й молоді, хорі, каліки й здорові, подумав собі: Чекай, я вас випробую. Казав слугам викопати на вигоні рів сяжень широкий і сяжень глубокий, а потім мовив дідам:

— Слухайте, діди! Мусите всі один за одним скакати через сей рів. А памятайте собі: Хто перескочить, дістане дуката, а хто впаде до рова, дістане двайцять пять буків.

То вже кождий дід силуєся, як може. Ну, певно, котрі були слабі, каліки, ті попадали до рова, а котрі були здорові нероби, ті поперескакували. То Каньовський тим, що попадали, дав по дукатови:

— Ви, — каже, — видно, що слабі, не годні й робити...

А до тих, що поперескакували, й каже:

— А ви драбуги, нероби, дармоїди, скакати годні, а робити ні? Хлопці, дайте їм по двайцять і пять канчуків, а потім беріть їх до ціпа і вилів, нехай роблять! Народня сміховинка.

V. Нариси й оповідання.

13. Орися.

I.

Співають у пісні, що нема найкрасшого на вроду, як ясная зоря в погоду. Отже хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав може, що она красша над ясную зорю в погоду, красша й над повний місяць серед ночи, красша й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі і звіря в дуброві і мак у городі.

Може й гріх таке казати: де таке видано, щоб дівча було красше від святого сонця й місяця? Та вже мабуть так нас мати на світ породила, що, як споглянеш на дівоцьку вроду, то здається тобі, що вже ні на землі ні на небі нема нічого красшого.

Гарна, дуже гарна була сотниківна! І знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва чи не треба чого у Війтовці, їде за сто верств, аби тілько побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Та небогато

з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї з залицяннєм. Чи батько був дуже гордий чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було вернеться інший крутиус із Війтовець тай ходить мов неприкаянний. Спитає єго про Орисю товариш...

— Шкода, — каже, — брате, нашого повабу й залицяння! Не для нас зацвила ся квітка! Може хто й застромить її собі за високу шапку, тілько той буде не з нашого десятка.

А товариш похитає мовчки головою тай подумає:

— Отже занапастила козака!

II.

А Орися була вже не дитина, вирівналась і викохалась як та біла тополя в леваді. Подивиться було на неї старий сотник, подивиться на єї пишний зріст і хорошу вроду, порадується батьківським серцем, що дождав на старість собі такої дочки, а часом і посумує:

— Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі від Господа милосерного! Єсть богато людий, що залицяються до тебе, та не хотілосьби мені віддавать тебе в руки сивому дідови: звялить тебе ревнуючи, як вітер билину в поли. Ой, не хотілосьби віддавать тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу та коня, поляже в поли буйною головою, а тебе зоставить горювать з дітоньками!

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотиться єму з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городі. Повна та хороша на виду, маяла то сям то там по господі в старого сотника, похожала як по меду бжілка і всю господу звеселяла.

III.

Приснився раз Орисі предивний сон. Здавалось, прийшла до неї з того світу покійна пані-матка, стала над нею в головах тай каже:

— Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дівувати: що день благаю Господа милосерного, щоб послав тобі вірну дружину.

Встала Орися ні смутна ні весела, іде до пан-отця в світлицю, зачервонілась як та квіточка тай каже:

— Пан-отченьку! Позолили мої дівчата платє. Нехай запряжуть нам коний; поїдемо ми до Трубайла під Турову кручу: там вода чиста як скло рине по каменям.

А пан-отець рече:

— Чогож тобі, Орисю, так далеко їздити?

— Хибаж то вже, пан-отченьку, й далеко?... на пів години ходу; та тудиж усе їхати лугом та левадами, що й не счуєшся, як вода заблищить і зашумить під горою.

А пан-отець:

— О, я вже знаю, що, аби чого забажала, то вмієш випросити. Покличже мені старого Гриву!

Поскочила Орися до дверий, не довго шукала Гриви, зараз привела єго перед пан-отця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку, випестив єго на руках; вивчив і на кони їздити. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотівби й панства, аби тілько при ньому дожити віку. Старий уже був дуже той дідуган Грива; брови на очи єму понасовувались і борода сива до пояса.

Увійшов у світлицю, склонився пану сотнику тай каже:

— Добрий день, добродію!

А сотник єму:

— Здоров, добродію.

Бо они один одного звикли добродіями величати.

— Запряжи, — каже, — добродію, пару коний, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, та повези наших прачок до Трубайла.

А той єму:

— Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує зпід повітки віз довгий і широкий, добре єму знакомий, що нераз у лихій годині, засівши за нього, відбивавсь від Ляхів або від Татарви, нераз приняв через нього й нужди чимало, часом як трапиться було із ним утікать по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопитися манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз на іншую потребу: запрягає пару коний, що вже літа давно погасили в них той огонь, що кипить у серці, пашить з очий і з ніздер і кидає коня сюди і туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакови на втіху. Смирнії тепер тії два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно відвик від козацького герця.

Отже дівчата Орисині несуть сорочки, шитії рушники, настільники і всяке добро і наклали повен віз і самі посідали усі в стяжках та квітках — Орися поміж ними — і як мак у городі всі квітки закрашає, так она сиділа поміж своїми дівчатами. Сивий Грива сів зпереду; хлопята кинулись відчиняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

— Не барися там, Орисю!

А она:

— Ні, пан-отченьку!

Ляснув погоничь пугою: коні заржали, почувши лугову пашу: потюпали і зникли з очий і з возом і з погоничем і з дівчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено і туди зелено. Було се саме на весні, як ще трава свіжа та молода, тілько що вкриє землю. Скілько в горі синього неба, стілько в низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в ночи покотиться палаючи по небу, так тая Орися проїзжала широким лугом із своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в тім місци, де вода рине через каміннє, то тиб сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий криштал рине згори і бється на дрібнії склянки об каміннє.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом, а коріннє повисло над самою річкою. Дикий хміль почеплявся за те коріннє і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине! Отсеж тая й Турова Круча.

Дивляться на неї дівчата тай питаються старого Гриви, чого она прозвалась Туровою?

— На що вам знати? — каже Грива.

— Атжеж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!

— Ой, мої голубята! Сказавби я вам, та тілько більше не поїдете сюди на річку.

— Щож там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені перед річкою тай почав глаголати:

— Колись то давно, єще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Тай був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й єго; і кохався він у польованню. Отож раз поїхав той кназь на польованнє, тай відбився

у пущі від своєї челяді. Іде та іде пущею, колиж дивиться, аж на лощині [1]) пасеться стадо турів.

— А щож то, дідусю, за тури? — спиталася Орися.

— То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тілько не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою освітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила єго за серце тая чудовная краса.

— Дівчино! — рече, — будь моєю жоною!

А она рече:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє проханнє, то я твої тури постріляю.

— Як постріляєш мої тури, то вже більше нічого не стрілятимеш.

Розсердився князь, взяв лук з плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий вузенький як тепер — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! тай ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили.

Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив єси моїх золоторогих турів, блукайже тепер по пущі по всі вічнії роки.

Отже й блукає, кажуть, той князь до сего часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава? А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в ляцьких — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде єго тай не знайде. А дівчинині тури лежать і доси каменями в воді і — от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо зпід води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Вкраїні.

V.

Слухають дівчата, та аж сумно їм стало; слухає Орися, та вже боїться і глянути на каміннє, що простяглось купою через

---

[1]) долина, переліг.

річку. Вже їй здається, що то справді не каміннє і вода шумить якось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прати би то їм чи до дому вбиратись; сором тілько старого Гриви: поглядає бо на них та тілько всміхається. То було люблять прати на самій бистрині, положивши кладку з каменя на камінь; а тепер відійшли дальше від кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха та чиста, хоч вигляньсь як у зеркало. І справді мов у зеркалі видно в воді і небо і кручу з тими кудлатими коренями, що переплутались із хмелем, і кучерявії вязи, що повибігали на самий край і попростягали зеленії лани над річкою.

Дивиться Орися в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло, хтось ніби виїхав із пущі на сивому коні і стоїть поміж вязами. Боїться глянуть угору, щоб справді не було там когось; боїться глянуть і на каміннє: вже їй здається, що ось-ось заревуть і сунуться з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину і показала з воду: дивляться дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хтожби сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не малож, видно, здивувавсь і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хтожби й не здивувався, опинившись над такою кручею? У низу рине вода через каміннє, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомо дівчата з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареви, що живе в кришталевому будинку під водою. Отсеж мабуть і сам він вийшов з води погріти старії кости на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукави, попідтикали плахти й мережані заполочю подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді і над водою їх білії ноги. Задивився козак і собі стоїть нерухомо: колиж гукне на нього старий Грива:

— Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлі?

І скоро промовив — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами.

А козак одвітує дідови:

— Та й за те слава Богу, що хоч на кручу вибрався. Скажи, будь ласка, дідусю, як мені виїхати ік Війтовцям?

— А чого тобі треба в Війтовцях?

— Через Війтовці, — каже, — лежить моя дорога.

— А кудиж лежить твоя дорога?

— Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.

— Еге, — каже старий Грива, — нехайже тобі Господь у доброму ділі помагає! Отже куди тобі виїхати: берись у низ, понад берегом; то там трохи низше буде тобі доріжка; тою доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не переїдеш, а конем добрий козак перехопиться.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховався поза деревом.

Як сховався, тоді то вже розгулялись наші дівчата: розписали козака як на папері: які й очи, які й брови, як і говорить, як і всміхається. Та каже: „Се твій суджений!“ а та: „Се твій“. А одна додала:

— Не змагайтесь дурно дівчата: чи рівняж таки вам пишний князь! Се нашій панночці суджений!

Почервоніла Орися.

— Збожеволіла ти, — каже, — Параско! Хиба не чула, що він сказав дідови?

І жаль їй було, сама не знала чому, що він їде свататься. Мякше від воску дівоче серце. Тане оно від козацьких очий як від сонця...

— Щож, — каже Параска, — що їде свататься! Судженої й конем не обїдеш!

VI.

Попрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали до дому, свіжі та веселі; щебечуть як ластівки. Єще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чутно було, що вертаються.

— Орисю, наша панночко! — крикнули дівчата, скоро розчинились ворота. — Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Сеж того козака, що ми бачили, сеж твого князя, сеж твого судженого!

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло. Чи она зляка-лась чи она зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із світлиці молодий козак; їде в двір віз із старими кіньми, із старим сивим погоничем; зелена трава волочеться по боках і бється по колесах; а ізза сивої бороди старого Гриви, ізза білої зими, червоніє літо — повен віз дівчат у квітках та в намисті — Орися як сонце поміж ними! Виглянув та аж руками сплеснув:

— Сеж она, сеж она!

І ото вже тоді почав на прямоту викладати свою мову пану сотникови, і хто він такий і чого приїхав. Хтож він такий, то се вже пан сотник знав давно: миргородський осауленко, отаман у своїй сотні, хорошого й богатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивитися, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши тай себе показавши, довідатися, чи вже подбала шитих рушників у скриню. Про що журився, чого бажав пан сотник, те єму як із неба впало. Не довго думавши позвав Орисю. Ввійшла в світлицю червона як калина.

— От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш красшого?

Хочби тобі слово промовила, хочби тобі очима зглянула. Стоїть сердешненька і головку схилила.

Бачить пан-отець, що не дождеться від неї одвіту — бо деж таки, щоб дівчина сказала, що в неї на мислі. Очиці хиба скажуть, а сама ні. Порахував се пан-отець тай каже:

— Де вже такий козак та люб не буде! обніміться та поцілуйтесь, тай Боже вас благослови!

Обняв козак Орисю, поцілував у тії губоньки, що наче з самого меду зліплені, і вклонились обоє низько до самого долу пан-отцеви.

Чи богатож наїхало дружини на весіллє, чи бучно відбули гостий, чи довго гуляли, се вже не наше діло розказувати.

Бачив я Орисю саме перед весіллєм; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді — ще стала красша замужем і дитина в неї, як Божа зірочка. Вже я нераз думав собі на неї дивлячись:

— Се Божа слава, а не молодиця! Що, якби хто дотепний змалював її так, як она єсть, із маленькою дитинкою на руках! Щоб то за картина була! *Пантелеймон Куліш.*

14. Вільна Болгарія.

Нам тяжко навіть уявити собі, як чудувалисьби наші батьки, діди і прадіди, що перенеслися на той світ, заки перед їх очима могло заясніти світло свободи — яка булаби їх радість, якби їх могили отворилися і якби они могли тепер у білий день глянутн на свою землю; якби їх вражало все те незнане, непонятне кругом у життю, в тім життю, в котрім они мусілиби чутися чужими.

Але они не воскреснуть, наші нещасні предки, щоби натішитися чудами свободи, на котру ми, привикши до неї, дивимося рівнодушним оком, а котрої они навіть у найсмілійших снах своїх не важились надіятися... Ні, они не воскреснуть!

* * *

Але був один чоловік, котрий помер в передодни війни о свободу і котрий — не воскрес, але міг відчувати здивованнє воскресшого, що дивиться на освободжену Болгарію, а до того ще, не дізнавши тих розчарованнь, які переходять живучі.

Був се вісімдесятьчотиролітний старець, старий Йоцо.

Він жив у маленькім гірськім сільци, що мов гніздо ластівки причепилось до стрімкої стіни Старої Пляніни, над глубокою щілиною Іскери.

Старий Йоцо був простим, але духово ще живим старцем, котрий перейшов тяжке життє невільника зі всіми єго терпіннями, єго муками, єго безнадійностию. В шістьдесять четвертім році життя постигло єго нещастє — він нагло осліп. Сталося се перед самим вибухом російсько-турецької війни.

Він жив дальше, але помер для життя, для світла. Одинокою тайною, одиноким бажаннєм єго серця було бачити „болгарське“ — так називав він у своїй мові вільну Болгарію.

В єго душі жили тілько образи хмарної минувшини; в свіжій ще памяти старця клубився темний рій споминів із життя невільника — гидкі, страшні спомини. В своїй душі бачив він ясно все те, що колись бачив власними очима. Перед ним виразно виринали з туману червоні фези, турбани, дикі Турки з дикими лицями — довга ніч рабства, без проміння утіхи і надії... в ній родився і в ній помер.

* * *

До сеї далекої пустині гірської гамір війни долітав лише слабим гомоном. Війна зачалася і скінчилася, а єї громи ледви відбились гомоном о неприступні скали іскерської пропасти.

Болгарія була вільна.

І старий Йоцо став вільним — так сказали єму.

Але він був сліпий, він не бачив сеї свободи; і він не чув єї на чімсь уловимім. Поняттє свободи було у него тілько в словах: „вже нема Турків!“ І він чув, що їх уже нема. Але він хотів бачити „болгарське“, щоби ним натішитися.

Єго сільські товариші, їх розмови, їх думка, жура їх щоденного життя не давали єму нічого нового. Все ті самі люди з тими самими бажаннями і терпіннями, в тім самім убожестві, як давнійше. Він чув той самий гамір і ту саму сварку, ті самі спори

сільські, ті самі борби з бідою і природою в тім пропащім, неурожайнім куті далеко від світа.

— Де є „болгарське?“ — питав він здивований, сидячи в тіни широкого дуба перед своїм обійстєм, посилаючи свій мертвий, задуманий погляд у далеку далечину.

Якби тілько очи єго бачили світ, то він полетівби під небо як орел і глянувби на новий світ кругом, що там на нім дієся.

— Ах, коби мої очи тепер виділи! — зітхнув він гірко.

Бачити вільну Болгарію — се була одинока єго думка, она прогнала всі інші думки, всі інші бажання з єго душі. Весь гамір життя був єму байдужий. В тім життю все було таке дрібне, таке маловажне, таке пусте, таке звичайне! Він боявся, що вмре, заки зрозуміє, що се таке то „болгарське“, або через старість стратить розум, заки пізнасть сю чудову річ.

* * *

Раз — а від освободження Болгарії минуло пять літ — розійшлась по селі чутка, що Бог знає з якої причини і на що приїде староста. Ся вістка заворушила ціле село.

І старого Йоца серце стало бити живійше, єго душу опанувала горячкова нетерпеливість, якої він доси ще ніколи не зазнав був. Нарешті тепер вже побачить „болгарське!“ Так, побачить!

Він розпитував, що се за достойник — може значить тілько, що маймур? Бувалі хлопи казали єму, що се тілько, що каймакан, що баша.

— Але болгарський баша? — питав дрожачи із зворушення.

— Болгарський, якийже мавби бути?

— Один із наших? Болгарин? — спитав ще раз зачудований.

— Чи може хочеш Турка мати, старий? — відповідали хлопи, котрі вже давно бачили старостів і ще висших достойників у Враци, бо в Софії ще не був ніхто з них.

Але старий Йоцо не вдоволився сею відповідию. Він питав, як староста одягнений, як ходить, чи має шаблю... Єму про все те розказали.

— І шаблю носить? — зітхнув глубоко урадований.

— Побачу, коли прийде, подумав собі у своїй старій дрожачій голові.

* * *

Староста заїхав до хати Денка, бо се була найліпша хата в селі: помащена глиною, з віконцем, в котрім була лише одна

шиба, з кількома вузкими сходами перед дверми. Єї громада вибрала на приняттє високого гостя.

Старий Йоцо пішов до Денка і гримав палицею до плетених воріт.

— Денку, чи гість у хаті?

— Певно, що гість у хаті, Йоцо. Чогож ти прийшов? Староста утомлений, лиши єго тепер у спокою.

— Але таки скажи єму, щоби на хвилю вийшов, — сказав старий і, бючи палицею по земли, перейшов подвірє аж під сходки, що вели до дверий хати.

— Що тобі так пильно? На що тобі старости? — питав господар.

— Ах, ні нащо, лише так... скажи єму: сліпий старий Йоцо хоче тебе бачити.

— Ти хочеш єго видіти? — сказав Денко з усмішкою і погадав собі: побачиш єго, як увидиш своє власне лице в керници.

Але старий вперся. Вже вдарив палицею по першім сході. Єго стара голова дрожала. Господар вернув до хати і сказав старості, що здитинілий сліпий старець прийшов до него.

— В якій справі?

— Щоби побачити тебе.

— Щоби мене побачити? Тиж казав, що він сліпий.

— Він сліпий від пяти літ, осліп нагло перед вибухом війни, котра нам принесла волю.

— Нехай прийде... або ні, я вийду до него.

Староста вийшов і зійшов із сходів до Йоца.

По бренькоті острогів Йоцо пізнав, що се болгарський баша і зняв шапку.

— Що скажете, дідуню? — спитав урядник приязно.

Старий підніс голову, звернув на него свої мертві очи, що не рухалися, лише мускули єго лиця дрожали судорожно.

— Ваша вельможність, чи то ти, мій сину?

— Я, діду.

— Баша?

— Він сам, усміхнувся урядник.

Старий приступив до него близше, взяв шапку під ліве рамя, зловив єго руку, общупував сукно єго рукава, сягнув по металеві ґузики на грудях урядника, общупував дрожачими руками еполєти на єго рамени, а потому випрямився і поцілував їх.

— Боже, я бачив! — вибовтав старий, перехрестився і обтер рукавом слези, що світились в єго мертвих очах.

Потому поклонився глубоко і сказав:

— Тепер прости мені, сину мій, що я тебе трудив, — і, бючи палицею по земли, пішов з відкритою головою назад.

* * *

І знов вернули єго монотонні темні дні, знов вернула темнота сліпоти, до котрої вдирався лише світлистий промінь, як ясна зоря в темну ніч, се явище: болгарський староста — баша. Старому здавалось, що він перший раз від пяти літ провидів на хвилю, він бачив „болгарське“, хочби лише єго слабий промінчик, і він щойно тепер був цілком переконаний, що Турків уже нема, що на світ прийшла повна свобода.

Окрім сеї події в селі все було як давнійше. Він стрічався з тими самими селянами, чув ті самі сварки. Життє кругом ішло дальше своїм монотонним ходом, в біді і тяжкім труді, в дрібних борбах, хоч він сам не брав у них участи, бо они були єму чужі і він сам відчужився від них. Одна тілько утіха лишилася єму і улекшувала єму єго мрачне життє: свідомість, що Болгарія вільна. А коли часом почув про ворожнечу і борбу в селі, він дивувався, як люди можуть так затроювати собі життє, коли они повинні бути веселі, радуватися „болгарським“ і свободою. І они мали очи! Які они мусять бути щасливі!

— Гадавби хто, що всі они сліпі, а я видючий, — думав він собі.

І він сидів під дубом і прислухувався шумови Іскери в глубині і думав собі, що він у далекій подорожи та побачить ще богато дивних річий — і тішився тим. І плив єму час...

* * *

Одного дня знов забилося серце старого Йоца в нетерпеливім вижиданню. На Великдень мав вернути до села на урльоп жовнір, одинокий із сільця жовнір.

— Але як він верне? у вояцькім уніформі? — питав старий Йоцо зворушений.

— Очивидно в уніформі, — відповіли єму.

— І з шаблею?

— Почуеш, як побренькує, дідуню.

Старий побіг до сина Коля.

— Гей, молодий герою, ти тут?

— Чого тобі треба, Йоцо? — спитав старий Кольо.

— Де є аскерлі [1])? Хочу бачити єго.

---

[1]) по турецьки: жовнір.

Кольо викликав свого сина, щоби старий Йоцо міг єму придивитись і усміхався вдоволений. Жовнір прийшов.

Старий вхопив за шаблю і бренькнув нею об камінь. Потому стис сильно руку, котру жовнір весело подав єму. Водив рукою по грубім плащи, ґузиках, шапці; знов ухопив за шаблю і поцілував єї. Потому глянув на него одушевленим лицем і своїми мертвими очима, з котрих виступили дві слези.

— Отже ми маємо тепер болгарське військо? — спитав дрожачи від щастя.

— Маємо, Йоцо. Маємо військо й офіцирів і нашого князя, — відповів гордо жовнір.

— А чи князь коли прийде до нас?

— Що, князь? — жовнір і старий Кольо усміхнулись.

Але старий Йоцо випитував єго ще цілу годину. Пытав про болгарський серайль у Софії, болгарські гармати і богато-богато інших справ... І коли чув усі ті чуда, про які розповів жовнір, здавалось єму, що десь у глубині єго душі сходить сонце і освічує все кругом. Єму здавалось, що він знов бачить свої зелені гори і вершки скал з орлами над ними і весь світ божий, так чудово гарний...

А жовнір розпалився огнем і розповідав про нові, що раз нові дива.

— Ах, якби я все те міг бачити! Тепер придалибся мені мої очи! — журився старий.

* * *

Довший час жив старий Йоцо лише сими новими враженнями. В укрите в горах сільце не заходив зрештою ніхто звідтам, з тої нової Болгарії, щоби єго душу наново порушити. В одностайнім життю села не сталося нічого такого, що бодай у приближенню пригадувалоби бурливе життє Болгарії. В селі не було учителя ані навіть священика, до села не заходили ґазети, з котрих люди моглиби довідатися, що там у світі дієся. Навіть про болгарсько-сербську війну довідалися тілько з того, що в тій війні погиб один жовнір із села. І старий Йоцо жив не інтересуючись цілим світом так само, як і єго село заняте борбою о щоденний хліб. Він старівся, а зі старостию опанувала і єго духа стареча неміч. Він сидів лише під дубом мов бездушна колода і вслухувався в глухий шум Іскери.

Здавалось, що до села не прийде вже ніяка новість, котраб могла порушити і розбудити єго повільно завмираючу душу.

* * *

Однак така новина таки прийшла.

Розійшлась чутка, що через Іскерську долину поведуть зелізницю: інженіри вже робили поміри. Ся вість розбила мов молотом рівнодушність старого Йоца. Він пригадав собі, що колись чув, що, якби туди хотів провести зелізницю, то се коштувалоби міліони міліонів.

— Що? Болгарська зелізниця?

Він не хотів вірити. Зелізниця? Через сю пропасть, через ті стрімкі скали, де для кінського копита місця нема, де коза з великим трудом ледви удержиться на скалі?

Велике царство не важилося на таке діло, а ми се можемо зробити?

Але про будову зелізниці говорено дальше, щó без перерви займало уяву старого, давало роботу єго духови, котрий супроти всіх інших справ був дитинячо байдужний.

Одного дня довідався, що роботи коло зелізниці вже розпочалися. Хлопи села нанялися за робітників: зійшли в долину Іскери.

Старий здивувався.

— Певно спровадили звідкись учених інженірів. Світ великий... чи се знов Французи?

Сказали єму, що они Болгари.

Старий не міг прийти до себе з великого дива.

— Що? Наші? Болгарські інженіри? Там, де турецькі баші і вчені Французи казали, що се неможливе? Отже ми і вчених людий маємо?... А міліони, ті тисячі міліонів, про котрі говорив богатий Мано?...

— І міліони маємо! Хто має бороду, має гребінь!

Старий Йоцо був одушевлений. І військо і башів і гармати і князя і вчених і міліони і чуда над чудами!

Тепер „болгарськe“ представлялось єму як щось велике, могутне, безмірне. Єго бідний розум навіть не міг поняти тої всеї величи. Символом „болгарського“ були для него дотепер лише еполєти і шабля жовніра, котрі він чув своєю власною рукою і цілував. Але тепер се болгарське опанувало єго своєю могутностию і наповняло єго серце гордостию: болгарські руки пробивали гори, болгарський дух творив діла, котрі кождий мусів подивляти!

Де тепер богатий Мано? що він тепер сказавби?

Коли почув перші удари о скалу, коли почув, як она, розбита динамітом, з грохотом котиться в пропасть, обтер очи рукавом, бо они наповнилися слезами.

* * *

Від сеї хвилі наймилійшим місцем для него стала скала, коло пятьдесять кроків від єго дому, що висіла над глубокою пропастию, на котрої дні шуміла Іскера і звідки доходив до него гамір пильної роботи. Від рана до вечера стояв він там і вслухувався в сей гамір.

Робота скінчилася і зелізниця була готова. Старий Йоцо дрожав цілим тілом, коли почув перший свист льокомотиви, гуркіт коліс по шинах... Шуміла і свистала „болгарська зелізниця!“

Він чув, що в него вернуло нове, свіже життє. Кождого дня, коли тілько надходила година поїзду, він виходив на скалу, щоби чути свист, щоби „бачити“ болгарську зелізницю, як она жене здовж пропасти. Зелізниця сполучувалась в єго думках із поняттєм вільної Болгарії. Єї гуркіт говорив єму виразно про „болгарський час“. В селі від давна не нагадувало єму про се ніщо більше, як лише єї свист. І коли сей свист наближався, він покидав усе і біг із своєю палицею на скалу, щоби „бачити“...

Подорожні, що стояли у вікнах вагонів і подивляли красу долини, бачили здивовані на шпилю скали чоловіка, котрий вимахував до них шапкою. Се старий Йоцо витав у той спосіб вільну, нову Болгарію. В єго уяві сей зелізний смок, що гнав через гори, голосив світови силу і славу і поступ вільної Болгарії!

* * *

Одного вечера Йоцо не вернув до хати. Син пішов просто на скалу над пропастию. Старий Йоцо лежав на скалі з шапкою в руці.

Він віддав душу, витаючи вільну нову Болгарію.

Іван Вазов.

15. Негайна справа.

Діялось воно на Волинському Полісї за часів минулої холєри. Пізна вже осінь була, почалась Пилипівка.

У місточку Горбовичах, що над Припятю, ще не було холєри і сусідні села якось крив Бог від того лиха; але з дальших місць приходили разураз страшні вістки: У Звягелі, казали люди, сотнями народ помирає, в інших місцях бунти якісь були, розрухи: палив народ, кажуть, ті холєрні „байраки“, що їх понаставляли на лихо та на погибель людям; лікарів, кажуть, вигонили люди геть дрючками, а десь, кажуть, і вбили лікаря; трують нібито лікарі народ, а хто тілько заслаб на ту холєру, того зараз живцем у домовину кладуть, вапном єго засипають і хо-

вають живцем таки. Москалів, кажуть, на ті бунти начальство нагонило, усмирéніє робити.

Всячину розказували. Казав і староста — він що суботи у волость [1]) ходив — що там писарчуки з газети вичитували про ті бунти та що народ дуже помирає, найбільше в Саратовській губернії — далеко вона, аж за Києвом — а що нібито лікарі народ трують та живцем ховають, так се брехня. І був приказ від справника у волость, щоб людий строго глядіти, „вольненія“ щоб не давати, особливо брехень усяких щоб не розпускали; бо народ темний — попусти єму тілько, дай „вольненіє“, то й бунт зараз зроблять [2]). Як тілько язика котрий дуже розпустить — у холодну садовúть і урядникови зараз донесеннє давать! А найпаче як хто, не дай Боже, „неблагополучно“ заслабне — сею мінутою у волость щоби дати знать „конним нáрочним“.

Горбовичі — маленьке, глухе містечко, геть далеко у нетрях Поліся серед віковічного соснового бору між болотами; шляхів туди добрих нема і почта не ходить і начальство всяке, Богу дяка, не часто довідується і живуть там собі люди тихо, мирно, бунтів ніяких не знають, слабують і помирають якось „благополучно“ — як Бог дає. Тілько останніми часами, як пішла отся чутка про холéру, почало й у Горбовичі заглядати всяке начальство: становúй був аж тричі, один раз був лікар, обходив з урядниками всі двори, заглядав у крамниці, загадував людям, щоб повивозили гній із дворів і сміття та помий у хатах не держали, воду щоб варили та тілько таку варену щоб пили, та ще іншого всякого наговорив такого чудного, хто єго там пригадає?

Урядник то вже що тижня наїздив у Горбовичі; настановив скрізь по містечку десятидворних, „для безпорядку“, як вони казали — щоб помагали соцькому і старості не давать „вольненія“ людям і доглядати, чи не заслабне хто неблагополучно.

Мабуть і справника треба було сподіватися, бо урядник вигнав людий на дорогу гатить калюжі та ковбані, що дощі було порозмивали.

---

[1]) в Росії кілька сел творить „волость“ (польске „włość“, звідси „włościanin“) з одним спільним волосним урядом. Селам проводять „старости“, а волостям „урядники“. Волости творять повіти (уїзди), котрими управляють „справники“ зі „становими приставами“ (у нас: старости з комісарями).

[2]) Селяни змішують московське слово „волненіе“ = рух, фильованнє, неспокій, бунт (у нас „вовна“, польське wełna, нім. Wolle ізза подоби до кучерявих филь на воді) з „воля“ = свобода.

Одного вечера — темно вже було, дощ, вітер, негода — у Горбовичах почувся почтовий дзвінок; щось проїхало улицею і спинилось на майдані біля розправи [1]).

Соцький і староста зараз подались туди.

Се приїхав становий. Не роздягаючись, так як був з дороги у бурці, у шапці та у кальошах, сидів він на ослоні у розправі.

Староста і соцький війшли у розправу, вклонились і стали біля порога.

— Старосто! — озвався становий. — Зараз мені знаряди верховця, та добрий кінь щоб був; пакет треба екстренний [2]).

— А куди гнати верховця, ваше високородіє? — спитав староста.

— У Степанків, у волость; звідтіля пошлють далі.

Староста, заклопотаний, чухав потилицю.

— Ну? Чого стоїш? — спитав становий.

— Та... де єго тепер охочого знайти у таку ніч та у негоду... Можеб завтра дозволили... до́дня?

— Завтра? — скрикнув становий. — Екстренний пакет завтра? Та він завтра до́дня мусить бути в руках у справника. Розумієш чу́чело [3]) ти горохове? — крикнув становий, стукаючи кулаком по столі. — Сію мінуту щоб мені був на́рочний [4]), я з ним сам побалакаю, то він не то що у Степанків — до чортового батька поїде залюбки. А про мене, не знайдеш охочо́го, сам вези. Гайда!

Староста вийшов.

— Ну, що тут у вас? — спитав становий соцького. — Не боліють люди, не помирають?

— Та... всяко буває... Але ми міркуємо, що воно „благополучно“.

— А так, що, холєри не чутно?

— Крив Бог. Бодай і не знати її.

— Дороги кепсько лагодять, соцький. Проїхати не можна. Разів із десять трохи не перевернувсь, поки до вас добрався.

— Та воно, ваше високородіє, у нас споконвіку такі шляхи, нічого не вдієш, хоч плач: бо пісковина. Хоч ти її гати, хоч підсипуй, ніщо не поможе: обсовується, дощі розмивають. А під таку добу — темрява яка, не вам кажучи, воно й переверну́ться не диво. Тут і у день білий не скрізь проїхать... Ночува́ть зволите тут?

---

[1]) канцелярія громадського уряду. [2]) надзвичайний (від лат. слова „extra“ = поза); поспішний. [3]) випхане звіря, страхополох (Vogelscheuche). [4]) нароком до тої посилки визначений післанець.

— Ні, поїду далі. В Озерянах у волости переночую. Тут у вас холодно тай блощиці мабуть заїдять.

— Таке діло. Бо у нас, не вам кажучи, й заведенія такого нема, як значить для благородних треба. З роду-віку не памятаю, щоб у нас начальство коли ночувало. Отсе тепер часи якісь, прости Боже, настали, що і начальству безпокойство таке і людям клопіт.

— Да-а, — зітхнув становий.

— А отсе, звиніть ваше високородіє, дозвольте допросить: там, звідкіля ви їдете — нічого? благополушно?

— Нічого, — відмовив становий.

— Слава Богу, — зітхнув соцький.

Незабаром вернувся староста.

— Зараз буде, ваше високородіє. Поїдуть двоє, бо один боїться.

— Про мене нехай їдуть хоч і троє, аби швидко, — сказав становий. — Гукнеш їх сюди, як прийдуть.

Становий почав чогось шукати у своїх паперах. Трохи згодом у хату війшло двоє парубків.

— А нуте, хлопці, — сказав їм становий. — Махніть мені з отсимто пакетом у Степанків, та живо! У волости там зараз розбудіть писаря, нехай зараз таки пре єго далі, на Зятківці, Босий Брід та у го́род до справника. До́дня завтра щоб там був, хоч на двоє перервіться. Чуєте?

— Деж ми єго, ваша милость, поспіємо на завтра на ранок у го́род? Милуйте-жалуйте. Миж і до Зятковець не добіжимо, не попасавши, хиба з коний дух випре, — змолились парубки.

— Та не вас же я, не вас, болвани́, у го́род жену, — кричав становий. — У Степанків завезіть та писареви віддайте, він уже другого дня пошле. А ви собі у Степанкові хоч лусніть, хоч рачки до дому лізьте — мені однаково.

— О! розумієте? — сказав староста. — Там собі у Степанкові попасете і підночуєте, а ранком до дому.

— Ну, з Богом! — сказав становий.

Парубки вийшли, а незабаром і становий поїхав собі своєю дорогою.

Горбовичські післанці о півночи добігли до Степанкова, достукались у волости до писаря. Він вийшов заспаний, у кожусі поверх одної сорочки, у кальошах на босоніж, лихий, сердитий.

— Чорти вас носять по ночах, — кляв він. — Дня вам мало?... Чого там?... Який пакет? Не могли до ранку почекать?

— Хиба ми своєю охотою сюди гнали? — озвався горбовичський посланець. — На́те вам отсе добро, бодай воно пуття́ не знало.

Писар взяв пакет, розглядів єго.

— Від станового? — спитав він.

— А тож.

— А тиж звідкіля?

— З Горбович.

— Щож у вас там становий робить?

— А мара єго знає.

— Холєра у вас?

— Яка холєра? — здивувався парубок.

— Бунт може?

— Бунт? — перепитав парубок і аж очи вилупив. — Ні, нас Бог крив від таких злиднів покищо. Становий тілько приїхав.

— А звідкіля? не знаєш?

— Зо Ставів. Ямщик [1]) той казав, що єго привіз.

— Ага, — протяг писар. — То мабуть там щось скоїлося.

— Хиба я знаю?

— Микито! — звернувся писар до сторожа, що стояв при сій розмові босий, розхрістаний. — Одягнись і біжи зараз до почтаря, щоб сю мінуту гнав нарочного у Зятківці: з екстренним пакетом, скажи. А ти можеш отправляться, — сказав писар горбовичському посланцеви.

— Дозвольте, пане, тут підночувати, — попросив той. — Бо коні пристали, а ніч темна...

— Ночуй.

Пройшла може година, поки Степанківський на́рочний вибрався з пакетом у дорогу. У Зятківці він добрався вже за дня, бо зблудив і до світу Божого плентався навмання без дороги. Вже сонце зійшло добре, коли він станув у волости, підпаливши коня зовсім.

У волости вже були дехто з людий: староста, десяцькі. Взяли розпитувати післанця: звідкіля, що, як?

— З Горбович, — каже, — в ночи пригнали на́рочного; становий там сидить. У Ставах, кажуть, холєра, тай у Горбовичах, бачиться, не без лиха... Бо чогоб там становому сидіти?

— Егеж, еге...

— До справника жене. Дух, каже, з коний нехай випре, аби „сею мінутою“ доставили.

---

[1]) звощик, фірман.

— Пссс... — похитували люди головами, — бунт може?

Пакет вислали з волости „сею мінутою“ далі.

Зятьковецький нáрочний розказав у Босому Броді, що у Ставах холєра — не дай Господи! У Горбовичах бунт!... Становий там сидить з урядниками, та нічого не вдіє. Отсе до справника пакет жене, москалів мабуть щоб прислали. Не доведи Мати Божа!

Бособрідський нáрочний добіг у гóрод; з полудня було.

Віддав пакет справникови, а сам пішов по крамницях, бо пи́сарша загадала єму дечого купи́ть.

Не минуло й пів години, як уже гомоніли у гóроді перелякані жиди, що у Ставах, у Горбовичах, у Степанкові холєра — не дай Боже! За вчорашній день померло душ 30, ні, не 30, а 50, се певно. У Горбовичах бунт. Урядника побили так, що хто єго знає, чи живий буде — везуть єго у гóрод у больницю... Пристав просить справника, щоб москалів прислав.

Справді, всі бачили, як справник дуже затурбований, проїхав швидко на звощикови до товариша прокурора, потім до полковника драгунського полка, а потім всі три поїхали до справника.

Потім справник послав на почту по кінного нáрочного і виправив єго з пакетом знов таки на Босий Брід.

У справника сиділи: товариш прокурора, полковник і воїнський начальник і радились.

Перед ними на столі лежав той пакет від станового, розпечатаний, а в нему стояло:

„Над Припятю у Кмітовому ярі появились три дикі кабани. Я поставив вартових, щоб стежили за ними. Чи не приїхалиб ви на облáву? Може ще кого запросите? Будь ласка, сповістіть“.

Модест Левицький.

16. Битва.

Буковинські Карпати.

Гора біля гори стоять разом у німій величи, одягнені в смерекові ліси.

Ріжно сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кождої зміни, що перед їх очима відбуваєся, розкошуються у власній красі, свідомі своєї довічної тривкости.

Богато пасем гір Кімполюнгського повіта є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленю миготять з далечини, а оглядані із сусідних вершин здаються в синаво-синих мраках недоступними.

В околиці Руської Молдавиці зійшлися два пасма рівнобіжних гір так близько з собою, що долина, яка їх ділила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хиба лиш для бутного потока. Де та долина ширшала або ставала ще вузшою, де губилась цілком, не знав ніхто докладно. Не було тут видко ніякої дороги, ніякої стежки, ніякого найменшого сліду людського житя. Долина тягнулася закрутами розпираючи гори і бережена на право і на ліво залісеними вершинами губилася враз із весело біжучим потоком поміж стінами гір, що неначе їй наперекір десь-не-десь майже доторкалися себе.

Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах фльори, а на горах таке богатство зелени, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено-брунатний, високий по коліна мох буяв, ніколи не тиканий, лагідними филями у мокравій землі праліса. З него не надто густо виринали сосни, котрих вік мож було вгадати, але красу і обєм годі було змалювати. Їх пишні корони пестилися з облаками і зносили над собою лиш сяєво сонця.

Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті і поборені віком або і розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверхи оброслі мохом, а в середині порожні і порохнаві. Біля них буяла молода деревина, в долині широкогалуза, а в горі струнка і повна молодечої гнучкости. Спів птахів — рідко чути.

Зате частійше голосний у тишині, немов церковній, виразно чутний шелест і тріск, немов ломанє зсохлого гиля і майже завсіди сумовитий, далеко сягаючий шум...

Рідко коли вітер піднимав галузє. Ледви при найсильнійшім вихрі хитались корони.

Здавалось, що сум прибув десь із далекої площини, ловився в галузю, розходився важким зітханєм по лісі і боровся з густим гилєм знов о вихід на простір.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Коли свист льокомотиви розтяв по раз перший воздух схованої між гірськими стінами долини, прошибло щось столітні дерева на горах немов блискавиця.

З льокомотивою появилась горстка людий. Они ледви важились ступити через недоступний беріг праліса в єго глубінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги панувала незвичайна тишина.

Воздух був холодний, вогкий. Текуча живиця з потрісканої кори дерев твердла на воздусі і наповняла єго своїм запахом. Високий мох не давав легко ходити. Корінє дерев, грубе немов рамена, виринало гадюкою з моху, тверде й упряме, сплетене одно в друге, тягнулось дивоглядними перстенями в глубінь ліса, котра сповита в зелену темінь дишіла неприязністю.

Один із прибувших ударив зелізним топірцем по старій смереці, на котрої пни росли гриби мов великі ластівячі гнізда.

Она здрігнулася. Відколи жила, не чула на собі топора. Удар той розлягся по цілім лісі і всі дерева здержали віддих; беззвучна тишина, повна ожидання, розстелилася і почулося звільна і виразно слово: „Зрубати!“

Неначе церквою пробігло лісом: „Зрубати!“ „Зрубати!“ задзвеніло недалеко і заразом у тій самій хвилі в найдальшій далечині. Оно відзивалося немов проснувші поклики, оживило цілий ліс і розбігалось трівожно по всіх єго кутах не завмираючи...

„Зрубати!“ Оно перейшло в шемранє. З того повстав стрівожений шепіт, зітханя, врешті піднявся шум немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостатку зашуміла буря.

Небо затьмилося грізно-чорною барвою, а відтак почалася она — гірська буря.

Тяжкі краплі дощу стали падати.

Зразу поодинокі і такі тяжкі, що листки під їх вагою задрожали і зашелестіли; а відтак частійші, а врешті скісними струями.

Блискавиці летіли в смереки, розколювали без милосердя найкрасші пні, а грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними неначеб хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились великанські кулі, викликувані від часу до часу золотисто миготячими блискавицями...

Відтак утихло і дощ падав без упину. Голосно і хлипаючи падав він.

— — — — — — — — — — — — — — — —

В лісі стемніло.

Нерухомо із здержаним віддихом стояли старі дерева, прислухуючись сій появі, а тимчасом молоді похитувалися злегка неустанно. З кущів, що росли на краю ліса, капали пильно величезні краплі дощу в мох, а потік у долині розігравшися метав брудно нескладними филями по каміню вперед, голосно піня-

чись і пориваючи все з собою: цвіти, пструги, сухе гилє, тут і там зірвані кусні землі мчаться в зовсім негамованій, безумній, доси ніколи не виданій розпуці.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Одного хмарного поранку почалася битва. У вузкій долині збудованою зелізною дорогою, котрої шини немов срібні змиї вилися около потока, що коло них біг, прибув тягаровий поїзд.

Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист оповістив єго приїзд.

Недалеко кінця тої зелізної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто чорні перстені диму вгору.

Привіз ворога.

Він висів.

З грубим обличем, в подертій, замащеній одежи. З неповоротними, від тяжкої праці майже нефоремними руками: узброєний лискучими топорами, тяжкими зелізними ланцухами: сам собою зовсім поганий на вид; такий прибув він.

Один орел, що сидів недалеко на стрімкій скалі і приглядався тому всему з наїженим пірєм, розмахнув нараз своїми широкими крильми, вдарив ними уражено і люто і збився вгору. Кружив довго над тою околицею немов зворушений, відтак, якби на наглий внутрішний приказ, спустився блискавкою в скісним напрямі в долину, задержався тут на хвилину, піднявся опісля наново вгору, сим разом уже цілком повільним летом, і щез у сивих хмарах, мов на віки пропав... Несказаний сум розстелився горами, якийсь передсмертний настрій...

Все ждало; дерева не кивалися. Найстарші стояли зоружені в гордість і недоступність і не вірили, щоб який напад був можливий. Атже стояли тут тілько років — цілі столітя! Бачили, як богато умирало і виростало, прожили чи одну весну чи одну зиму; бачили так часто схід сонця, прекрасного золотом сияючого сонця, в котрого жарко-червонім світлі ранком купалися, а вечером оно їх благословило; оперлися чи одному вихрови — а тепер малиби полягти іншою смертию ніж їх предки, що повалились самі від старости або від блискавиць?

Смішно!

Але они не хотіли кивнутись; не хотіли навіть найлекшим шумом показати свого счудованя! Лише молоді... Колиб лише молоді не хиталися так легко!

Почався напад.

З диким криком „гурра“ почали єго наємники. Они вдерлися з котячою зручністю на першу гору; один хотів другого випе-

редити, неначеб се мало бути геройським вчинком на ціле житє бути тим, котрого рука приложила перша сокиру до праліса. Та ба! они натрафили на опір. Обманчивий, брунатно-зелений мох піддавався під їх грабіжливими руками і они ховзалися в долину. Кремениста земля роздроблювалась під їх ногами і они ранили собі руки хапаючись чогонебудь, щоб не провалитися вниз. З вириваного при корени вогкого моху вилізали уникаючі світла гидкі комахи і розбігалися їм по руках.

Коли розохочені до борби кинулися на якесь спорохнавіле дерево на землі, щоб єго скотити в безодню і їм удалося лиш легко ним захитати, виховзло зпід него сполошене гадє і розсичалося на них. Деяких наємників, що мали лиш легку обуву, покусало.

Колючі кущі дикої рожі, котрої галузє вибуяло великими різками луковато, сплетені з другими корчами і нерозривними блющами, повоями і тернєм, стояли мов непроходимі стіни. Буйна ясно-зелена папороть розкинулася вахляровато в своїй розкішній красі вширш і здовж, а їдовиті гриби червоної краски показувалися на світ і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галузє від себе, що дальший хід був майже неможливий. Они кололи в лице, рвали волосє і чіпалися ворожо одежі.

Гидкі, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сіти, що укладалися немилим серпанком на очи, а муравлиска, збудовані з сухої червоної соснової чатини, піднималися з землі гладкими горбами і нога зсувалась по них немов по скляних баньках.

Але они пхалися силоміць вперед.

Глубоко в лісі і де вже земля розстелювалася рівниною — заблисло против них у темно-зеленого тла ліса щось блискуче. Оно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанковато довгий блідо-сивий мох майже до землі, буйними круглолистими багонними ростинами і широкою тростиною.

Се було морське око.

Неначе зеркало, бережене прибиваючим богатством зелени, лежало оно тут неподвижно, сонливо, з погідною гладкою поверхнею, бездонне, ніби вічне зеркало склепіня і шпилів дерев — кусень нетиканої краси.

Скісно на нім і на половину в воді лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лісових звірів і була місцем, де вигрівалися ящірки і стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомимо над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкуючись свавільно прозоро-синими крильцями лискучої поверхні.

— — — — — — — — — — — — — — — —

„Гурра!“

Ліс задрожав.

„Тут ліс займемо!“

Розлягся відгомін: „зай-ме-мо!“

„Тут ударити!“

Проникливий окрик жаху пронісся: „у-да-ри-ти!“ Топори заблисли в півсвітлі і неначе один удар пішов гук лісом.

Лякливо затріпоталися недалеко пташенята і — перший раз відбились в нерухомій поверхні морського ока інші появи чим шпилі дерев і склепінє.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Вперед молоді.

Многонадійних змірено.

Тих, що були однакового росту, однако здорові і стрункі, стято й обдерто із зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них у вузкій долині межи горами і майже поверх потока дорогу. Там, де зелізної дороги не мож було дальше повести, мусіли они робити службу.

Один пень укладали тісно біля другого. Таким чином робили дорогу для інших трупів. Она тягнулася довго в скрутах межи двома пасмами гір і сумно було на неї подивитися. По тій дорозі мали відтак перевозити столітних великанів.

Коли їх уставлювано рядом, діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоби приставали рівно один до другого і були мостом на земли. З них витікала кров. Потік, що біг близько них, втиснувсь під них, витікав лагідно зпоміж них, обмивав їх і забирав їх кров із собою. Місцями, де соняшне промінє гралось з єго перлами, осідалася она на єго каміню і закрасила єго на всі часи темно-багряною барвою...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Поки наємники упорались з тим усім, пройшов довгий час і они самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли і не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одежу намочили в дегтю, а борода і волосє виросли в них довгі і надавали їм дикий вигляд.

Зелізницею діставали що тижня харч і що потребували до житя, а перед вихром і студіню хоронили їх колиби, сплетені

з обтятих соснових галузий, що лежали вокруги в великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонци немов величезні брунатні звитки паперу, запалювано вечером по лівій і правій стороні, на вершинах і они палахкотіли червоними жадними язиками.

Так прибиралися они до бою зі столітними...

Врешті прийшла черга і на тих.

Ніч передтим... се була світлом упоєна ніч... місяць збільшився в великий матово-червоний круг.

В тишині, що зростала з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами пристановищем для стоїчного спокою. Місячне світло пронизувало ніжно-синаві нічні мраки, розсвічувало далечину і неначе уділялося верхам дерев, що стояли на найвисших шпилях гір. Дерева змінилися в єго сяєві і, здавалося, в нім розпливалися...

Деякі попростягали свої стрійні рамена широко до небес, ніби о що благали.

Лиш деякі?

Скілько їх тут було — а їх було так богато, що ніхто не був у силі їх счислити — всі виганялись угору і благали о житє! Навіть воздух був повний того благаня! Він пах спрагою о „ще більше“ і здавався віддихом тисячок і тисячок істот, жадних житя.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочнійших цвітів розвинулися в викінчені цвіти. Страх, що они моглиби завтра перестати жити, збудив у них бажанє показатися в послідний раз один другому в повній красі. Завтра може будуть уже потолочені їх корони, поломані й обдерті з листя. Завтра може не буде вже ніхто знати, що они були і що були гарні!...

Лісова земля оживилася світлянками, що блестіли на єї темно-зеленім тлі немов краплі світла, а безліч свершків перекликувалася, відповідала собі і не хотіла ніяк умовкати.

Панував настрій такий, якби всі виступили з себе і без оглядно розбуялися їх чутя, що їх приглушував лише глубокий супокій ночи. Сміх самого здорового житя, змішаний з тяжкими слезами жалю, пробивався силоміць крізь усе, а якась туга, лагідна мов оксамітовий плащ, лежала на всім і викликувала щораз більше бажань і любов до житя.

Чудні були звуки ліса в тишині сеї ночи! Ніжнійші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зіллявся з мягкою

темнотою ночи, а серед того шепоту з листка на листок падали краплі дощу, що зросив усе ще за сонця.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Довгий, тяжкий час — і столітні полягли. Прості, повбивані лежали умощені у власній зелени.

Пняки, що по них осталися, і валковате, аж на верх землі вибуяле, корінє сторчали з моху покалічені.

Ще лежали столітні на горах, однак не поодиноко. Гори були обсіяні їх трупами на право і ліво. Лежали і скісно і поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова об голову, громадами або одно верх другого або, як котре упало.

Здалека робив їх вид вражінє скошеного ліса!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зимою і літом віками незмінний у своїй свіжій красі, сторчали тепер посоромлені до небес, надармо силуючись останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли і осиротілі яструби пролітали сумовито сюди і назад; лише коли орли від часу до часу по короткім летї спочивали і наїжали люто пера, чорні, ворожо блестячі очи звертаючи чигаючо в доли, тоді яструби снувалися в повільних нечутних кругах над поляглими.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Коли упавших стягано з їх висоти, велася борба на житє і смерть.

Богато наємників стратило житє; богато стало на віки нездатними до праці; а інші знов днями лежали тяжко покалічені в долах.

Велитів звалювати!

Таких, що стояли на місци сотню років, котрих корінє зарилося в найглубше внутро гори і там переплелося з корінями ріжнородних інших ростин на віки... Звалювати їх і не ушкодити себе, не знищити молодого поросту, і не знищити всего довкола..

Так, як ніколи невтомимі мурахи, вдиралися наємники на найнедоступнійші місця, зоружені ланцухами та іншим знарядєм.

Насамперед зтісували з них кору.

Она завдала чимало праці. Заросла сильно в тіло і ствердла так, що сокира відскакувала від неї; аж по довгім рубаню розскакувалася трісками і падала на безліч елястичного зеленого галузя, котре відділене від тіла мало висихати.

Відтак сильні руки, погорджуючи всякою небезпекою і перепонами, котили тяжких великанів. З глухими рівночасно вида-

ваними окликами, що мали додавати відваги, а пригадували скорше крики диких птахів, чим гармонійні людські звуки, сповнювали наємники сю працю, при чім з їх чола лллявся струями піт, а з поранених рук текла кров.

Недалеко підніжа ограблених гір будувались на борзі з грубих бальків мости. Кочені з верхів великани спирались на тих мостах, а звідти знов потручувані наємниками падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали они довго. Великі зелізні гаки забивались їм у голову; до гаків запрягано коний і ті волікли їх повільним кроком з похиленою головою. Волікли дорогою, виложеною з молодих дерев.

Кроваво-червоний огонь палахкотів по таких перемогах до опівночи по горах, а герої рубачі, умостившися вигідно округ него, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених.

— — — — — — — — — — — — — — — —

В долині ждав на повалених умисний поїзд.

Він складався з кількананйцятьох возів, зіпнятих до купи, і з льокомотиви, що нетерпеливо сопіла.

На кождий віз ладовано чотири до шість пнів і сковувано грубими мов рамена ланцухами. Сковувано так тісно, що зелізо вгризалося в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров. Єї прятали та зліплювали в клуби і запаленою світили при мрачних осінних вечерах при перевозі.

З так скованими пнями гнався поїзд у низину, розтинаючи від часу до часу воздух проникливим свистом побіди.

Ольга Кобилянська.

VI. Повісти.

17. Запорожський суд.

(З повісти: Чорна Рада.)

Розпочав суд над Кирилом Туром батько Пугач. Вийшовши з ряду, уклонивсь він на усї чотири сторони низенько, потім єще віддав особо один поклін гетьманови та дїдам та отаманам по поклону і почав говорити голосно й поважно:

— Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики, хоробрі товариші, і ви, православні християни! На чім

держиться Запороже, як не на давних, предковічних звичаях? Ніхто не скаже, коли почалось козацьке лицарство. Почалось оно ще за оних часів предків наших Варягів, що морем і полем слави у всього світу добули. Отже ніхто з козацтва не покаляв тої золотої слави; ні козак Байда, що висів у Цареграді на зелізному гаку, ні Самійло Кішка, що мучивсь пятьдесять чотири годи в турецькій каторзі — покаляв її тілько один ледащиця. один паливода, а той паливода стоїть перед вами!...

Та взяв Кирила Тура за плечі тай повернув на всі боки.

— Дивись, — каже, — вражий сину, в вічи добрим людям, щоб була іншим наука!

— Що сей паскудник учинив? — став ізнов глаголати батько Пугач до громади. — Учинив він таке, що тілько тьфу! Не хочеться й вимовити. Наробив сорома товариству на всі роки. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики! подумайте, порадьтесь і скажіте, як нам сього сорома збутись? якуб кару ледачому пакостникови здекретувати?

Ніхто не виривавсь із словом; усі ждали, що гетьман скаже. А діди кажуть:

— Говори, батьку гетьмане; твоє слово — закон.

Бруховецький скорчивсь у три погибелі тай каже:

— Батьки мої рідні! щож я здолаю видумати путнє своїм нікчемним розумом? У ваших то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судіть, як самі знаєте, а моє діло махнути булавою тай нехай по тому буде. Не дармож я вас вивів із Запорожа на Вкраїну: порядкуйте по стародавньому, як самі знаєте; судіте і карайте, кого самі знаєте, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Усі ми перед вашими сивими чупринами діти і дурні.

— Ну, коли так, — кажуть діди, — то чогож довго міркувати? До стовпа та киями!

Гетьман махнув булавою. Вічове колесо заворушилось. Раді конець.

Горопаху Кирила Тура звязали верьовками тай повели до стовпа, що стояв недалеко. Привязали бідаху так, щоб можна було повертатись на всі боки, ще й праву руку оставили на воли, щоб можна було бідоласі дістати ківш та випити меду; бо так водилось у тих химерних Низовців, що коло стовпа тутже й горівка стоятиме у діжечці і колачів решето — раз для того, щоб, завдавши голові хмелю, не так тяжко було горопасі кінчати жизнь, а друге для того, щоб охотнійш козаки брались за киї. Тут бо й київ лежав оберемок. Отсеж усякий братчик, ідучи

мимо, зупиниться коло стовпа, випє коряк меду, колачем закусить, возьме кий, ударить раз виноватого по спині тай пішов своєю дорогою. „А вже в їх таке було прокляте заведеннє, — розказують було старосвітські люди, — що, як сім раз відважить киякою, то хліба більш не їстимеш.“ Рідко, рідко траплялось, що жаден братчик до ковша не доторкавсь, а проходив мимо, мов і не бачив нічого. То було простоїть бідний тімаха своє время, відвяжуть тай прав. Тілько, щоб заслужити таку ласку в товариства, треба було козакови не знать яким бути рицарем. Правда, й Кирило Тур був у Січи не послідущий, був козак-душа, а не братчик; та й винаж єго була дуже тяжка: більшої вини й не було, здається, в Запорозців над отте скаканнє в гречку. Тимто інший братчик, хоч і жалував дуже козака, та, щоб не розплодивсь такий гріх між молодиками, ішов і брався за кий. Хиба вже, зглянувши на Кирила Тура, перемагав своє жорстоке запорожське серце. Знаєте, чи раз то вже доводилось укупі яку пригоду на диких полях терпіти або один одного з біди визволяти? — так, згадавши старовину, братчик і руку опускав і, мов не він, від стовпа відходив.

Щеж до того беріг Кирила Тура від лихої халепи й побратим єго, Богдан Чорногор. Сей, ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханнєм, другому нагадає про якунебудь Кирилову послугу, а на іншого блазня то й посвариться; то такий, знаючи Чорногорське завзяттє, і відійде мов кіт від сала, хочби й рад меду покоштувати. Благаючи іншого отамана, аж слізьми обливавсь вірний Турів побратим; а в Січи великого стóяло таке щире побратимство.

Як ось іде просто до стовпа батько Пугач. Сього похмурного дідугана не посмів Богдан Чорногор нічим попрікнути, а де вже на него сваритись? Хочжеб єго й бажав благати, то й язик не ворочається. Так як молодий цуцик ховається під ворота, побачивши старого сусідського бровка, так бідний Чорногорець уступивсь геть, даючи дорогу жорстокому дідови. А той прийшов до стовпа, випив коряк меду, ще й похвалив, що добрий мід, закусив колачем, взяв у руки кий:

— Повернись, — каже, — сякий такий сину!

Сердега повернувсь, а він єму так відважив києм по плечах, що аж кістки захрумтіли. Однак Кирило Тур показав себе добрим Запорожцем: і не зморщивсь і не застогнав.

— Знай, ледащо, як шанувати козацьку славу! — сказав батько Пугач, положив кий тай пішов собі геть.

Дивлячись здалека на запорожський прочухан, молодий

козак Петро поміркував, що не богато Кирило Тур видержить таких гостинців. Жаль єму стало нетяги; підійшов до него, чи не дасть якого завіту сестрі та матери.

А Богдан Чорногор думав, що він хоче попробувати, чи кріпкі у Тура плечі; заслонив свого побратима спиною, схопивсь за шаблюку тай каже:

— Море! я не попущу усякому захожому знущатися із мого побратима! доволі й своїх братчиків!

— Багацькож мабуть і в тебе в голові мозку! — каже Кирило Тур. — Пусти єго; се добра людина: у багно тебе не втопче, як завязнеш, а хиба з багна витягне. Здоров був, братику! Бач, як гарно в нас трактують гостий! Се вже не горячі млинчики, пане брате! Випємож по коряку меду, щоб не так було гірко.

— Пий, брате, сам, а я не буду, — каже Петро, — щоб єще ваші діди не звеліли віддячити тобі києм.

— Ну, бувайтеж здорові, братці! — каже Кирило Тур, — випю й сам.

— Що сказати матери й сестрі? — поспитав Петро.

Згадавши про матір та про сестру, Кирило Тур похилив голову, далі й каже з пісні:

Ой которий, козаченки, буде з вас у місті,
Поклоніться старій ненці, нещасній невісті:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином над Кирилом чорний ворон кряче!

— Се таки й станеться з тобою, превражий сину! — каже підходячи один Січовий дід, а за ним іде ще троє. — Не вповай, — каже, — на те, що молоді тебе обходять; ми й самі тебе вкладемо, ось дай лиш випити нам по коряку меду.

Тай узяв коряк; зачернув, випив, покректав та взявшись за кий і каже:

— Як вам здається, батьки? Я думаю, дати єму раз по голові тай нехай пропадає ледащо!

— Ні, брате, — каже другий дід, — ніхто з нас не зазнає, щоб колинебудь бито виноватого по голові. Голова — образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нічим невинна: „изъ серця исходять помышленія злая," а голова, брате, нічим невинна.

— Так щож, брате, — каже третій дід, — коли того проклятого серця дубиною не дістанеш? а по плечах не добити вам сього вола й обухом. А шкода пускати на світ такого грі-

ховода: і так уже чорт знає, на що переводиться славне Запороже.

— Послухайте, батьки, моєї ради, — каже четвертий дід. — Коли Кирило Тур видержить той прочухан, то нехай живе: такий козарлюга на щонебудь здасться.

— Здасться? — каже ідучи мимо батько Пугач. — На якого біса здасться такий гріховодник православному християнству? Бийте єго, вразького сина! Шкода, що мені не можна більш братись за кий, а то я молотивби єго, покиб увесь мід випив. Бийте, батьки, превражого сина!

Тоді діди випивали один за одним по коряку меду, брали киї і давали Кирилови Турови по плечах. Сили в старих руках було в них єще доволі, що аж плечі хрумтіли. Інший давноб уже звалився з ніг, а Кирило Тур видержав усі чотири киї, не покривившись; єще, як відійшли діди, і шуткував із своїм гостем.

— Добре, — каже, — парять у нас у Січовій лазні, нічого казати! Після такої припарки не заболять уже ні плечі ні поясниця.

— Що сказати твоїй пані-матці? — питається ще раз Петро.

— А щож їй сказати? — одвітує Кирило Тур. — Скажи, що пропав козак ні за цапову душу, от і все. А прикмету над моїм скарбом знає побратим. Одну часть віддасть він старій ненці та сестрі; другу відвезе у Київ на Братство: там мене спокусив гріх, нехайже там моляться й за мою душу; а третю відвезе у Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі оловяного бобу та чорного пшона, щоб було чим помянути на лицарських герцях Турову душу.

— Кріпись, побро, — каже Богдан Чорногор, — більш ніхто не зниме на тебе руки. От незабаром ударять у казани до обіду; тоді відпустять тебе тай будеш вольний козак.

Мусів Петро підождати до обіду, чи не потішить матери та сестри Кирилової доброю звісткою. Ходячи по вічевому місту, постеріг він, що не один тілько Чорногорець обороняв Кирила Тура: богато братчиків, зустріваючись із другими, брались за шаблю, мов вимовляли: „Ось тілько поквапся на мід, то виціджу я єго з тебе хутко!“ Якже вдарили казани до обіду, тоді ціла купа Запорожців кинулася до Кирила Тура; відвязали від стовпа, обнимали і поздоровляли по бані.

— Ну вас ік нечистій матери! каже Кирило Тур. — Колиб самі постояли у стовпа́, то відпалаб охота обніматись.

— А що, діяволів сину? — каже підходячи батько Пугач, — смачні киї кошовії? Може тепер плечі болять так, як у того чорта,

що возив ченця в Єрусалим? На́, вражий сину, приложи отсе листє, так завтра мов рукою зниме. Бито й нас деза́що за молоду, так знаємо ми ліки від сього лиха.

Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов поза шкурою, як побачив він білу єго сорочку, що сестра-жалібниця шила й мережила, усю в крови; єще й поприкипала до ран. Кирило Тур аж зуби сціпив, щоб не стогнати, як почали віддирати її від тіла. Батько Пугач сам приложив єму до спини широке якесь листє, помазавши чимсь липким.

— Ну, — каже, — тепер ходи здоров та не скачи в гречку, а то пропадеш як собака!

Тоді братчики з веселим гуком підняли діжку з медом, узяли стужку з колачами тай повели Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодці на траві під дубами, усякий курінь осо́бе зі своїм курінним отаманом. Діди обідали в гетьманському куріні: тільки батько Пугач прийшов на трапезу до Кирила Тура, і то вже велика честь була усьому куріневи. Кирило Тур уступив єму своє отаманське місце, а сам сів коло него. Два кобзарі, сидючи напротив них, грали всяких рицарських пісень, виспівуючи про Ничая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому світі несказаної слави; виспівували і про Берестецький рік, як козаки бідували та бідуючи серце собі гартували — і про степи і про Чорне море і про неволю і про каторгу турецьку і про здобич та славу козацьку; усе поважним словом перед товариством викладали, щоб козацька душа і за трапезою росла вгору.

Поблагословив ото батько Пугач до трапези, усі взялись за святий хліб, усяк виняв із кишені ложку (бо Січовикови без ложки, що без люльки, ходити не годилось), як ось Кирило Тур, озирнувшись кругом, і каже:

— Ех, братчики! мені памороки забито киями, а в вас мабуть із роду в голові клоче. Колиж се в світі видано, щоб випроводити гостя з коша на тще-серця?

— Пане отамане! — кажуть, — борони нас Боже від такої скнарости! Про якого се ти гостя глаголеш?

Колиж тут саме і йде Чорногорець із Петром.

— Ось мій гість! — каже Кирило Тур. — Се, коли хочете знати, син Паволоцького попа.

Раді були усі братчики, побачивши Шрамового сина. Давно вже они чували про єго рицарство. Інші, уставши, обіймали єго як брата, а ще інші потіснялись, щоб було єму місце.

На обід у Запорожців мало подавали мясива, а все тілько

рибу. Добрі молодці, як ченці, мяса не любили. Посуда була вся деревяна: і чарки і коряки — усе з дерева. Трапезуючи добре тягнули братчики мід, пиво; однак ніхто не впивсь, так то вже повтягувались.

Більш від усіх пив на сей раз Кирило Тур: хотів мабуть бідака завдати собі хмелю, щоб не так боліли плечі; та й хміль не подолів єго. Зробивсь тілько дуже веселий і, як устали зза обіду і як почали братчики танцювати під бандуру, він і собі пішов навприсядки; качавсь колесом і виробляв такі викрутаси, що ніхтоб і не подумав, що сього козака бито недавно киями. Запорожці не навтішались із такої терпеливости.

Петро мій після обіду хотів іти до дому, так Кирило Тур придержав єго тай каже:

— Пострівай, брате, і я поїду. Після такої бані не довго покріпишся. Перед товариством сором кволитись, а дома заляжу до завтрого.

От, погаявшись єще трохи, звелів Кирило Тур осідлати двоє коний тай поїхав з коша. *Пантелеймон Куліш.*

18. Молодий намісник.

(З повісти: Фараон.)

Єго величність Фараон Рамзес XII. вертав із двомісячної подорожи по Єгипті назад до Мемфіс. Коли вже наближався до столиці, післав одного з дворян до наслідника престола Рамзеса, щоби виїхав на стрічу батькови.

Рамзес покинув свій хутір, сів на човен і поплив чим скорійш горі рікою,

Чим дальше посувалися вгору ріки, тим густійше було народа на обох берегах і човнів на Нілю, тим більш плило цвітів, вінців і китиць киданих під судно Фараона.

О милю за Мемфісом стояли вже з хоругвами, богами і музикою; і розлягався великий гамір, подібний до шуму бурі.

— А ось і єго святість! — кликнув радісно Тутмозіс.

Очам видців показався одинокий вид. Серединою широкого закруту плило величезне судно Фараона з передом піднесеним як лебідь, з правого і лівого боку начеб два величезні крила посувалися безчисленні човни підданих, а з заду наче богатий вахляр розвивалася дружина володаря Єгипту.

Хто жив — кричав, співав, плескав або кидав цвіти до стіп пана, котрого навіть ніхто не бачив. Досить було, що над

золотистим човном і над китицями струсевих пер маяла червоносиня хоругов — знак, що там є Фараон.

Люди в човнах були наче непритомні, люди на березі мов божевільні. Що хвиля якийсь човен потручував і вивертав інший і хтось впадав у воду, з котрої на щастє повтікали крокодилі, сполошені небувалим галасом. На берегех пхав один другого, бо ніхто не дивився на сусіда, на батька, на дитину, а вліпляв непритомні очи в золотистий ніс човна і в королівське шатро. Навіть люди тратовані, котрим розшаліла товпа давила ребра і скручувала сустави, не мали іншого оклику крім:

— Жий вічно, наш володарю! Світи, сонце Єгипту!

Той крик на повитаннє Фараона незабаром уділився також і чинови наслідника престола; офіцири, жовніри і веслярі, збившися в одну товпу, кричали на перегони, а Тутмозіс, забуваючи про наслідника престола, виліз на високий перед судна і мало що не впав у воду.

Втім з королівського судна затрубіли, а по хвилі відповіла трубка з човна Рамзеса. Другий знак, і човен наслідника причалив до великого судна Фараона.

Якийсь урядник візвав Рамзеса. Межи судна кинено кедровий місток із різьбленими поручами і князь станув перед батьком.

Вид Фараона чи буря окликів, що гуділи довкола, так ороломшили князя, що не міг ані слова вимовити.

Він упав батькови до ніг, а пан світа пригорнув єго до своїх божеських грудий.

Хвилю опісля піднесено бічні стіни шатра і весь народ з обох боків Нілю побачив свого володаря на престолі, а на найвисшім ступени клячав князь Рамзес з головою, спертою на грудях батька.

Настала така тишина, що чути було шелест хоруговок на суднах. І нараз залунав страшенний крик, більший ніж усі попередні. Поздоровляв ним єгипетський народ теперішного, а витав будучого пана.

Єго святість виглядав дуже марно. По сердечнім привитанню сина велів єму усісти біля престола і сказав:

— Душа моя рвеся до тебе, Рамзесе, тим горячійше, чим ліпші вісти мав я про тебе. Нині бачу, що ти не лише молодець із серцем льва, але і муж повний мудрости, що вміє оцінити власні поступки, потрафить гамувати себе і має почуттє державних інтересів.

А коли зворушений князь мовчав і цілував ноги батька, той говорив дальше:

— Ти добре зробив, зрікаючися двох грецьких полків, бо тобі належиться корпус Менфі, котрого ти від нині є вождом.

— Мій отче!... — шепнув наслідник дрожачи.

— До того в Долішнім Єгипті, отворенім з трьох сторін на напади неприятеля, треба мені мужа хороброго і розумного, котрийби усе довкола бачив, розважував у своїм серци і скоро ділав у наглих випадках. З тих причин у тамтій половині царства іменую тебе моїм намісником.

Рамзесови поплили з очий рясні сльози. Він прощав ними свою молодість, витав власть, до котрої від довгих літ з тугою і неспокоєм зверталася єго душа.

— Я чоловік уже утомлений і схорований, — говорив володар, — і колиб не журба о твої молоді літа і будучність держави, то я ще нині просивби вічно жиючих предків, щоб мене відкликали до себе. Але з кождим днем стає мені тяжше і тому, Рамзесе, зачнеш уже ділити зі мною тягар власти. Як квока учить своїх курят вишукувати зерна і хоронитися яструба, так я научу тебе повної трудів штуки, як правити державою і слідити обороти неприятелів. Колиб ти з часом спав на них, як орел на полохливі куропатви!

Королівське судно і єго стрійна дружина причалили під палату. Утомлений володар всів на лєктику, а в тій хвилі до наслідника підійшов Гергор, найвисший жрець в Єгипті і найстарший міністер на дворі Фараона.

— Позволь, достойний князю, — відозвався, — щоби я був першим з тих, що радуються твоїм вивисшеннєм! Доводи щасливо військом і рівнож щасливо пануй над найважнійшою провінцією на славу Єгипту!

Рамзес міцно стиснув єму руку.

— То ти зробив се, Гергоре? — спитав.

— Се тобі належалося, — відповів міністер.

— Маєш мою вдячність і переконаєшся, що она щось варта.

— Ти вже винагородив мене, коли се сказав, — відповів Гергор.

— Ти, достойний пане, — говорив Рамзес, — зволи приняти чудесний щит, що я дістав від мого святого діда.

— Я?... Щит Аменготепа? — відозвався зворушений міністер. — Чиж я варт єго?

— Мудростию ти рівний мому дідови, а й становищем дорівнаєш єму.

Гергор мовчки віддав глубокий поклін. Той золотий щит,

викладаний дорогими каменями, крім великої грошевої вартости мав значіннє амулєту; отже був то дар королівський.

Та важнійше значіннє мали слова князя, що — Гергор становищем дорівнає Аменготепови. Аменготеп був тестем Фараона... Чиж наслідник рішивбися вже оженитися з дочкою єго, Гергора?...

Була се улюблена мрія міністра і королевої Нікотриди.

* * *

Від того дня, коли Рамзес зістав намісником Долішного Єгипту, зачалося для него життє нечувано прикре, якого він навіть не догадувався, хоч уродився і виріс серед королівського двора.

Єго попросту тиранізовано, а катами були інтересенти ріжної породи і ріжних суспільних кляс.

Вже першого дня на вид товпи людий, що тиснулася, попихалась і мимоволі витоптувала єму травники, ломила дерева, навіть псувала окружаючий мур, наслідник до своєї віллі зажадав варти. Але третого дня мусів утечи із свого дому до властивої палати, де задля густої сторожі, а передовсім високих мурів, доступ був для звичайних людий утруднений.

Протягом декади перед виїздом Рамзеса пересунулися перед єго очима заступники цілого Єгипту, коли не цілого тогочасного світа.

Найперше пускали великих. Отже приходили поздоровляти єго: архиєреї храмів, міністри, посли фенікійські, грецькі, жидівські, ассирійські, нубійські, так що він не міг спамятати навіть їх одежі. Дальше йшли начальники сусідних номів (округів), судиї, писарі, висші офіцири корпусу Менфі і властителі землі.

Ті люди не жадали нічого, лише висказували свою радість. Але князь, слухаючи їх від рана до полудня і від полудня до вечера, чув заворот у голові і дрожаннє у всіх членах.

Потім прийшли заступники низших кляс з дарами: купці зі золотом, бурштином, заграничними тканинами, пахощами та овочами. Потім банкирі і лихварі, що позичали гроші на проценти. Дальше архитекти з плянами нових будівель, різьбарі з проєктами статуй і плоскорізьб, каменярі і фабриканти глиняної посуди, столярі, ковалі, гісери, кожемяки, винарі, ткачі, навіть парашити, що отвирали тіла померших.

Ще не скінчилася процесія чолобитників, а вже надтягнула армія прошаків. Інваліди, вдови і сироти по офіцирах домагалися пенсії; високі пани двірських урядів для синів. Інженіри приносили проєкти нових способів наводнення, лікарі ліки на всякі хороби, ворожбити гороскопи. Кревняки вязнів подавали

просьби о зменшеннє кари, засуджені на смерть о дарованнє життя; хорі благали, щоб наслідник доторкнувся їх або дав їм своєї слини.

По десятьох днях оглядання що хвилі нових осіб та лиць і вислухування просьб, які заспокоїти мігби хиба маєток цілого світа і всемогучість Божа, князь Рамзес цілком знемігся. Він не міг спати, був так роздражнений, що гнівав єго бренькіт мухи і він хвилями не розумів, про що до нього говорять.

В тім положенню знов Гергор станув єму в пригоді. Богатим казав заповісти, що князь уже не приймає інтересентів, а на нарід, що мимо кількаразових візвань не хотів розійтися і ждав, вислав компанію нумідійських жовнірів з киями. Тим удалося без порівнання лекше, як Рамзесови, вдоволити людську жадобу. Бо заки минула година, інтересенти щезли з палати наче мрака, а сей і той кілька днів окладав водою голову або іншу розбиту часть тіла.

По тій пробі виконування найвисшої власти князь почув глубоку погорду для людий і попав в апатію.

Два дні лежав на канапі з руками під головою, глядячи бездушно в стелю. Він уже не дивувався, що єго святість батько проводить час перед вівтарями богів; але не міг зрозуміти, яким способом Гергор дає собі раду з натовпом подібних інтересів, котрі, як буря, не тілько перевисшають сили чоловіка, але навіть можуть єго роздавити.

— В який спосіб можна перевести свої пляни, коли товпа інтересентів звязує нашу волю, пожирає думки, випиває кров?... По десятьох днях я хорий, а по році я хиба здурівби. На сім уряді неможливо робити ніяких проєктів, але попросту треба боронитися від божевілля.

Він був так затревожений безсильностию на становищи володаря, що візвав Гергора і зі стогоном розповів єму про свою гризоту.

Державник з усміхом слухав нарікань молодого керманича державного судна, а вкінци сказав:

— Чи знаєш, пане, що сю величезну палату, в котрій живемо, здвигнув лише один будівничий — Сенебі звався — що в додатку умер перед єї укінченнєм? А певно зрозумієш, для чого той вічно жиючий архитект ніколи не змучився і завсіди мав веселий ум.

— Я цікавий...

— Бо він сам не робив усього; не тесав брусів і каміння, не місив цегол, не носив їх на руштованнє, не укладав і не споював.

Він лише вималював плян та ще й до сего мав помічників. А ти, князю, хотів всьо сам виконати, сам вислухати і полагодити всі справи. Сеж над людські сили.

— Якже я мав робити інакше, коли між тими, що приходили мене просити, були невинно покривджені або ненагороджені за свої заслуги. Атжеж підставою держави є справедливість, — відповів наслідник.

— Кілько людий можеш, князю, вислухати на день без утоми? — спитав Гергор.

— Ну... двайцятьох...

— То ти щасливий. Я слухаю найбільше шістьох або десятьох; але се не є інтересенти, тілько великі писарі, надзорці і міністри. Кождий з них не доносить мені подробиць, але про найважнійші річи: що дієся в армії, в добрах Фараона, в справах релігійних, в судах, в номах, в рухах Нілю. А не доносять мені дрібниць тому, бо кождий з них, заки прийшов до мене, мусів вислухати десятьох писарів менших. Кождий менший писар і дозорець зібрав відомости від десятьох підписарів і піддозорців, а тамті знов вислухали рапорти від десятьох низших урядників. Таким способом я і єго святість, розмовляючи тілько з десятьма людьми денно, знаємо, що важнійше сталося в стотисяч місцях краю і світа. Вартівник, що пильнує шматка улиці в Мемфісі, бачить тілько кілька домів. Десятник знає цілу улицю, сотник часть міста, начальник ціле місто. А Фараон стоїть понад ними всіма начеб на найвисшім пильоні храму... Та і бачить не лише Мемфіс, але ще й міста: Сохем, Он, Херав, Турра, Тетаус, їх околиці і шмат західної пустині. З тої висоти єго святість не добачує вправді людий покривджених або ненагороджених, але бачить товпу згромаджених без заняття робітників. Не добачить жовніра в шинку, але пізнає, чи полк відбуває муштру. Не бачить, що варить на обід хлоп або міщанин, але догляне пожежу, що повстає в дільници.

— Сей державний порядок, — говорив далі, оживляючися Гергор, — є нашою славою і могучостию. А коли Снофру, один із Фараонів найпершої династії, спитав одного жреця, який виставитиби собі памятник, той відповів: „Визначи, пане, на земли квадрат і положи на нім шість міліонів каменів; они зобразять нарід. На тій верстві положи шістьдесять тисяч отесаних каменів; се будуть твої низші урядники. На тім уложи шість тисяч вигладжених каменів; се будуть висші урядники. На тім постав шістьдесять штук покритих різьбою; то будуть твої найблизші

дорадники і вожди. А на шпилю положи брилу з золотим образом сонця і се будеш ти сам."

— Так і зробив Фараон Снофру і тим способом повстала найстарша сходова піраміда, справдішний образ нашої держави; з тої першої пішли всі інші. Є се будівлі непохитні; з їх верхів можна бачити кінці світа, а будуть они чудом для найдальших поколінь.

— В такім устрою, — говорив дальше міністер, — спочиває й наша перемога над сусідами. Етіопів було також так богато, як і нас. Та їх король сам пильнував своєї худоби, сам бив піддаиих і навіть не знав, кілько їх має, ані не умів зібрати їх, коли війшли там наші війска. Там не було одної Етіопії, тілько велика громада неупорядкованих людий. І тому нині они є нашими васалями. Лібійський князь сам судить кожду справу, особливо між богатими людьми, і стілько тратить на те часу, що майже не може оглянутися позад себе. Тому то під єго боком родяться цілі ватаги розбійників, котрих ми вигублюємо. Знай також і се, пане, що, колиб у Фенікії був один спільний володар, котрийби знав, що діється, і розказував по всіх містах, то край той не плативи нам цілком дани. А що то за щастє для нас, що королі Ниниви і Вавилону мають тілько по одному міністрови і так умучені натовпом справ, як ти нині. Они всьо хочуть бачити самі, самі судили і розказували і через те на сто літ позамотували державні справи. Однак колиби знайшовся який підлий єгипетський писар, котрий пішовби там, пояснив королям їх блуди в правлінню і завів нову урядничу гієрархію, ту нашу піраміду, то за кількапайцять літ Юдея і Фенікія дісталабся в руки Ассирійців, а за кількадесять літ від сходу і півночи, сушею і морем, звалилибися на нас могучі армії, котрим може не далиби ми ради.

— Тому нині нападьмо на них, користаючи з неладу! — кликнув князь.

— Ми ще не вилічилися з наших попередних побід, — відповів холодно Гергор і почав прощатися.

— Абож побіди ослабили нас? — спитав палко наслідник. — Абож не набрали ми скарбів?

— А чи не псуєся топір, котрим часто стинаємо дерево? — спитав Гергор і вийшов.

Князь зрозумів, що великий міністер хоче спокою за всяку ціну, хоч сам він є начальником армії.

— Побачимо! — шепнув до себе.

На кілька днів перед виїздом візвано Рамзеса до єго свя-

тости. Фараон сидів на фотелю в марморовій сали, в котрій не було нікого, а чотирох входів стерегли нубійські варти.

Побіч королівського фотелю стояв табурет для князя і малий столик, закиданий документами, писаними на папірусі. На стінах були кольоровані плоскорізьби, що зображали рільні заняття, а в кутках салі статуї Озіріса з мелянхолійним усміхом на устах.

Коли князь на розказ батька усів, єго святість відозвався:

— Маєш тут, мій сину, твої документи, як вожд і намісник. Щож, здаєся, що перші дні власти змучили тебе?

— В службі вашій святости я найду силу.

— Підлесник! — усміхнувся Фараон. — Памятай, що я не хочу, щоби ти запрацьовувався... Бався; молодість потребує розривки... Однак не значить се, щоби ти не мав важних справ до полагодження.

— Я готовий.

— По перше... По перше я відкрию тобі мої гризоти. Скарб наш зле виглядає: доплив податків що року стає менший, особливо з Долішного Єгипту, а розходи більшають.

Фараон задумався.

Потім похитав головою і говорив дальше.

— Мої доходи від початку панування зменшилися до половини, особливо в Долішнім Єгипті. Питаються, що се значить. Відповідають мені, що люд зубожів, убуло богато мешканців, море засипало якийсь простір ґрунтів від півночи, а пустиня від сходу, було кілька років неурожайних, одним словом: нещастє за нещастєм, а в скарбі що раз більша пустка. Тому прошу тебе, щоби ти мені вияснив сю справу. Розглянься, пізнай людий добре інформованих і правдомовних і утвори з них слідчу комісію. А коли зачнуть складати рапорти, то не вір занадто папірусови, але се і те провір сам. Чую, що маєш око вожда; а коли так, то один погляд научить тебе, о скілько точні будуть звіти членів комісії. Однак не спішися і не говори зараз, що думаєш. Кождий важний висновок, який нині прийде тобі до голови, запиши, а по кількох днях знов приглянься тій самій справі і знов запиши. Се научить тебе осторожности в осудах і влучности в поглядах на річи.

— Станеся так, як велите мені, ваша святости, — сказав князь.

— Друга задача, з котрою мусиш справитися, є труднійша. Щось там дієся в Ассирії, що починає непокоїти моє правительство. Наші жреці оповідають, що за північним морем є пі-

рамідальна гора, звичайно вкрита зелению в долині, а снігом на вершку, котра має дивні звичаї. По богатьох літах спокою нараз починає димитися, трястися, гудіти, а потім викидає з себе стільки плинного огню, скільки води в Нілю. Той огонь кількома коритами розливаєся по єї боках і на величезнім просторі руйнує працю рільників. Отже Ассирія, мій князю, є такою горою. Цілі віки панує в ній спокій і тишина. Та нараз зриваєся внутрішна буря, не знати звідки виливаються великі армії і нищать спокійних сусідів. Нині коло Ниниви і Вавилону чути клекіт; гора димить. Тому мусиш дізнатися, о скілько той дим віщує хуртовину, та обдумати щось, чимби можна тому зарадити.

— Чи я зумію? — тихо спитав князь.

— Треба навчитися глядіти, — говорив Фараон. — Коли що хочеш добре пізнати, то не вдоволяйся свідоцтвом власних очий, але запевни собі поміч кількох пар чужих очий. Не обмежуйся на осудах самих Єгиптян, бо кождий нарід і чоловік інакше бачить кожду річ і не обхоплює цілої правди. Тому вислухай, що гадають про се Ассирійці, Фенікійці, Жиди, Хети і Єгиптяни, та добре розваж у своїм серци, що в їх гадках про Ассирію є спільного. Коли всі скажуть тобі, що від Ассирії йде небезпека, тоді пізнаєш, що она йде. Та коли одні будуть говорити так, а другі сяк, то також майся на бачности, бо мудрість велить вгадувати скорійше лихо ніж добро.

— Говориш, як боги, — шепнув Рамзес.

— Я старий вже, а з висоти трону бачиться такі річи, яких навіть не прочувають смертельні. Колиб ти спитав сонця, що оно думає про справи світа, то оно розказалоби тобі ще цікавійші новини.

— Між людьми, котрих маю вивідати про Ассирійців, ти не згадав, отче, про Греків, — сказав наслідник.

Фараон похитав головою з добродушним усміхом.

— Греки!... Греки!... — сказав. — Велика будучність належить до того народу. При нас они ще дітьми, але яка душа в них живе! Чи памятаєш ти мою статую, зроблену грецьким різьбарем?... Се другий я, живий чоловік! Місяць тримав я єї в палаті, та вкінци дарував храмови в Тебах. Чи віриш! Мене зняв страх, щоби сей камінний „я“ не встав із свого місця і не упімнувся о половину панування. Який заколот наставби в Єгипті! Греки!... Чи ти бачив вази, які они ліплять, палати, які они будують? З тої глини і каміння випливає щось, що радує мою старість, каже забути про хоробу. А їх мова?... О боги, таж се музика і різьба і мальовило! Направду, говорю тобі: колиб

Єгипет міг умерти як чоловік, то спадщину по нім обнялиби Греки, та ще вмовилиби у світ, що всьо то їх ділом, а нас зовсім не було. А таки се тілько ученики наших початкових шкіл, бо чужинцям, як знаєш, не даємо висших наук.

— А таки, отче, мені здається, що ти недовіряєш Грекам?...

— Бо се особливий народ: ані Фенікійцям ані їм не можна вірити. Фенікієць, коли хоче, то бачить і скаже правду, мурованну, єгипетську. Але ніколи не знаєш, коли він хоче сказати правду. А Грек, простий як дитина, говоривби завсіди правду, та вже не потрафить сего. Они цілий світ бачать інакше, як ми. В їх дивних очах кожда річ так блестить, барвиться і міниться, як небо Єгипту і єго вода. Чи можнаж вірити тому, що они скажуть? Кождий з них скорійше віддасть життє, ніж скаже правду.

— А що мені думати про Фенікійців? — спитав наслідник.

— То люди мудрі, великої праці і відваги, але баришники. Для них ціле життє міститься в зарібку, коби лиш великім, найбільшім! Фенікієць, як та вода: богато приносить і богато забирає, а втискаєся всюди. Треба давати їм як найменше, а передовсім пильнувати, щоби не входили до Єгипту шпарами, потайно. Коли їм добре заплатиш і даси надію ще більшого зарібку, то они будуть знаменитими аґентами. То, що нині знаємо про тайні рухи Ассирії, знаємо через них.

— А Жиди? — шепнув князь.

— Народ бистрий, але понурі фанатики і зроду вороги Єгипту. Аж коли почують на спинах своїх підкований цвяхами сандал Ассирії, звернуться до нас. Та чи не за пізно буде оно! Але послугуватись ними можна... Розуміється, не тут, тілько в Нининві і Вавилоні.

Фараон був уже змучений. Тому князь упав перед ним на лице; а коли батько обняв єго на прощаннє, він відійшов до матери.

Пані, сидячи в своїм кабінеті, ткала тонке полотно на сукні для богів, а єї слуги шили і гафтували одіж або робили китиці. Молодий жрець палив кадило перед статуєю Ізиди.

— Приходжу, — сказав князь, — подякувати вам, мамо, і попрощатися.

Королева встала і, обнявши сина за шию, говорила крізь сльози:

— Якже ти змінився! Ти вже мущина!... Я так рідко бачу тебе, що моглаби забути твої черти, колиби їх не виділа в моїм серци. Недобрий!... Я стілько разів з найвисшим достойником

державі їздила до хутора, думаючи, що вкінци перестанеш гніватися; а ти...

— Простіть, простіть! — говорив Рамзес, цілуючи матір.

Попрощавшись з матірю, Рамзес вернув до своїх комнат

Болеслав Прус.

19. На баштані.

(Із повісти: Хмари).

Парубок запряг коні в чималий віз і батько з сином виїхав із двора на степ до баштана.

Сонце ще високо стояло на небі. Спека стояла на дворі, як звичайно буває в жнива. Повітрє було сухе, але здорове й тепле і таке прозорчасте, що на всі боки око захоплювало степи без краю. Синє й горяче небо стояло над степом неначе якась кругла покришка, ніби виточена. На небі не було ані хмарочки, на степу не було ні краплі туману. Одно пишне золоте сонце плило між небом і степом, як корабель по безодньому морю. Віз звернув із великого степового шляху і покотився по ледви примітних прикметах межі. Швидко й та межа пропала і віз побіг гладеньким степом. Ізза густих будяків і всякого зілля незабаром висунулись баштани з довгими рядками високих соняшників. За соняшниками зараз виступали рівні ряди остролистої кукурудзи, насадженої кругом баштанів дуже рівними рядками. Ряди пшенички перехрещували баштани здовж і поперек. Вже коні наближались до баштана, вже можна було бачити на краях баштана рамку з довгого гарбузиння, де між листом повивертались боками довгі і білі гарбузи, неначе воли на спашу. Потім відкрилося поле, неначе застелене картатими хустками, де зеленіло дрібненьке, як тюль, кавуняче огудиннє, де блищали в ясно-зеленому листі жовті дині, зеленіли й біліли здорові кавуни. Всі журбанські баштани сіяли люди вкупі, щоб лекше було стерегти, тим то вони й займали степу, скілько можна було засягнути оком.

Баштанник сидів коло куріня і щось стругав стругом. Уже можна було бачити оком, як єго лікті разом відсовувались назад, як він тяг до себе стругом, як на руках манячіли рукави білої сорочки.

— Знаєш що, сину? Давай вивіримо, чи добре Онисько стереже баштана! Ходімо навпростець на баштан красти свої кавуни, а погонич нехай їде просто до куріня.

З тими словами батько скочив із воза, а за ним і син. Вони закралися поза кукурудзою і почали ніби шукати кавунів. Онисько

сидів і не обертався. Коли се вони обидва побачили, що просто на них летить через огудиннє ряба собака, аж курява підіймається за нею. За Рябком підтюпки біг Онисько.

— А чого вам треба, сякі-такі! Ось я вам дам, серед дня лізти на баштан! Джий! кіс! кіс! джий! уджга Рябко! уджга! — цькував дід та все лаявся. А Рябко кинувся прожогом на молодого Радюка і вхопив єго зубами за чобіт. Собака була люта як гадюка і зовсім стала дика на степу. Радюк махнув ногою, а вона вчепилася зубами в закаблук як пявка. Він махав ногою, а Рябко волочився слідком за ногою по баштану, аж огудиннє рвалося кругом. Батько кинувся обороняти, вирвав із коріннєм здоровий кущ кукурудзи і лупнув собаку по спині. Рябко гриз на шматочки бадиллє своїми страшними зубами.

— А чого ви тут ходите! — крикнув Онисько і... руки спустив, пізнавши хозяїна.

— Чи се ви! Отсе, Боже мій! тілько мене втомили! І треба було йти сюдою! Господи! наче вам стежки нема! неначе маленькі! А я думав, що злодії. Тут недалечко шлях. Іде богацько чумака й москаля і всякого народу.

— Та се ми, діду, правди вивіряємо у вас! — сказав син.

— Доконче треба було? І прийде, Господи, в голову! Чи не покалічила де собака? — обізвався сивий баштанник. — Тай попсувалиж ви огудиннє! Їй Богу, неначе маленькі!

— Не сердьтесь, діду! Ми вам привезли могорича! — сказав молодий Радюк.

Всі вони пішли до куреня, переплигуючи через густе огудиннє, неначе переходили річку, скакаючи з каменя на камінь. Рябко вже лащився до наймита, виляючи хвостом, а на хозяїнів усе гарчав та показував їм білі зуби.

— Чи є, діду, стиглі кавуни? — питав молодий Радюк.

— Дині вже давненько показались, а кавунчика... може й найдемо...

З тими словами Онисько швиденько подибав на баштан і приніс здорового кавуна. Кавун був із одного боку зовсім білий, бо Онисько закопав єго в землю, ще й зверху притрусив сухим бадиллєм, щоб часом хто не вкрав першого кавуна. Взявши складаний ніж, що висів на припоні коло пояса, Онисько розрізав кавуна на двоє. Кавун був стиглий і червоний як жар.

Онисько з гордістю подав кавуна панам, як подають трофеї добуті на війні.

— Спасибі, діду, спасибі! — дякували пани.

Молодий панич порізав кавуна на скибки і розіклав на траві. Всі сіли на землі і зїли цілого кавуна до чиста.

— Тепер, діду, давайте динь або що! — сказав панич.

— Е! де вже пак після кавуна та динь! Треба було їсти попереду диню, а потім кавуна, — промовив дід і виніс із куреня велику жовту диню.

Молодий Радюк розрізав диню, насіннє не вилилось, а випало довгими густими рядками — прикмета, що диня була не проста, а дубівка. На повітрі полився аромат. Швидко від тої дині не зісталось і шматочка.

— Тепер і до роботи можна братися! — промовив дід гнівним голосом, обертаючись до панича. — А нумо зносити дині та вибирати огірки!

— Як нумо, то й нумо! — сказав панич. — Давайте, діду, мішка, я вам поможу вибирати огірки.

— Куди вам там вибирати! То я так тілько жартую! — сказав дід трохи мягкійшим голосом.

— Чого ви, діду! Ви думаєте, що я незугарний до роботи?

— Сидіть та лучше люльку куріть!

— Е! Тепер, діду, інший час настав на світі. Годі вже панам сидіти, згорнувши руки! Треба й панам до роботи братись, розділяти працю із простим народом, а вам треба й до книжок, до науки. Як поділимось ми працею й наукою, то й буде на світі добро!

— Може й буде! Дай Боже! А ви всетаки ляжте коло куреня та куріть люльку.

Молодого Радюка вразили дідові жарти. Він узяв мішок, привязав вірьовку до одного узиря, а другим кінцем до завязки, і накинув собі через руку на плече, як звичайно роблять, вибираючи огірки.

— Та надіньтеж рукавички, бо руки поколете! — жартував дід...

— Не бійтесь, не поколю!

— Але скиньте чоботи, бо зовсім витолочите отими закаблучками огудиннє!

Молодий Радюк мусів скинути чоботи і пішов на баштан в самих шкарпетках. Він почав перегортати огудиннє, а воно жалило як кропива. Деякі огірки були вкриті колючечками і кололи єго делікатні руки. Радюк накидав богацько огірків у мішок і вага почала нагинати єму шию. Вірьовка різала в плече неначе острим жалом ножа. Радюк мусів перекидати мішок із плеча на плече. А вона все таки різала, а потім почала пекти огнем.

Під горячим небом на горячій як жар рілі єму було важко як у лазні; спина почала страшно боліти. Піт лився з него як вода і капав на зелене огудиннє.

— Та годі вже вам вибирати! Висипте огірки на траву та лягайте у холодку! Чи бачите, кілько я навибирав слідком за вами? — Радюк подивився на діда, а в діда у мішку було більше огірків ніж у него. — Якже ви богацько кидаєте! Коли зігнали оскому, то цур їй, сій роботі! Лягайте на бік та читайте книжечку!

Молодий панич і справді подумав, що цур їй, тій роботі! Він уперве, жартуючи, попробував, яка то важка проста робота.

— Ой, болить спина! — крикнув він, лягаючи у холодок і кидаючи мішок на траву.

— А щó би ви сказали, якби вам прийшлося нажати копу жита на таку спеку? — спитав дід, усміхаючись.

— Не знаю, щоб я сказав... Лучше я, діду, піду зривати стиглі дині!

— Чи возьмете просту роботу, а віддасте мені книжки? А коли сказати правду, то се іграшка, а не робота, — казав дід.

— Тривайте, діду, відпочину, то поможу вам зносити дині. Але за то ви заспіваєте мені пісень. Добре?

— Куди вже мені старому до пісень? Нехай молодші співають. Я вже своє виспівав!

Молодий Радюк, відпочивши, пішов зривати дині. Він клав їх знов у той самий мішок, а проклятий мотузок знов зарізав єго серпом у плече. Він підложив хусточку, а мотузок жалив і через хусточку, як та оса. Він вернувся до куреня. Спина в него тріщала. Радюк зрозумів, яка то важка чорна робота простого народа.

— Паничу! А підложіть і мені хусточку під мотузок! — крикнув дід, сміючись.

Тимчасом дід і наймит вибрали огірки, зсипали їх на купу на траві, позривали стиглі дині і знесли до куреня. Онисько знайшов аж десять стиглих кавунів, в яких коло хвостика кучерява вязь поприсихала. Купи зелених огірків, жовтих динь, кавунів усякої масти веселили очи і старого Радюка і молодого. Кругом куреня запахло динями і огірками, ніжні пахощі далеко розходились у теплому повітрі.

Наймит запряг коні і поклав на віз кілька кавунів і динь. Батько сам поїхав до дому, а за рештою приїхав другий наймит простим великим возом. Молодий Радюк не поїхав до дому з батьком, а зістався до вечера на баштані.

*

Надходив вечір. Сонце вже не пекло косим промінням; на дворі було тепло, як у добре натопленій хаті. Від кукурудзи потягла на баштан тінь довгими рядами. Коні паслись по степу, хапаючись; їм не накучали мухи. Молодий Радюк роздягся і роззувся. Він навіть скинув картуз і жилетку, неначе одежа давила єго серед вільного степу. Сонце спустилось, неначе лягло на степ, і почало засовуватись за зелене море. Молодий Радюк провів очима сонце до останнього проміня й задумався... На дворі починало темніти. Онисько запалив багаття з сухого буряну. Густий дим піднявся клубками і зігнав на бік мошку.

— Діду! Я чув, що ви вмієте всяких пісень, та ще й дуже старих? Чи не заспівалиб ви мені, а яб і позаписував в отсю книжечку! — сказав Радюк.

— А вам на віщо здалося? — промовив дід тихо, глянувши скоса на Радюка.

— Та так...

— Як так, то й нехай буде так, — промовив дід, зирнувши сердито на книжечку.

— Я чув, що ви, діду, вмієте всяких казок.

— Хиба я стара баба, щоб казки казав! — промовив дід ще сердитійше.

Дід дуже не вірив паничеви і чогось лякався тої книжечки. Він бачив таку книжечку у тяжку годину свого життя, як єго сина у рекрути брали, як єго ганяли на панщину й записували панщанні дні.

— І на що, паничу, вам здалися наші пісні й казки? Ви народ вчений, письменний...

— Ви, діду, чоловік старий, то зрозумієте мене. Я чоловік вчений і дуже цікавий знати все, навіть сільські пісні, та ще й стародавні, козацькі.

— О, я козацьких пісень богацько знаю! — крикнув дід не втерпівши.

— Бачите, діду, тепер уже пишуть книжки сільською українською мовою, то й сільська мова і сільські пісні стали дуже потрібні.

— Може й правда, може воно й так. Не знаю, ви більш від мене знаєте.

Уважаючи на те, що дід трохи подається, Радюк витяг із кишені кілька дрібних книжечок і знайшов між ними листки, де були Шевченкові твори. Він знайшов Шевченкову „Наймичку“ і почав читати. Не вперве він читав селянам українські твори

Вовчка і Шевченка і знав, що ні одна поема не доходить так до серця, як „Наймичка".

— Чи ти ба! Їй Богу по нашому написано! — крикнув наймит, лежачи животом на траві, і з тим словом він посунувся на грудях близше і почав слухати, підперши лице долонями й махаючи ногами.

Онисько не показував здивування. Він сидів, підобгавши ноги й нахиливши голову, та все слухав та слухав. Єго люлька загасла і покотилась на траву, а він і голови не підводив та все слухав, як Марко ріс на хуторі у старого діда й баби, як прийшла до них молодиця у найми проситись, як Марко оженився і пішов у дорогу, як наймичка перед смертию призналася Маркови, що вона єго мати. Вплив того читання на Ониська був такий великий, що він неначе скаменів, склавши руки на коліна й нахиливши сиву голову. Він не поворушив пальцем, не поворушив очима, ні разу не зітхнув, що буває знаком великої сили чуття у щирого Українця.

А парубок перестав пацати ногами, простяг їх на траві на цілу їх довжину, роззявив рот, витріщив очи та все дивився на ту книжку, не змигнув ні разу очима, неначе у тій книжці він бачив і той благодатний хутір, де служила наймичка, бачив і саму наймичку і того Марка, про якого читав Радюк.

Червоне полумя багаття світило на ту ґрупу, облило червоним цвітом білу дідову сорочку, сиву бороду і єго темне похмуре лице і сиві низько навислі над очима брови.

Радюк скінчив і згорнув книжку. Онисько все сидів і не рушався з місця, а парубок усе лежав та дивився на ту книжку, що лежала згорнута на траві. Вплив був такий великий, як був великий Шевченків геній, що спостеріг тайну народнього серця й поезії.

Сам молодий Радюк задумався і сидів мовчки, поки не згас слід того читання у єго душі. Онисько підвів голову й обтер рукавом сльозу.

— Я ще з роду не чув нічого красшого від тої „Наймички". — промовив дід тай знов схилив голову неначе від великої ваги і від великого жалю.

— Чи знаєте, діду, хоч одну думу козацьку, красшу від сеї „Наймички?"

— Знаю богацько ріжних дум, але такої не памятаю.

І дід почав сміливо розказувати, а потім і співати думи й пісні. Радюк ледви встигав записувати їх у свою книжечку. Дід не сперечався, вірив єму і навіть хвалився своїми піснями,

бо розумів, що молодий Радюк не мав на думці кривди для нього. Парубок почав був собі співати, так дід єму і не дав та все співав своїм старечим, але міцним і твердим голосом козацькі думи й пісні.

— Куди тобі, дурню, із твоїми піснями! Ви тепер співаєте все про дівчат та про улицю та про вечорниці, а про козаків і не тямите нічого! А кілько я переспівав їх, як був молодшим, як був ще живий мій покійний батько! — говорив Онисько.

І дід не скінчив сеї річи і знов задумався.

На дворі почало зовсім темніти. Наймит запрягав коні, а дід і Радюк складали на віз дині, кавуни й огірки. Всього було так богато, що треба було викидати з воза солому. Молодий Радюк мусів сісти на мішки з огірками. Вже висипались зорі на небі, як віз рушив від куріня і покотився по степу. Радюк почав прощатись з Ониськом, що стояв біля куріня ввесь білий, облитий світлом багаття, а коло нього сиділа на задних лапах собака. Віз покотився і стукотіннє далеко розлягалося по степу, а дід усе стояв на тім самім місци, згорнувши руки.

Іван Нечуй-Левицький.

20. Польова царівна.

(Із повісти: Пропаща сила).

На дворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвило пишним цвітом. Ясне сонце, тепле і приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю: як на великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні.. Поле — що безкрає море; скілько зглянеш — розістлало зелений килим, аж сміється в очех. Над ним синім шатром розіпнялось небо; ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре, — погляд так і тоне... З неба як розтоплене золото ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буяє вона вгору, зеленіє як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожду билинку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тілько шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, тремтить, переливається, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушує докучне сюрчаннє травяних коників, що як не розірвуться — і все те зливається докупи в якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість,

любов до всього... Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди, на думку не лізуть клопоти, добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями. Хочеться самому жити й любити, бажаєш кождому щастя. Не даром у таку годину — аби неділя або яке свято — хлібороби виходять на поле хліба́ обдивлятись!

От такої саме пори в неділю після раннього обіднього часу тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь від великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, йшов молодий чоловік. „Не богатого роду! — казала проста свита, накинута наопашки, — „та чепурної вдачі“ — відмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи зпід свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка, перехиляючись набакир, натякала про парубоцьку вдачу.

Ішов справді парубок. На перший погляд йому може літ до двайцяти добиралося. Чорний шовковий пух тілько що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам; на мов стесаній борідці де-де понялось тонке як павутиннє волосєчко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений, темні карі очи теж гострі: лице довгобразе — козаче: ні високого ні низького зросту — тілько плечі широкі та груди високі... Отсе й уся врода. Таких парубків часто і густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тілько в нього неабияке — дуже палкий погляд, швидкий як блискавка. Ним світилась якась незвичайна сміливість і духова міць разом з якоюсь хижою тугою.

Парубок ішов повагом, позакладавши руки назад себе, зазирав навкруги себе своїми блискучими очима; іноді зупинявся і довго розглядав зелене нивя́. То знову йшов, то знов становився денебудь на згірку і знов оглядав поле. Ось перейшов і драний місточок посеред лук на низині, на балці. Під ним ще не висохли весняні калюжі — аж зацвили, позеленіли; кумкають у них жаби рано і вечір. От опинивсь він на невеличкім горбку по той бік місточка; став, обернувся лицем до його, глянув на рудку, перевів погляд на крайнє жито. „Отже тут красші хліби ніж під селом, — подумав сам собі: — тут мабуть сильнійший дощ пройшов.“ Знов повернувся і рушив далі.

Спустившись у долину, повернув з курного шляху на обніжок і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву й лице засвітилось відрадою: „От, де моя праця, — немов казали його очи, — не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хозяїна!“ Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знов глянув

на свою ниву, наче рівнав дві ниві між собою і промовив у голос: „Бач, на нашому полі жито красше ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його — ледве від землі відлізло — низеньке, жовте, засмоктане...“

Не вспів доказати останнього слова — чує: недалеко зза жита хтось співає. Він притаїв дух, насторожив уха, слуха... Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки: то розлягався в високім просторі, то слався по землі по зелених житах, то завмирав оддалеки на полях розлогих, то вливався в душу якимсь несвідомим щастєм.

Парубок стояв як зачарований. Йому здалося — він зроду не чув такого свіжого, гнучкого голосу. У його в очах засвітилась відрада; лице прояснилось, наче хто збризнув його свіжою водою; серце затіпалось, немов хто доторкнувся до його.

„Хтоб се“? — подумав він тай пішов на голос.

Не встиг ступити десяти ступнів, як пісня стихла — тілько одна луна її бреніла ще над головою у його. Ще ступінь, ще... зашелестіло жито, заколихалося, немов у йому щось борсалось, билось... Ще хвилина — і з жита заманячіла дівоча постать... Парубок став. Дівчина як перепілка знялась і майнула вподовж ниви. Низенька, чорнява, заквітчана польовими квітками, вона і трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротних дівчат. Маленька, кругленька, швидка і жвава, одягнена в зелене убраннє між високим зеленим житом вона здавалася русалкою.

Парубок спершу мабуть таки чи й не приняв її за ту польову царівну, бо стояв як укопаний, розтягши й без того довгобразе лице, широко розкривши здивовані очи...

Дівчина відбігла трохи й собі стала. Озирнулась, глянула на його веселими очима, усміхнулась свіжим молодим личком.

Тут її красше розгледів парубок. Чорне кучеряве волосє, заквітчане польовими квітками, чудесно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж лискучого, хмелю спадали на біле, румяне личко, як яблучко наливчате; очи оксамитові, чорні — здається, сам огонь говорив ними... Дві чорні брови, мов дві чорні пявки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими густими віями. Сама — невеличка, метка і жвава, з веселою на виду усмішкою. Зелена байова керсетка з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шиї дорогі коралі, хрести, золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівоцької вроди.

Вона стояла напроти парубка, як намальована. Не спускаючи її з очий, він підходив до неї.

— Чого ти тут ходиш? — обізвалась вона перша.

— А ти чого хліб толочиш? — не зовсім ласкаво відмовив він.

— Хиба се твій хліб?

— Не чий же... А що?

— Цур тобі, як мене злякав! — тай замовкла.

Парубок і собі мовчав.

— А ти хто така! — трохи згодом питає він, ковтаючи слова. — Де ти взялася? звідкіля сюди прийшла?...

Дівчина почула, як тільки чують дівчата, чого в його заткнувся голос: очи в неї заіскрили, заграли...

— Навіщо тобі? — прядучи ними, вона питає в його.

— А чогож ти прийшла сюди на чуже поле? — каже він. — Хто ти така? Чого тобі тут треба?... — Чутно, аж дух спира йому в грудях від кождого слова.

— Не ска-жу! — відмовила вона на розтяг, усміхаючись, і подалася трохи личком вперед, згорнувши пухкі білі руки попід ліктями. — А прийшла сюди, бо недалечко живу... А ти хто?

— Сюди йди! — каже він, усміхаючись. — Посідаємо тут... побалакаємо... я тобі й розкажу, хто я.

Як стрель стрельнув у дівчину. Сплеснула в долоні, зареготалася тай майнула буйними житами... Далі вискочила на зелену луку, що красувалася польовими квітками; потім — повернула круто на ліво, почесала яриною; як білочка на деревину в лісі, так вона збігла прудко на згірок, стала, перевела дух, озирнулася, усміхнулась та наче манячка спустилася вниз — і скрилася за горою.

Парубок ні з місця. Стоїть та дивиться в слід їй ще дивнійшими очима, мовби переглянув через гору!... В ухах його вчувався єї голос, свіжий, тонкий, єї сміх молодий та дзвінкий; перед очима як та причуда манячіла єї постать метка, жвава; йому усміхалося єї личко біле-румяне, з ясними очима, з чорними бровами; уся вона з зеленою керсеткою, з червоною спідницею, привиджувалась йому як жива...

„Що се?“ — думав він. — „Чи справді, чи ввижається?... І відкіляб се? Чи не москалівна? так же, казали, у москаля дочка вмерла... гм... мов бачиться по хуторах нікого такого й не має... Хиба Хоменкова? — так же не близький світ від Хоменкового хутора сюди теліпатися... А видко хутірська; на селі окрім попівни, здається, нікого підхожого... Атже й не попівна; попівну

я знаю — попівна не така тай не йде за пять верстов від села. Чияб же се?...

Не розвязавшись з такою думкою, він вийшов на згірок — подивитись, куди пішла дівчина. Було вже пізно. Дівчини не видно — тілько зеленіли то там то там, обложившись полями, хуторські сади як розкішні квітники, а між зеленою листвою вишняку, груш, слив та яблунь біліли чепурні хаточки. Парубок постояв на згірку, помилувався красою околиці, задивився на один хутір, на другий, пригадував хозяїнів їх, перебирав у памяти їх дочок та, плутаючись у догадках, повернув назад до дому.

Ішов він такоюж тихою ходою, як і сюди, а може ще й тихшою, та все думав та думав... А в серци, почував він, прокидалось щось невідоме, чудне: і важко мов і легко, і сумно і весело, і хочеться співати й хочеться плакати... Сльози не ллються, а голос рветься, несподіваний сум обнимає голову, думка думку гонить, ніде пристати, ні за що зачепитися — так і ганяє за маною. А перед очима — зелена керсетка, червона спідниця, знадний з усмішкою погляд, червоні як кармазини уста, з котрих виглядає рядок дрібних як перли зубів... Аж морозом сипнуло його поза спиною...

— Отсе так! — промовив він у голос. — Чи не здурів бува́ я, чи не збожеволів? Дома худоба не напована, а я блукаю тут — і думати забув.

Та підвівши голову, чим дуж придав ходи в ноги.

Панас Мирний.

VII. Віршові оповідання. — Поеми.

21. Циган пасічник.

Раз богаті хозяї
Цигана приймали
І тут єму на біду
Щільник меду дали.
Розсмакував бісів син
Та все було ходить,
Стане було під вікном
Та „меду“ й заводить.
Що не знали хозяї
Ніяк відігнати,
Ото єго до джмелів
Здумали післати.
Питається сам хозяй:
— „Хочеш меду, враже?“
— „Чом не хочу, тату мій,
Хочу“, — Циган каже.

— „То візьмиж собі дупло
З медом і пчолами".
Циган єго ухватив
Руками й ногами.
— „А деж, тату, то дупло?..."
— „От там серед ліса.
Глядиж, мухи не дрочи
Та не згадуй біса!"
Побіг Циган такий рад,
Що мід буде їсти.
Серед ліса стоїть дуб —
Давай по нім лізти.
Прилізає до дупла,
Мóститься небóра,
А в дуплі джмелі-джмелі
Гудуть, аж говорять.
Тілько руку до дупла —
Вони й забреніли
І як чорнеє рядно
Цигана обсіли.
І шпигнув єго один —
— „Господь, — каже, — з вами!"
Шпигнув другий — „та підиж
До Божої мами!"
Далі кілька вже ураз
Цигана кусає:
— „Та ідіть бо до Святих!"
Циган промовляє.
Далі видить неборак,
Що вже пухне й губа:
— „Тепер, — каже, — к чорту йдіть!"
Та шелéп із дуба!

Степан Руданський.

22. Слово Іларіона.

Володимирової смерти
блаженно-памятна річниця!...
Вже того з памяти не стерти,
ким память давних діл дер-
житься.

У Десятинній в світлі тоне
велична княжа домовина,
а Богородиця з Ікони
глядить на батька то на сина.

Над батьком тихі сльози ро-
на сина навіває мрії;
нить,
і Ярослав чоло вниз клонить
перед іконою Марії.

Й народ схилився, як повен
колос...
Бо із високого амвона
паде мов з неба сильний голос,
могуче слово Іларіона:

„Хвалять всі землі, всі народи
своїх подвижників від давна...
Хвалімже й ми! У наші годи
Русь теж подвижниками
славна.

„Хвалім і ми Володимира,
потомка того Святослава,
якого славить кожда ліра
і кожда пісня нелукава!

„Хвалім діла єго могучі,
з яких пізнали й на чужині,
що княжив не в земли жебручій,
а в руській славній Україні!

„Хвалім, бо потрудивсь над
міру,
заставши ниву ще зелену;
хвалім єго, бо дав нам віру —
віру в будучність нескінчену.

„Хвалім єго, бо на престолі
лишив намісника по собі,
який відчув єго всі болі,
всі мрії, сховані з ним в гробі!

„Відчув і увінчав наш Київ
вінцем могучого владики
і під святий покров Марії
сам передав єго на віки.

„Бажав у хвили урочистій,
щоб з кождим вечером і світом
архангельський привіт Пречистій
був і для Києва привітом.

„Радуйся, — скаже ангел [смирний —
обрáдованна, Бог з тобою!...
Радуйся, граде благовірний! —
здовж гір покотиться луною.

„Хвалаж їм днесь — отцю [і сину!“ —
Упало голосно з амвона
і аж по нинішню годину
лунає слово Іларіона.

Василь Щурат.

23. Мойсей у пустині.

(Із поеми: Мойсей).

Добігало вже сонце до гір
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарому полі плила
Мелянхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виттє,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, [мягке
В старім серці пророка
І понизила лет свій на мить
Його думка висока.

Чиж все будь йому кар ві- [стуном
І погрозою в людях?
І мов хоре, голодне дитя
Щось захлипало в грудях.

„О Ізраїлю, якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

„Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса і держава.

„Яж весь вік свій, весь труд [тобі дав
У незломнім завзяттю:
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

„Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкрасше, найвисше, що [знав,
Я у тебе вкладаю.

„О Ізрайлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужше, повнійш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

„О Ізраїлю, чадо моє!
Жалься Богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

„Бо вже близька година моя,
Та остання, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

„Так бажалось там з вами
[входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене Бог і війти
Доведеться самому.

„Та хочби край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кости покласти.

„Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свойого кличе.

„І я знаю, ви рушите всі
Наче повінь весною;
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною.

„Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий на віки!“

* * *

„Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух мов вітрило єї
Подих в себе вбирає.

„О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах чи
[з людьми,
Я ходив самотою.

„Мов планета блудна я лечу
В таємничу безодню.
І один чую дотик єще —
Дивну руку Господню.

„Тихо скрізь і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тілько Ти на дні серця мого
Промовляєш Єгово.

„Лиш Тебе моє серце шука
У тужливім пориві:
Обізвися до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

„Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, Батьку,
І знов сам перед Тебе стаю,
Як був сам на початку.

„Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглублений в Тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По Твоїй уподобі.

„Сорок літ мов коваль я клепав
Їх серця і сумління,
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння.

„Саме в пору, як нам би в землі
Обітованій стати!...
О Всезнавче, чи знав Ти вперед
Про такі результати?

„І ворушиться в серці грижа:
Може я тому винен?
Може я заповіти Твої
Не справляв, як повинен?

„О Єгово, я слізно молився:
Я слабий, я немова!
Кому іншому дай сей страшний
Маєстат Свого слова!

„І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене..
О Всесильний, озвися, чи Ти
Задоволений з мене?“

Так ідучи молився Мойсей
У сердечному горі; —
Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі.

* * *

Підіймалося сонце над степ
Мов багровеє коло
І промінням мов стрілами тьму
Прошибало й кололо.

У промінню тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі
Над всі гори найвисше здійма́
Свої ребра понурі.

На найвисшому шпилі гори,
Висше зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть мов [один
З предковічних гігантів.

Там високо над чвари землі
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сяйві небес,
В пурпуровім промінню
Кольосальний його сілюет
Видно геть у пустиню.

І летять із геройських шатрів
Затурбовані зори
Мов гонці до гіганта того
На осяяні гори.

„Се Мойсей!“ — одні одним
Промовляють несміло; [уста
Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо боде́
Мов полумінним рогом.

Хоч зациплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля́
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце, пала́
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий як скеля.

Вже полудневий демон степом
Шле знесиллє і змору,
Та Мойсея мов руки чиїсь
Підіймають все вго́ру.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазґа вершини,
І ляга́ величезная тінь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тінь
Від Мойсея в останнє
Аж у низ на гебрейські шатри
Мов батьківське прощанне.

А по таборі пострах ішов:
„Боже, щоб у сю хвилю
Не закляв нас пророк, бо
[клятьба
Малаб дивную силу!

„Від такої молитви тремтять
Землянії основи,
Тають скелі як віск і дріжить
Трон предвічний Єгови.

„І як він заклене нас тепер
І як сонечко сяде,
То весь люд і весь край сей
[в ночи
Без полики пропаде".

* * *

Ходить туга по голій горі
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зівяли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчера байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчера топтав, оплював,
Нині святости повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в трівозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще
На скалистій віднозі? [там

Ні, нема! І було те „нема"
Мов жах смерти холодний;
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незриме, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл житєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумліннє,
І весь табор мов чаром попав
В отупіннє й зомліннє.

Одні одним у лиця бліді
Поглядали без впину
Мов убійці, що вбили у сні
Найдорожшу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
А за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись то спі-
[шать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий.

Голод духа і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
„До походу! До зброї!"

І зірвався той крик мов орел
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір;
„До походу! До бою!"

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого
І не знатиме жаден, щó в мить
Приступило до нього.

Ще момент і Єгошуи крик
Гирл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона каміннєм побють
І Датана повісять.

Через гори полинуть як птах,
Йордан в бризьки розкроплять,
Єрихонські мури мов лід
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків
Повні туги і жаху
Простувать в ході духови шлях
І вмирати на шляху.

Іван Франко.

24. Наймичка.

I.

Був собі дід та баба,
З давного давна, у гаї над ставом,
У двох собі на хуторі жили
Як діточок двоє
Усюди обоє.
Ще з малечку у двох ягнята
А потім побралися, пасли,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу —
Всього надбали.
Та діточок у їх Бог ма,
А смерть з косою за плечима.

Хтож їх старість привитає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?...
Тяжко дітий годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах,
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II.

І дід і баба у неділю
На приспі в двох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сияло сонце в небесах:
Ані хмариночки та тихо
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чогоб, бач ся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тілько заклюнулось
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збираються до Бога
Та, хто в далекую дорогу
Їм добре коний запряже...
„А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?“

„Сама не знаю!
Я все отсе міркувала
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?“

„Стрівай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш!... Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились
Та до воріт... Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом
Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала
І літом укрила
Останньою свитиною!,..
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне,
Неначе благає,
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... І замовкло,
Неначе не плаче,
Тілько пхика.

„А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
От і талан, от і доля!
І не одинокі!
Бериж лишень та сповивай!...
Ач яке, нівроку!
Несиж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище“.

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє:
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє,
Та ридаючи становить
Перед образами:
Нема дітий!... Чудно якось
Діється між нами!

III.

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали
Та ввечері й охрестили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко,
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.

„А щож?“ каже: „возьмем,
[Насте?“
„Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм;
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та всеж таки треба
Коло його піклуватись“.
„Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптався. Так щож тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?“

„А, що дасте.“
„Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хиба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті
Тай ми тебе побачимо —
От тоді й за плату.

Чи так, дочко?“
„Добре, дядьку!“
„Просимож у хату!“

Поєднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті і на дворі
І коло скотини
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини
Так і пáда, ніби мати:
В буддень і в неділю
Головоньку йому змиє
Й сорочечку білу
Що день Божий надіває.
Грається, співає,
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсипуща
Що вечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить —
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не зїсть і не допє,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночи
Прокинеться, ворухнеться,
То вона вже скочить
І укриє й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує з тої хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає.
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо тай заснуло.
На хутір знову благодать
Зза гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в осени не ночує
Ні під хатою ні в хаті.
Когонебудь треба сватать.
„Когож би тут?“ старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівниб рада
Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати“.
„Добре, почко! спитаємо
Тай будемо сватать“.
Розпитали, порадились
Тай за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана

То не сором. Оттаке то
Диво запопали!

„Спасибі вам!“ старий каже.
„Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Тай весілля! Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...“
Тай заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок тай зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тілько наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає
Та прохожих, проїзжачих
У двір закликає
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармідер та реготня
В хаті та на дворі
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Деж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
„Ні, Марку! ніяко
Мені матірю сидіти:
То богаті люди,
А я наймичка; ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Тай знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь“.
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка, заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, не спочила:
У міщанки стала,
Нанялася носить воду,
Бо гроший не стало
На акафист у Варвари.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила
Й Маркови купила
Святу шапочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістці достала;
І всім Святим поклонившись
До дому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли

За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

„За що вони мене люблять?
За що поважають?
О Боже мій милосерний!
Може вони знають?...
Може вони догадались?...
Ні, не догадались,
Вони добрі“...
І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала;
Тричі наймичку у Київ
Катря провожала
Так, як матір. І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле до могили
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій
В брилі на призпі. Перед ним
З собакою унучок грався;
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявся
Старий і внучку привітав
Неначе справді молодицю.
„А деж ти діла паляницю?
Чи може в лісі хто одняв?
Чи по просгу — забула взяти?
Чи може ще й не напекла?
Е, сором, сором! лепська мати“!
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками свою Ганну.
„А Марко в дорозі?“
Ганна діда питалася.
„В дорозі ще й досі“.
„А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Колиб Марка діждатися!
Так щось тяжко стало...“
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики й дукачики
Й намиста разочок
Іреночці і червоний
З фольги образочок;
А Карпови соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині; а дідови
Із воску святого
Три свічечки; а Маркови
І собі нічого
Не принесла; не купила,
Бо гроший не стало.
А заробить не здужала.
„А ось ще осталось
Пів бубличка!“
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла

Стара Ганна.
„Катерино!
Коли в нас неділя?“
„Після завтра“.
„Треба буде
Акафист наняти
Миколаєви святому
Й на часточку дати:
Бо щось Марко забарився...
Може де в дорозі
Занедужав, сохрань Боже!“
Й покапали сльози
З старих очий замучених.
Ледве, ледве встала
Ізза стола.
„Катерино!
Не та я вже стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умирати
В чужій, теплій хаті!“

Занедужала небога.
Уже й причащали
Й малосвятіє служили.
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвірю
Мов убитий ходить.
Катерина з болящої
І очий не зводить,
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тимчасом сичі в ночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Що день, що година,
Ледве чути питається:
„Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То щеб підождала!“

VII.

Іде Марко з чумаками,
Ідучи співає,
Не поспіша до господи,
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькови шитий пояс
Шовку червоного,
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фіг та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина з Цареграду
Відер з троє у барилі
І кавяру з Дону —
Всього везе, та не знає,
Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
Прийшов, слава Богу!
І ворота одчиняє
І молиться Богу.
„Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидше,
Швидше веди в хату!
Слава Тобі, Христе Боже!
На силу діждала!“
І „Отче наш“ тихо, тихо,
Мов крізь сон читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
„А деж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?“

„Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає".

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
„Слава, слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся!...
Вийди, Катре, з хати!
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати".

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
„Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я..."

Тай заніміла.
Марко плакав, дивувався,
Знов очи одкрила,
Пильно, пильно подивилась,
Сльози покотились...
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!"
Тай замовкла...

Зомлів Марко
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матери —
А мати вже спала!

Тарас Шевченко.

VIII. Еподеї.

25 Одиссей у Феаків.

(Гомерової Одиссеї — шеста пісня).

Так от в кущах спочивав неборак Одиссей богорівний,
Сном та трудами здоланий. Богиня Атена тимчасом
В город пішла Феакійців, у землю народа чужого,
Що проживали колисьто давно в Іперії широкій,
В близькім сусідстві з Кикльопами, людом жорстоким і диким.
Сі їх развраз ображали, бо були далеко сильнійші.
От задля того відсіль Навзитой богорівний їх вивів
Тай посадив у Схерії, далеко від перших сусідів;
Город построїв, стіною обвівши, настроїв будинків,
Храмів богам, і усім задля оранки землю відміряв.
Та вже тепер він, літами здоланий, пішов до Аіду
І Алькіной Феаками правив, владика розумний.
От у єго то палати пішла синьоока Атена,

Певний змисливши в серці своїм поворот Одиссею.
Прямо пішла она в тую світлицю, в котрій спочивала
Гарна царівна, красою своєю на богів похожа,
Себ Навзикая, дочка Алькіноя славетного вельми.
Спали з царівною теж дві подруги, мов Граціï гарні,
Біля дверий на порозі, а двері як злото блищали;
Тихо-тихенько она підступила до ліжка царівни
Та в головах зупинившись промовила слово до неї,
Постать принявши й обличе дочки мореходця Диманта;
Була она єї ровесниця й з нею давно вже дружила.
От у такому обличі Атена сказала царівні:

„На що тебе, Навзикайо, такую недбалу, нехарну
Мати на світ породила? Не дбаєш ти зовсім на пишне
Біллє, лежить оно брудне, непране; а от і весілля
Вже недалеко, коли і сама зодягнýться чепурно
Мусиш і дати вдягнутись своїм поїзжанам; одежа
Добра почету дає тай родителям радість від того.
Встаньже, ходімо на річку; лиш тілько займеться зірниця,
Піду з тобою і я — та поможу скорійше попрати,
Бо вже не довго прийдеться тобі дівувать, Навзикайо.
Вжеж пак до тебе отсе присилаються за рушниками
Самі найлучші з отсеї землі, де й сама ти родилась.
Встаньже, піди до отця й попроси, щоб раненько-раненько
Мулів у бричку запрягти звелів, щоб могла ти повезти
Біллє й одежу свою та і іншії хусти на річку:
Тай задля тебе таки оно лучше поїхать, ніж пішки
Йти, бо до річки від города нашого дуже далéко“.

Так от сказавши пішла синьоока богиня Атена
Знов на Олімп, де, як кажуть, госпóда богів нерухома,
Де ані вітри не віють, ніколи й дощу не буває,
Та і зима не приходить, де тілько лиш літо та літо;
В небі ні тучі не ходять ні хмари, а все оно ясне;
Там то блаженні боги ввесь вік свій провадять щасливо.
І от туди то й пішла синьоока, напутивши сонну.

Скоро на небі зірниця зійшла бучнотронна й збудила
Гарну як квіт Навзикаю, і та, здивувавшися снови,
Зараз пішла до палати родителям сон розказати,
Батькови милому й ненці, котрі вже давно повставали.
Мати з своїми челядками біля кабиці [1]) сиділа
Й вовну сукала червону; отцяж на порозі зустріла,

---

[1]) Огнище в землі (ватра).

Йшов він до славних дорадників своїх на раннюю раду,
З вечера ще, бач, туди запросили єго Феакійці.
От, підступивши близенько до батька, Навзика сказала:
„Таточку любий! Просилаб тебе, чи не можнаб простору
Злагодить бричку на добрих колесах, щоб нею на річку
Білля попрать відвезти, що лежить там у мене бруднеє;
Та і самому тобі таки лучше сидіти на раді
Серед громади почесної в чистій сорочці й одежі.
В пишних палатах твоїх пять синів виростають у тебе;
Два з них жонаті, а три, молоді хоч, так теж на порі вже;
Хочеться й їм молодим на веселих бувать вечерницях
В чистій одежі, а се все спорудить одна я повинна".
Так говорила она; об весілліж сказать повстидалась
Батькови свому; та він догадався вже сам і промовив:
„Я не жалію нічого для тебе, ні брички ні мулів;
Гайда їзжай! от раби тобі зараз налагодять бричку
Гарну на добрих колесах, простору, широку й високу".
Так от сказавши він зараз приказ дав рабам своїм вірним.
Миттю раби підмастили простору на добрих колесах
Бричку, а там привели й запрягли пару мулів у дишло.
Винесла біллє своє молода королівна з світлиці
Тай поскладала гарненько усе на обтесану бричку.
Матиж у кошик дорожний наклала всілякої їжі,
Хліба й до хліба, а пити — налила вина у козиний
Міх; Навзикая тимчасом полізла тай сіла на бричку;
Потім дала в золотому пуздерку пахучого масла,
Щоб то скупавшися доня з подругами ним намастилась.
Взяла у руки батіг королівна і віжки блискучі,
Ляснула тим батогом понад мулами й ті стрепенувшись
Прудко побігли й повезли і біллє й саму королівну.
Та не одну — поспішали за нею слідком і подруги.
От незабаром они і до бистрої річки достались,
Де городянки развраз прали хусти і де протікало
Стілько води, що настарчилоб бруднеє все перепрати.
Там они стали приїхавши й випрягли мулів із брички
Та і пустили їх берегом-лугом пастись на зелену
Мягку отаву; саміж поздіймали руками із брички
Біллє і хусти та, все позносивши у темную воду,
Стали у ямах топтати проворнійш одна від другої.
Потім, як всю кальнину ту попрали й переполоскали,
Рядом усе простелили здовж річки на жовтім пісочку
Там, де найбільше вода разураз камінці обмивала.

Далі, скупавшись гарненько й натершися маслом пахучим,
Сіли на мягкій траві понад самою річкою снідать
Та дожидались, щоб хусти від вітру й на сонці просохли.
Після снідання, як всі — і сама і подруги — наїлись,
Грати в мяча́ почали, завúвала з себе поскидавши,
А Навзикая співать зачала і пішла танцювати.
Як от Діяна з гори стрілоносная сходить в долину,
Чи по Тайґеті широкому чи Ериманті полює
Диких оттих кабанів та плохих скороногих оленів,
А біля неї кругом дочки Зевеса егідодержавця
Граються німфи-панянки — Лятонаж втішається дуже,
Що межи ними дочка головою і чолом найвисша
Й легко її розпізнати, хоч німфи усі дуже гарні:
Так Навзикая проміж подругами там видавалась.
Сеж, як вже треба було їм до дому назад повертатись
Й мулів они запрягли й поскладали всі хусти на бричку,
Інше знов вигадала синьоока богиня Атена,
Щоб Одиссей от прокинувся та дівчину гарну побачив,
Що показалаб єму ту дорогу у город Феаків.
Мяч королівна взяла та і кинула ним на подругу,
Та не попала, мячаж геть закинула в воду далеко;
Скрикнули гучно всі разом, а тут Одиссей і прокинувсь,
Сів на листві та почав розважать собі в мислях і в серці:
„Ох, мені горе! у землю яких отсе смертних зайшов я?
Може сі люди жорстокі та дикі і правди не знають?
Може й прихильні, гостинні і серце в них богобоязне?
Сеж пак, здається, почувсь мені голос тоненький, дівочий
Німф молодих, що живуть там по горах високих, по пущах
Та у воді по глибоких ріках і в дубровах зелених.
Чи може справді отсе я добивсь до людий таки справжних?
Ке лиш устану, розвідаюся, роздивлюся, побачу!“
Так от сказавши з кущів виповза Одиссей богорівний.
Кинулись в розтіч панни, хто куди й як попав, понад річку,
Тілько одна Алькіноя дочка зосталась; їй Атена
Сміліть в душу вложила і страх геть прогнала з суставів;
Стала она супроти Одиссея, а той собі думав:
Чи то просить отсю дівчину гарну обнявши коліна,
Чи таки оддалеки та ласкаво й словами мягкими?
Требаж просить, щоб одежу дала, показалаб і город.
Так він собі розважав і домисливсь, що лучше від всього
Оддалеки попросити ласкаво й словами мягкими,
Щоб, як коліна її обійме, не розсердилась панна.

Зараз узяв тай сказав їй ласкавеє й хитреє слово:
„Змилуйся, пані! богиня яка ти єси, чи то смертна?
Як що богиня єси з тих, що небом широким владіють,
То до Діяни хиба, до дочки лиш великого Зевса,
Мушу по виду, по росту й по стану тебе прирівнати;
А як що ти хто із смертних, що все на землі проживають,
Тричі блаженні у тебе отець і шановная мати,
Тричі блаженні й брати твої; дуже десь мабуть їх серце
Завше утіхи та радощів повне таки через тебе,
Як они бачуть, що йде у танок така гарная квітка.
А від усіх найщасливійший долею буде своєю
Той, хто тебе у свій дім поведе та з богатим посагом.
Я ще ніколи такого між смертними й в вічи не бачив
Ні чоловіка ні жінки; з повагою дивлюсь на тебе!
Тілько колисьто в Дельосі таку в Аполльоновім храмі
З фініка виросшу бачить прийшлося стрункую галузку;
Бо я ходив і туди і за мною богато народу
Йшло по дорозі оттій, де прийшлось мені бід натерпіться;
От саме так і галузку ввидавши отту дивувавсь я
Довго, бо ніде з землі таке дерево не виростало,
Як і тепер от дивуюсь на тебе й від страху не смію,
Щоб то коліна обняти твої, моєж горе велике.
Вчора, в дванайцятий лиш день, я від темного збавився моря:
Страшнії хвилі носили мене та бурхливі буруни,
Як я поплив із Огігії; сеж мене знов якийсь демон
Кинув сюди, щоб і тут натерпітися горя; як бачу,
Сьому не буде кінця, мені боги іще щось готують.
Змилуйсяж, панно, тебе мені першу прийшлося зустріти
Після того, як біди переніс я богато та горя;
Більше нікого з людий, що живуть в сій землі, я не бачив.
Город мені покажи тай одежину дай, щоб вдягнувся,
Може ряднину яку, сюди йдучи, з собою принесла.
Хай тобі боги пошлють усе теє, чого ти бажаєш".

От Навзикая єму білорука на сеє сказала:
„Гостю! на злого або божевільного ти не похожий;
Щастє й богатство людям сам Зевес роздає Олімпійський,
Добрим і злим, одинаково кождому, як кому схоче;
Дав він отсе й тобі і ти повинен усе перенести.
Отже тепер, як прийшов ти в наш город і в нашую землю,
Ти ні в одежі не матимеш нужди ні в чімнебудь іншім,
Що тілько треба подати такому, як ти, бідоласі.
Город тобі покажу і імення народу відкрию:

Городом сим і сією землею Феаки владіють;
Яж є дочка їх царя, Алькіноя, зичливого завше;
Ним і Феаки усі мають силу і в славі витають".
Сеє сказавши на гарних товаришок своїх гукнула:
„Стійте лиш, мої подруги! Куди, чоловіка ввидавши,
Ви біжите? Може думка у вас, що він є який злодій?
Ні, не таківський отсей чоловік; тай ніколи не буде,
Щоб хто лукавий забрався у землю людий феакійських
На плюндрованнє; шановні ми дуже у богів безсмертних
Тай живемо ми далеко-далеко від всіх серед моря
І не вчащає до нас сюди смертний ніякий ніколи.
Сей бідолаха тиняється й тут опинивсь ненароком;
Треба єму помогти, бо всі странники та неімущі
Всі від Зевеса бувають; а всяке даяніє — благо!
Дайтеж єму, ви подруги, чого попоїсти і випить;
В річці най вмиється він, де найлучший від вітру затишок".
Так говорила она і подруги назад повернулись.
От повели Одиссея к воді й посадили в затишку,
Як Навзикая, дочка Алькіноя царя, повеліла.
Простирало дали єму, хитон, положили й одежу,
Ще в золотому пуздерку дали і пахучого масла;
Потім казали до річки піти та скупатися в гірлах.
А Одиссей богорівний почав обмивати на собі
Мул, що і спину єму покривав і широкії плечі;
Твань з голови сполоскав, що налізла з безплодного моря.
Потім, обмившись гарненько і маслом себе намастивши,
Став одягати одежу, що гарна царівна прислала.
Тут єго Зевса дочка, синьоока Атена, зробила
Висшим на вид і гладчійшим і кудри густії на плечі
Позавивавши єму поспускала, мов цвіт гіяцинту.
Так от як золото сріблом красить й вимережує штучно
Майстер мастак, що навчився в Гефайста й Палляди Атени
Штукам усяким і гарнії дуже роботи майструє,
Так Одиссея Атена красою усего здобила.
От і пішов він на берег до моря тай сів на пісочку;
Вельми красою він сяв. Задивилась на него царівна.
А трохи згодом сказала подругам своїм молоденьким:
„Слухайте, що я вам скажу, мої білорукі подруги!
Ні, не без волі безсмертних богів, що Олімпом владіють,
Сей чоловік от приходить до нас, богорівних Феаків:
Спершу мені показався він простим собі чоловіком,
Нині ж у богів вдається, що небом владіють широким.

О, якби от і мені та попавсь такий суджений милий,
Щоб тут і жив, щоб тут таки схотів і по вік зоставаться!
Ну, а поки — єму дайте, подруженьки, їсти і пити!"
Так говорила она — і послухали сло́ва подруги,
Зараз пішли й Одиссеєви їсти і пити принесли.
Хижо почав уплітать неборак Одиссей богорівний
Страву і пити, бо їжі давно вже не бачив і в вічи.
А Навзикая пригожа тимчасом задумала інше.
Хусти згорнувши усі поскладала на гарную бричку,
Міцнокопитних мулів запрягла і сама потім сіла
Та, обернувшися до Одиссея, сказала ласкаво:
„Встань тепер гостю! у город ходім; я тебе запроваджу
Аж до господи мого пан-отця, де зустрінеш й побачиш
Самих що є назнатнійших і самих найкрасших Феаків.
Тілько бач от що зробім — тиж, здається мені, не без глузду:
Поки ми будем лугами широкими йти та ланами,
Ти, милий гостю, і ви подруженьки за бричкою рядом
Йдіте скоренько, а я попереду на бричці поїду.
Ми незабаром достанемся в город; круг нього високі
Башти стоять, а по сей і по той бік затишная пристань;
Вузка дорога тудою: загнутії човни щоглисті
Геть запрудили її, бо над кождим човном є й повітка;
Там і майдан Феакійців, каміннєм увесь буркований
Винятим з моря й добутим з землі; там і храм Посейдона
Гарний, високий; поскладані там корабельнії снасти:
І паруси і канати і тамже витесують весла.
Бо Феакійці ні луків не знають й на стріли не дбають;
Їм тількоб човни прудкії та щогли на човнах та весла.
Сим всім пишаючись геть по безкрайому морю вганяють.
Від поговору людий сих я й хочу сховатись, щоб потім
Не насміявсь хтонебудь, а богато з них є язикатих.
Гостю! Глядиж, не забудь отсих слів моїх, щоб найскорійше
Провід від мого отця ти дістав і діждавсь повороту.
Біля дороги найдеш ти діброву Атени зелену
З чорних високих топіль, криниця в ній є і левада;
То бач держава є мого вітця і цвитучая нива,
Стілько від города, скілько, як крикнуть, луна досягає.
Йдиж от у тую діброву, сиди й дожидайся, аж поки
Ми не приїдем у город, до дому отця не прибудем.
А як собі розміркуєш, що вже ми достались до дому,
Зараз у город іди Феакійців, іди і розпитуйсь,
Де ото двір і палата є мого отця Алькіноя.

Та єго легко пізнати; до него дорогу покаже
Й хлопчик маленький; ніхто бач з усіх Феакійців не має
Гарного дому такого, як дім пан-отця Алкіноя.
В двір увійшовши ти маєш комори й челядній хати,
Потім скоренько пройди і передню світлицю, то й стрінеш
Неньку шановну. Сидить она біля кабиці із жаром
Та, до стовпа притулившись, тонкую, що любо й дивитись,
Вовну червону сукає, а ззаду сидять покоївки.
Тамже таки при кабиці стоїть і стілець панотцевий,
Де Алкіной разураз, немов Бог той, винце попиває.
От і минувши єго обійми ти руками коліна
Неньки моєї, щоб день повороту на втіху і радість
Як найскорійше побачив, а ти відсіля далеченько.
Як що ласкаво она тебе прийме і буде прихильна,
Матимеш певну надію — і рідних своїх привитати
І у палати високі та в рідную землю вернутись".

Так от сказавши она батогом понад мулами знову
Ляснула й ті за собою далеко покинули річку.
Мули собі підтюпцем тупотіли ногами об землю,
А Навзикая віжками їх здержує, щоби за нею
Піші могли поспішать, Одиссей і єї всі подруги.
Сонце спочило й они у священу діброву Атени
Славную вїхали, де Одиссей і зостався чекати.
Сів тай почав так молитись дочці Олімпійця Зевеса:

„Вислухай, дочко Зевеса егідодержавця, молитву!
Сей раз бодай ще почуй, коли перш мене чуть не хотіла,
Як потопав я, як гнав мене славний землі потруситель.
Дайже, щоб були Феаки прихильні до мене й ласкаві!"

Так він молився і почула молитву Палляда Атена;
Тілько єму не являлась, бо дуже боялася дядька.
Сей же сердитий развраз вельми ремствував на Одиссея
Богоподобного, поки він в землю свою не вернувся.

Переклад Петра Ніщинськоєо.

26. Похід Ігоря Святославича на Половців.

Заспів.

А якби нам по старому
заспівати пісню, братя,
про Ігоря, єго війско,
про воєнні їх завзяття!

Заспіваймож, як бувало,
як чували і як знаєм,
бо співати по боянськи
вже хиба не є звичаєм.

Боян майстер був до пісні.
Боян знав на пісню чари.
Прийде гадка, а він гадку
орлом пустить аж під хмари.
Прийде друга, а він другу
пустить вовком по долині.
Гадка третя з него скаче
соловейком на калині.
Він згадає давні годи,
свари давної години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.
А що сокіл до лебеді —
вже она співає славу
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу —
тому, що в очах Касогів
заколов Редедю хана.
Інша лебідь заспіває —
славить Красного Романа.
Не соколів на лебеді
Боян, братя, слав зпід неба:
віщі пальці клав на струни —
грайте, струни, кому треба!
Почнем, братя, нашу повість
від Владимира старого,
від Владимира старого
а про Ігора нового.
Кріпостю натяг він ум свій
й поострив єго завзяттєм,
що у серци накипіло.
Запалав воєнним жаром
і дружину молодецьку
враз навів за землю руську
на країну половецьку.

Затьмінне сонця.

То було на світле сонце
подивився Ігор власне,
подивився і побачив,
що оно над військом гасне.
Й мовив Ігор до дружини:
„Братя, — каже, — і дружино!
Лучшеж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні,
а на синій Дон поглянем!“
Переважила охота
над страховищем поганим.
„Або нині, — Ігор каже, —
йти на Дон або ніколи!
Хочу копє проломити
в крайнім половецькім поли;
хочу голову зложити,
з вами, Русичі, умерти,
або з Дону вже шеломом
ясної води зачерти!“
Гей, Бояне, соловію
світлої доби старої!
Коб то ти ощебетав нам
нині Ігореві вої!
Коб ти скочив соловієм
по дереву гадки-мисли
або знявся орлом в гору
ген, де облаки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слідом Трояна
через доли на вершини!
Ти повиненби співати
Ігореви пісню радо:
То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо —
то біжить на Дон великий
гайворонє препогане!
А чи такби заспівати,
внуку Велесів, Бояне?

Прихід Всеволода з Курска.

Ґржуть коні за Сулою,
в Київ слава йде на гори;
труби трублять в Новгороді,
у Путивлі ждуть прапори.
Ігор каже свого брата
Всеволода дожидати.
Буй-Тур Всеволод говорить:
„Ігорю, єдиний брате,
світе світлий мій — ми оба
Святославові синове!
Сідлай, брате, свої коні,
бо у мене все готове.
Коні сідлані ще в Курску.
А Куряни славні в мене:
все під трубами сповите,
під шеломами пещене
й годоване конець копя.
Всі дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули.
Скачуть сірими вовками
в чистім поли без обави,
щоб собі добути чести,
а князеви свому слави".

Грізна ніч.

Гей вступив князь Ігор в стремя,
в княже стремя щиро-злоте
і по чистому по полі
він поїхав для охоти.
Сонце путь єму затьмило.
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув звір. І Див озвався
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулє,
степ незнаний поморянський,
Корсунь, Сурож — тебе кличе,
бовване тьмутороканський!
Навманя на Дон великий
мчаться половецькі сили.
Як розпуджені лебеді,
в північ вози заскрипіли...
Князь на Дон провадить вої.
В лозах ждуть біди вже птахи.
По яругах вовки виють,
ширячи грозою страхи.
Орли клекотом на кости
кличуть звірів у розгоні.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.
Прощавайже, руська земле!
Ти і так вже за горою.

Меркне ніч. Зоря палає.
Криються поля імлою.
Мовкне щебет соловіїв,
говір будиться галками.
Русь поля загородила
здовж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеви свому слави.

Побіда над Половцями.

Рано в пятницю Русини
Половців нагнали
і полки їх поганії
прахом потоптали.
І розсипались стрілами
по вражому полю,
красних дівок половецьких
гнали у неволю.
Брали злото й паволоки,
брали оксаміти,
а лишкою мости собі
почали мостити.

І мостили по болотах
та по грузовинах
опанчами, кожухами,
зрочєм [1]) Половчина.
А червоний стяг і гілку,
білую хоругку
і срібнеє стружа дали
Олегову внуку.
І Олега гніздо храбре
подрімати сіло;
о, далекож оно бідне
в поле залетіло...

Ніби оно й не родилось
само для обижі
ні соколу ні кречету
ні звірині хижій.
Ні соколу ні кречету
ні орлову сину
ані тобі, чорний ворон,
вражий Половчине!
А Гзак уже сірим вовком
вибігає з дому,
Кончак єму сліди править
к великому Дону.

Суботня битва.

А на другий день в суботу
як стало світати,
Почала зоря крівава
на небі палати;
а від моря чорні хмари
ідуть-вихожають,
на чотири ясні сонця
они надвигають;
а в них сині блискавиці
дрожать та блискають.
Ой, там бути, там греміти
великому грому,
там іти дощу стрілами
з великого Дону!
На тій річці на Каялі
копям поломáться,
об шоломи половецькі
шаблям позбиваться!
От Стрибогові внуки,
вітри, з моря віють
і на Ігореве військо
все стрілами сіють.
Земля стогне, течуть шумно
річки засмучені;
вється пил понад полями,
лепечуть знамена.
Тож від Дону і від моря
враги надвигають
і вже наше хробре військо
кугом обступають.
Криком гуком вражі діти
все поле покрили;
ми червоними щитами
перегородили.

Яр-Тур Всеволоде,
наш удалий княже!
Насамперед стоїш в битві
і на військо враже
прискаєш стрілами
і гремиш мечами
об оварськії шоломи
Половців поганих.
Там, де Тур проскаче
половецьким полем,
своїм блискаючим ясним
золотим шоломом —
там лежать рядами
голови погані
і шоломи порубані

[1]) В староруському тексті: узорочьи (6. відм. множ.) — мережанками на ріжні взірці.

острими мечами.
Яр-Туру не страшні
ніякії рани,
бо весь світ він забуває,
як до бою стане;
забуває почесть,
свій рожай удалий,
золотий престол вітцівський
і Чернигів славний;
і княгиню гарну,
Глібівну кохану,
єї любий милий звичай
і добрий обичай.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

Битва на Каялі.

Зперед світа до вечера,
а з вечера до досвіта
летять стріли каленії,
брязчать шаблі о шеломи,
тріщать списи гартовані
в степу, в незнаємому полі,
середи землі половецької.

Земля чорна копитами
поорана, поритая;
кістьми земля засіяна,
а кровию политая.
І журба-туга на тім полі
зійшла для руської землі.

Що гомонить оттам, зичить
удосвіта? То повертає
той Ігор військо на пригоду
тому Буй-туру Всеволоду.
І бились день
І другий билися;
та коло полудня на третій
поникли Ігореві стязі.

Оттак на березі Каяли
брати різнились, бо не стало
крови-вина! Допирували
хоробрі Русини той пир,
сватів упоїли
й самі простяглися
за землю руськую. Хилилась
і слалась плачучи трава,
високі гнулись дерева,
до долу гнулися, журились.

Плач Ярославни.

Ой, то не сива зазуленька закувала,
не дрібні пташки защебетали —
то Ярославна рано до схід сонця слізно ридала,
словами промовляла:
„Ой полечу, — каже, — я зазулею,
та помчуся по синім Дунаю,
сяду впаду край річки Каяли,
змочу свої боброві рукави
та обітру князеви криваві
на хоробрім єго тілі рани!

Ой, у Путивлі на мурови зрана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала ридала,

словами промовляла:
„Вітре, — каже, — буйнеє вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
На щож вієш, вієш, завіваєш,
на що ханові стріли хапаєш,
на легкому крилі підіймаєш,
в військо мого князя пускаєш?
Чи то тобі є мало простору
віятися попід небосклоном,
сині хвилі в морі піднімати,
кораблі на хвилях гойдати?
На щож мою радість розвіваєш —
на шовковій траві розстилаєш?“

Ой, у Путивлі на мурови зрана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ой ти Дніпре́, — каже, — Славуто!
Твою славу знають всі люди...
Пробив єси камянії скали
течією в землю половецьку
і на того Кобяка лихого
Святослава носив хороброго...
Чомуж мені не принесеш, синій,
князя мого, єдину дружину —
щоб я єму до схід сонця рано
своїх гірких сліз не посилала?“

Ой, у Путивлі на мурови з рана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ясне, — каже, — треяснеє сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
добрим людям тепло розливаєш —
на щож мене слізьми обливаєш?
На що своє горяче промінне
розсипаєш на княжу дружину?
На безвіддю — їх спрагою томиш,
сагайдаки — спекою згинаєш,
стрілешниці — тугою змикаєш?“

Утеча Ігоря.

Присло море о півночи,
з моря мраки йдуть стовпами:
Ігореви Бог путь каже
половецькими степами.
Ігореви Бог путь каже
до вітцівського престола,
в руську землю... Бліднуть зорі,
погасаючи спровола.

Ой спить Ігор, не спить Ігор!
Чи тут спати Ігореви?
Він мислию поля мірить —
поля з Дону ід Донцеви.
Аж і кінь заржав у північ.
Овлур свиснув за рікою:
чуєш, княже? — не сидіти
Ігореви самотою.
Гуком, стуком степ озвався,
зашуміли трави й лози,
аж порушились денеде
половецькі сонні вози.
А князь в трощу горностаєм,
білим гоголем на води,
і на коня й вовком босим
в луг Донця без перешкоди.
І соколом він полинув
під імлами на зарані,
сірі гуси і лебеді
збиваючи на сніданнє,
на обід і на вечерю.
Колиж Ігор линув птахом,
то Овлур тоді біг вовком,
скакав Ігоревим шляхом
і струшував з трав собою
зимні роси в раннім гоні;
підорвались бо під ними
скоропадні, борзі коні.

Ігор на Руси.

Ясне сонце в небі сяє,
Ігор в руськім краю;
і дівчата заспівали
на тихім Дунаю.
Вються пісні голоснії
через море в Київ;
іде к святій Пирогощи
Ігор на Боричів.
Звеселилися країни,
городи зраділи;
старих князів величають,
молодим співають:
Слава Ігореви князю,
Буй-Тур Всеволоду,
Владимиру молодому
і всьому їх роду!
Многа літа князям славним
і дружинам справним,
що бють військо бісурманське
за мир християнський!
Слава князям і дружинам
по всім Українам.
Амінь.

Український лицарський епос з XII. віку — в переспівах: М. Максимовича, П. Мирного, С. Руданського, Т. Шевченка і В. Щурата.

27. Лис на суді.

(Із звіринного епоса „Лис Микита“ V. і VI. пісня).

Пята пісня.

Гу, гу, гу! — в дворі гуділо,
Мов Бог зна яке там діло —
„Лис Микита! Лис приспів!“
А Микита мов не чує,
Гордо, сміло машерує
Між рядами ворогів.

Перед троном зупинився
І цареви поклонився
І такі слова сказав:
„Царю наш великодушний!
Слову твойому послушний
Я на суд твій правий став.

„Вірю в велич твого духа.
Не прихилиш свого уха
Ти поганим брехунам,
Що байками і брехнями
Радіб розлад поміж нами
Сколотить на шкоду нам“.

Але цар глядів понуро
Й крикнув: „Підла креатуро!
Ти ще тут хвостом вертиш?
Смієш прав допоминаться?
Нам ще хочеш підлизаться?
Ні, вже нас не підлестиш!

„Глянь, ось півень у жалобі!
Кіт Мурлика ось при тобі
І Бурмило, мій барон!
Тямиш біль їх, ганьбу, муки?
Гей, беріть єго у руки
І до трибуналу! Вон!“

„Царю, — смирно рік Микита, —
Чиж так явна вже й відкрита
Щодо них вина моя? —
Що Бурмило був упертий
Конче хлопський мід ізжерти,
То чиж тому винен я?

„А Мурлика — Боже, Боже!
Він ще жалуваться може?
Хтож на ловах не прийма́
Бійки, невигід подібних?
Тай хибаж для миший бідних
Конституції нема?

„Кажуть: злодій я, поганець!
А Мурлика, твій посланець,
Теж не менший горлоріз.
Бо чиж то не для злодійства,
Кроволиття і убійства
Він у тую шпарку вліз?

„Царю, я підданий вірний!
Як такий твій гнів безмірний —
Дай на смерть мене судить!
Дай малих злочинців вішать,
Най великих се потішить!
Коли так — не варто й жить!“

Та цар лев не вів і ухом!
І взяли Микиту духом
І звязали й повели
Стражники у трибунали;
В трибуналах засідали
Старі цапи і осли.

Став Микита тай балака;
Та найстарший пан осляка
Вже пять років як оглух.
Присудили: „На галузці
Лису висіть на мотузці,
Поки з него вийде дух“.

Вовк, Бурмило і Мурлика
Як почули се, велика

Радість обняла їх ум.
Зараз за катів обрались
І Микиті похвалялись
Причинить до смерти глум.

Лиса вивели. Бурмило
Трах єго прилюдно в рило!
„Се за сапянці мої!“
Вовк для гіршої ще муки
Взад скрутив Микиті руки:
„Не уйдеш тепер гилі“.

Кіт Мурлика вже на гильку
Виліз і міцную сильку
Мотузяну засилив.
Крука ще гукнув навмисне,
Щоб Микиті, як повисне,
Зараз очи з лоба пив.

Хто лиш жив, глядіть зійшлися,
Як то будуть вішать лиса:
Стала страж кругом як мур.
Лис іде як мокра курка,
Вовк Неситий ззаду штурка,
А медвідь веде за шнур.

„Не лякайсь, — сказав Неси-
Ми відразу задусити [тий, —
Не гадаємо тебе.
Будеш дригав ще лапками,
Поки крот під дубом ями
У твій ріст не вигребе“.

Обернувся лис до нього:
„Щож то, — каже він, —
[міцного
Шнура не знайшлось у вас?
Міг вам кіт дістати, любко,
Того, що на нім так цупко
Сам у війта дригав раз“.

„Замовчи! — ревнув Бурмило. —
Щоб язик тобі сціпило!
Ще не кинув жартів ти?
Глянь, жде шибениця грізно!
Кайся, щоб не було пізно,
Грішну душу очисти!“

Привели єго під гильку,
Завдали на шию сильку,
На драбину лис вступив;
І звернувшися до миру
Він царю вклонився щиро
І ось так проговорив:

„Наступає вже година,
Ох, для звірів всіх єдина:
Швидко вічним сном усну.
Царю наш, тебе благаю,
Ти по давньому звичаю
Просьбу вволь мені одну.

„Тут в обличю смерти й гробу
Хочу виявить всю злобу,
Сповідаться всіх гріхів,
З всіх провин заслону здерти,
Щоб ніхто по моїй смерти
За моє зло не терпів“.

Так сказав, усім вклонився
І тяженько прослезився,
Зрушив душі всіх хижак:
Цар задумавсь на хвилину,
Берло похилив в долину
І сказав: „Най буде так!“

Лис Микита бється в груди:
„Православні, чесні люди!
Много, много я грішив!
Чи є хоч один між вами,
В когоб ділом чи словами
Добру память я лишив?

„Від дитинства сам собою
Я привчився до розбою,
Хоч отець картав не раз.
Бідні кури, гуси, утки!

Серце рветься мні ось тутки:
Як то шарпав, гриз я вас!

„Був я штучка невеличка,
Та „від личка до ржемичка"
Що раз далі й далі ліз:
Вже ягнята й козенята,
Що відбігли геть від тата,
Я хапав і в яму ніс.

„Біг до зла я шляхом битим!
Спобратимався з Неситим:
Він учитель мій у злім.
І коли я нині стою
Під смертельною вербою,
То єго заслуга в тім.

„Раз ото на переднівку
Ми таку злодійську спілку
Завязали: я дрібне,
Вовк велике має красти,
А що зиск — по рівній части.
Нині кара бє мене!

„Але як прийшло ділиться,
То ніколи, як годиться,
Половини вовк не брав:
Загарчить — не смій і писнуть!
Сам же, хочби мусів тріснуть,
До крихітки все зіжрав.

„А як часом грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку,
То Неситий як ревне:
Вже вовчиця тут з синами!
Мясо мало не з кістками
Хавкнуть — хвиля не мине.

„Атжеж тямлю так як нині:
У одної господині
Нічю виліз я на під;
Висів тамка у димарни
Солонини полоть гарний —
Ну, єго й дістати слід.

„Кажу: вовче, ти дри стріху,
Яж сей полоть нам на втіху
Живо з вішалки здійму".
І поліз я на бантину,
Довго мучився, поки скинув
Полоть просто в рот єму.

„Вовк мясиво хап — і драла!
Та мене ще хіть зібрала
На вечерю курку взять:
А у тої господині
На близесенькій бантині
Спав курий довгенький ряд.

„Підіпхавшися по платві,
По бантині мов по дратві
До курий я вже підліз.
Серце бється... тихо... темно...
От в такі то хвилі певно
Найлюбійш жартує біс.

„Вийшлаж і мені ярмурка!
Я гадав, що з краю курка,
А то був крепкий індик.
Я на курки шийку мірив,
Індика в крило і вцілив —
А індик як здійме крик!

„Я зубами хап за тепле,
А індик крилом як стрепле!
Даром, що я старий лис —
Світ мені заморочився,
Я схитнувся, поточився,
З індиком гегеп униз!

„Ну, тай мав я тут пригоду!
Полетів, та не до поду,
А на тік у сіни впав.
Гепнув так з цілого маху,
Думав: кожду костомаху
Мов у ступі зопихав.

„Не конець тут моїй лазні!
В сінех був я мов у казні,

Вийти не було куди.
От запхався я в куточок
І стулився у клубочок:
„Тихо! Лихо пережди!“

„Та даремну мав надію!
Чую голос: „Гей, Андрію!
А поглянь но до сіний!
На поді щось там кричало
І у сіни щось упало!
Ну, Андрію, встань но, гей!“

„Чути! наймит щось воркоче,
Встав, щось шкряба і стукоче —
Світло він світив мабуть;
Далі двері відчиняє,
Каганець в руках тримає:
„Що за дідько гримнув тут?“

„Глип! Індик по сінях ходить,
„От хто крики тут заводить!
З сідала індик упав!“
В тім в куток зирнув нечайно...
„Ай! Хозяйко! Уставай но!
Гість до нас тут завитав!“

„Що за гість?“ „Та лис Ми-
[кита!“
„Бий, Андрію!“ „Чимже бити?
Встаньте радше з подушок,
То обоє ми без труду
Сю поганую приблуду
Живо зловимо в мішок“.

„Поки она там збираєсь,
Наймит з близька призираєсь
Знай до мене з каганцем.
Яж сиджу, тремчу, все чую
Тай усе собі міркую,
Якби тут втекти живцем?

„Ось хозяйка лізе в сіни;
Того й ждав я, як відчинить
Двері в комнату она:
Шусть їй прудко попід ноги,
В хату вскочив тай з порога
Просто скачу до вікна.

Шибку висадив з розгону,
Стрічку не одну червону
Я на шкірі здряпонув;
Ну, та вирвавсь я на волю
Тай садком, відтак по полю
Мов безумний в ліс махнув.

„Довго бігав без уговку,
Поки врешті в нетру к вовку
Ледво дишучи добіг.
„Ой вовцуню! Я аж гину!
Дайже мяса одробину,
Що для мене ти зберіг!“

„О, зберіг! — смієсь Неситий, —
Тим ти певно будеш ситий:
На! і знай дар щедрий мій!“
І — зміркуйте підлу штуку! —
Дав мені дубову клюку:
Полті вішають на ній.

„Оттаке сказати мушу:
Тілько гріх я брав на душу,
Що із ним до спілки крав;
А й за гріш не мав пожитку
І без власного прожитку
Бувби з голоду пропав.

„Але я не дбав ні троха!
Славний скарб царя Гороха
Я у своїх мав руках!
Скарб безмірно так богатий,
Що ледвиби міг забрати
На сім возів у мішках“.

Лев про скарб такий почувши
Насторожив пильно уши.
„Лисе, що се ти верзеш?
Про який ти скарб гадаєш?

Чи се й доси скарб той маєш?“
Лис сказав на те: „А вжеж!

„Царю, каже, пане милий,
Перед входом до могили
Я душі не обтяжу!
І чого ніяким світом
Не сказавби жінці й дітьом,
Се тобі я розкажу.

„Знайже, царю, скарб той грубий
Статься мав твоєї згуби
І нещастя жерелом.
Не вкради єго Микита,
Кров твоя булаб пролита,
Ставсяб страшний перелом.“

Лев неначе ужалений
Скочив, рикнув, мов шалений:
„Що, що, що се ти сказав?
Що се за смалені дуби?
Перелом? Нещастя? Згуби?
Все розказуй, щоб я знав!“

Каже лис: „Я царську волю
Рад сповнити, тілько молю,
Вислухай мене ти сам.
Лиш тобі й твоїй княгині
Важну річ відкрию нині
І Гороха скарб віддам“.

„Гей, здійміть із нього пута,
І ведіть єго ось тута!“
Крикнув гучно лев катам.
Ті нерадо розвязали
З пут Микиту й розважали,
Що то він набреше там!

А Микита волю вчувши,
Свобіднійше відітхнувши,
„Слава Богу!“ — прошептав. —
„Ну, коли не рад здихати,
Наострись гаразд брехати!“
З тим перед царем він став.

„Ну, — цар каже, — сядь Ми- кито,
Сміло все кажи й відкрито,
Але з правди не змили!
Бо як збрешеш, то їй Богу,
Не за шию, а за ногу
Будеш висів на гили!“

Шеста пісня.

Слухайтеж, як лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустився й лесть!
Щоб лиш на гилі не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь.

„Царю і весь чесний зборе!
Превелике люте горе
По заслузі бє мене!
За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

„Парканайцять літ вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місці, хто се зна — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра єму ні троха
Скарб той клятий не придбав.

„Батько мій був горда штука.
Фінансовая наука
Був єго любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу,
Щоб лиш стать міністром скарбу,
Він на се острився страх.

„Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядів, прогнав Микиту,
А міністром став пан рись.
І пішов мій батько в пущу
І поніс він думу злющу —
Відомстить тобі колись.

„В пущі скарб знайшов закля-
І почав він міркувати, [тий
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славнуж царську корону
Щоб медведеви віддать.

„Спілку він зібрав велику,
З листом шле кота Мурлику
До Бурмила: так і так.
Льва ми хочем скинуть з трону;
А як ти єго корону
Хочеш взять, пришли нам знак.

„Ну, на вість таку Бурмило,
Начеб що єго вжалило,
Схопився і сам прибіг.
„Братя, — каже, — я все
[з вами!
Або ляжем головами
Або льва завяжем в міх!“

„Батько мій і кіт Мурлика,
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня, усі зійшлись
І на бунт, на чорну зраду,
Братобійчу, люту звaду
Всі врочисто сприсяглись.

„Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали військ навербувать.
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну єї основу
Став я пильно міркувать.

„Я Бурмила хитру злобу
Добре знав, єго особу
Непочесну і смішну
Став рівнять, з тобою, пане,
І кажу: „Сей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну!“

„Знав ти скарб знайти великий.
Та біда, коли владики
Ліпшого знайти не вмів!
Де Бурмило — цар народа,
Там пропала честь, свобода,
Голос правди занімів.

„І неначе голос з неба
Звав на мене: Треба, треба
Завязати зраді рот!
Хоч той зрадник — батько твій,
При царю ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!

„Так розміркувавши гладко,
Дожидав я, аж мій батько,
Як була умова знай
Там у зрадників тих темних,
На вербунок військ наємних
Рушить у сусідній край.

„Вже давнійше, в переднівку,
Вислідив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Нуж тепер безпроволічно
Виносити денно й нічно!
Все до чиста я забрав.

„Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає:
Вже готове військо жде!
Лиш вербунок заплатити,
Генералів назначити,
Хоч в огонь оно піде.

„Не витав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку

Просто шасть — і обімлів!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчера!
Скарб увесь мов хто замів.

„Що він біга, шкряба, нюха —
Скарбу ні сліду ні духа!
Тут старий ума лишився!
Заскомлів, немов на зуби,
Далі, шнур найшовши грубий,
На гиляці задусився.

„А Неситий і Бурмило
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались:
Страх льояльні поробились
І служить тобі пустились —
Зрадником остав сам лис.

„Днесь они — підпори трону!
Яж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив,
Під гилякою тут стою
І смерть бачу над собою.
Ну, повісьте. Я скінчив".

Так то лис в брехні був смілий!
Всі присутні остовпіли,
А сам лев аж затремтів:
„От оно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито!
А... той скарб... де ти подів?

„На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінню в низ жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього реберця
Є леговище скальне.

„Там лежить той скарб не
[ткнутий...
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі єго зберіг!

Жалко тілько що нікому
Не сказав я стежки д ньому,
Щоб по моїй смерти міг..."

Лев не дав єму скінчити.
„Хто тут сміє говорити
Ще про смерть якуюсь днесь?
Царське право є — прощати.
Зараз з нього шнур сей зняти!
Ми касуєм весь процес!

„Більше маєш ти заслуги
Між звірями ніж хто другий!
А гріхи сі, що за них
Мав ти висіть, правду рікши,
Всі не варта торби січки
Супроти заслуг цінних.

„Тілько слухай: в добру пору
Ти зо мною в Чорногору
Завтра рушиш скоро світ:
Лиш я сам до того льоха,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний хід".

„Царю, — лис сказав маркітний,
З радої душі охітний
Я з тобою йти в ту путь.
Та в предсмертную годину
Шлюбував: коли не згину,
За гріхи покуту збуть.

„Пішки до святого Риму,
Відтам до Єрусалиму
Шлюбувався я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб відразу весь твій стане,
Найбогатшим будеш ти!"

Щож, — лев мовив, — річ
[побожна!
Шлюбував — ломать не
[можна —
Тож іди й здоровий будь!"

Далі возних зве на згоду,
Щоб они всему народу
Вибубнили царський суд:

„Всім, кому на сім залежить,
Відати про се належить:
Цар по силі своїх прав
З лиса званого Микити
Зволив всю вину здіймити
І до ласки знов приняв.

„Хтоб смів лиса попрікнути,
Лапою єго діткнути
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому цар язик із рота
Вирізати повелить".

Ой, як вчув медвідь, Мурлика,
Вовк той засуд — страх велика
Їх досада обняла!
Зараз почали бурчати,
Далі рушили кричати,
З ними їх рідня ціла.

Але вже було за пізно!
Лев із трону крикнув грізно:
„Хто там сміє ще бурчать?
Га, то ви, поганці кляті,
Що мене у власній хаті
Присяглись замордувать?

„Бач, які святі та божі,
А в душі думки ворожі,
Лис вам на заваді став!
Але годі вже мантачить!
Будете тепер ви бачить
Справедливість наших прав.

„Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутіть,
І кота звяжіть і прямо
Засадіть в тюремну яму,
Де не блима сонця світ!"

Так то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близкий ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишався,
У кайдани враз попався
І пішов в тюремний льох!

Іван Франко.

28. Троянські посли у Латина.

(З перелицьованої Енеїди)

Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: люди тут бормочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
А ми їх мови не втнемо;
Слова свої на у с кінчають,
Як ми що кажем їм, не знають:
Між ними ми пропадемо.

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить піярську граматку,
Полуставців, октоїхів;
І всіх зачав сам мордувати,
По верху, по словах складати
Латинською т м у, м н у, з д о,
[т л о;
Троянське племя все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по латинському гуло.

Еней від них не відступався,
Тройчаткою всіх приганяв;
І хто хоч трохи лінувався,

Тому субітки і давав.
За тиждень так латину взнали,
Що вже з Енеєм розмовляли
І говорили все на ус:
Енея звали — Енеусом,
Уже не паном — Домінусом,
Себеж то звали — Троянус.

Еней, Троянців похваливши,
Що так латину поняли,
Сивушки в кубочки наливши,
І могорич всі запили.
Потім з десяток що мудрійших,
В латині що найрозумнійших,
З ватаги вибравши як раз,
Послав послами до Латина
Від імени свого і чина;
А з чим послав, то дав приказ.

Посли, прийшовши до столиці,
Послали до царя сказать,
Що до його і до цариці
Еней прислав поклон оддать
Із хлібом — сіллю і другими
Подарками предорогими,
Щоб познакомитись з царем;
Як панської добється ласки
Еней сподар і князь троянський,
То прийде сам в царський терем.

Латину тілько що сказали,
Що од Енея є посли,
Із хлібом-сіллю причвалали
Та ще й подарки принесли,
Хотять Латину поклониться,
Знакомитись і подружиться —
Як тут Латин і закричав:
„Впусти! Я хліба не цураюсь
І з добрими людьми братаюсь;
От на ловця звір наскакав!“

Велів тут зараз прибирати
Світлиці, сіни, двір мести,
Клечання по двору сажати,
Шпалєрів ріжних нанести
І вибивать царськую хату;
Либонь покликав і Амату,
Щоб і вона дала совіт:
Як лучше, красше прибирати,
Де, як коврами застеляти
І підбирать до цвіту цвіт.

Послав гінця до богомаза,
Щоб малювання накупить
І также ріжного припаса,
Щоб що було і їсти й пить.
Вродилось ренське з курди-
[моном
І пиво чорнеє з лимоном,
Сивушкиж трохи не із спуст;
Де не взялись воли, телята,
Барани, вівці, поросята:
Латин прибравсь мов на запуст.

Ось привезли і малювання,
Роботи пе́рвійших майстрів:
Царя Гороха панування;
Портрети всіх богатирів:
Як Александр цареви Пору
Давав із військом добру хльору;
Чернець Мамая як побив;
Як Муромець Ілля гуляє,
Як бє Половців, проганяє,
Як Переяслів боронив;

Бова́ з Полканом як водився,
Один другого як вихрив;
Як Соловей харциз женився;
Як в Польщі Залізняк ходив;
Портрет був Француза Кар-
[туша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька-Каїн в переді. —
І всяких всячин накупили,
Всі стіни ними обліпили,
Латин дивись їх красоті!

Латин так дома спорядивши
Кругом все в хатах оглядав,
Світелки, сіни обходивши,
Собі убори добирав:
Плащем з клейонки обвер-
[нувся,
Циновим гудзем застебнувся,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги кинди нові
І рукавиці взяв шкапові,
Надувсь мов на огні лопух.

Латин, як цар, в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Котрі всі були в параді,
Надувшись кождий з них як
[йорж.
Царя на дзиглик посадили,
А самі мовчки відступили
Від покутя аж до дверий.
Царицяж сіла на ослоні
В адамашковому шушоні,
В кораблику із соболий.

Дочка Лавися чепуруха
В німецькім фуркальці була,
Вертілась як в окропі муха,
В верцадло очи все пяла.
Від дзигликаж царя Латина
Скрізь прослана була ряднина
Аж геть до фіртки і воріт;
Стояло військо тут зальотне,
Волове, кінне і піхотне,
І весь був зібраний повіт.

Послів ввели к царю з пихою,
Як водилося у Латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І соли кримки і бахмутки,
Лахміття ріжного три жмутки,
Еней Латину що прислав.

Послиж к Латину приступи-
[лись,
Три рази низько поклонились,
А старший рацію сказав:

„Енеус ностер магнус
[панус
І славний Троянорум князь
Шмигляв по морю як циганус,
Ад те, о, рекс, прислав
[нунк нас.
Роґамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине:
Пермітте жить в землі своїй,
Хоч за пекунії, хоч ґратіс,
Ми дякувати будем сатіс
Бенефіценції твоїй.

О, рекс! Будь нашим Мецє-
[натом
І ласкам туам покажи,
Енеусу зробися братом,
О, оптіме! Не відкажи!
Енеус прінцепс єсть мо-
[торний,
Формозус, гарний і про-
[ворний,
Побачиш сам, ін номіне!
Вели акціпере подарки
З ласкавим видом і без сварки,
Що прислані через мене.

Се килим самольот чудесний,
За Хмеля виткався царя.
Літа під облаки небесні
До місяця і де зоря;
Та можна стіл ним застеляти
І перед ліжком простеляти
І тарадайку закривать.
Царівні буде він в пригоду,
І то найбільш для того году,
Як заміж прийдеться давать.

Ось скатерть шльонська не-
[шпетна,
Її у Липску добули;
Найбільше в тім она при-
[кметна:
На стіл як тілько настели
І загадай якої страви,
То всякі вродяться потрави,
Які на світі тілько є:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка.
Цариці мусим сю піднесть.

А се сапянці самоходи,
Що в них ходив єще Адам,
В старинній пошиті годи,
Не знаю, як дістались нам;
Либонь дістались від Пендосів,
Що в Трої нам утерли носів,
Про те Еней зна молодець;
Сю вещ, як рідку і старинну,
Підносимо царю Латину
З поклоном низьким на ра-
[лець".

Цариця, цар, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які дістались їм подарки;
На силу обійшлось без сварки.
Як ось Латин сказав послам:
„Скажіте вашому Енею:
Латин із цілою сімєю,
Крий Боже, як всі раді вам!
І вся моя маєтність рада,
Що Бог вас навернув сюди;
Мні мила ваша вся громада,
Я не пущу вас нікуди.
Прошу Енею покланятись
І хліба-соли не цуратись,
Кусок остатній розділю.
Дочка у мене одиначка,
Хозяйка добра, пряха, швачка,
То може і в рідню вступлю".

І зараз попросив до столу
Латин Енеєвих бояр;
Пили горівку до ізволу
І їли бублики, кавяр;
Був борщ до шпундрів з бу-
[ряками,
А в юшці потрух з галушками,
Потім до соку каплуни,
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з чісником свинина,
Крохмаль, який їдять пани.

В обід пили заморські вина,
Не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать;
Пили сикизку, деренівку
І кримську вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віват з мужчирів стріляли,
Туш грімко трубачі іграли,
А много літ дяки ревуть!

Іван Котляревський.

Б. Лірична поезія.

І. Пісні і думки.

29. Ой здається — не журюся.

Ой здається — не журюся, такиж я не рада,
чогось мені тяжко-важко, на серці досада.

Ой кину я ту досаду геть на бездоріжя,
зійшла моя досадонька, як мак серед збіжя.

А я той цвіт позриваю та сплету віночка,
кину його червоного в воду до поточка:

Пливи, пливи, мій віночку, до самого моря,
може буря тебе втопить, чи не збудусь горя.

Ой розбила вінка буря, такиж не втопила,
а від нього синя хвиля геть почервоніла.

Гірка вода в синім морі, гірко її пити;
чом я свою досадоньку не можу втопити?

Леся Українка.

30. На чужині.

Ой чого ти, тополенько,
Не цвитеш,
Чом пожовклу головоньку
Хилиш-гнеш?
Чом з вітрами-парубками
Не шумиш?
А змучена засмучена,
Мов з нелюбом заручена,
Все мовчиш?

Тілько часом до хмароньки
Скажеш ти:
„Ой хмаронько, ой чаронько,
Не лети.
Зірви з мене се листєчко,
Се листєчко — намистечко
Без краси,
У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси“.

О. Олесь.

31. Самому чудно.

Самому чудно, а деж дітись,
Що діяти і що почать?
Людий і долю проклинать?
Не варт, єй Богу! Якже жити
На чужині, на самоті?
І що робити в заперті?

Якби кайдани перегризти,
Так гриз помалуб. Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так зелізо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невольникам і сиротам
В степу безкраїм за Уралом!

Тарас Шевченко.

32. Ой гляну я.

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосерний
Хоч на старість волі?

Пішовби я в Україну,
Пішовби до дому,
Там би мене привитали,
Зраділиб старому.

Там би я спочав хоч мало,
Молившися Богу,
Там би я — Та шкода й гадки,
Не буде нічого!

Якже його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

Тарас Шевченко.

33. Не для людий.

Не для людий, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Отсі вірші віршую я —
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю;
Зза Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одиноку душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькови богатому
З дітка́ми малими.
І радий я і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.

А іноді нагадаю
Мою Україну
І заплачу. Боже милий,
Нехай я загину
У сій проклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітий моїх безталанних
В широкій пустині!
Нехай летять до до́моньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було мені в світі!...
І в сімї веселій тихо
Дітий привитають
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: „Бодай тії
Діти не родились!“
А дівчина подумає:
„Я їх полюбила!“

Тарас Шевченко.

34. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле і гай і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і сльози кануть —
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очи карі тебе шукають
На небі синім, чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Тарас Шевченко.

35. Як почуєш в ночи.

Як почуєш в ночи край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мати блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

Іван Франко.

36. Дай мені руку.

Дай мені руку. Поза гори, ріки
Їду далеко від тебе й на віки.

А їду з болем великим, бо знаю,
Що більше видіти тебе не маю,

Що розійдемся, як гомін по лісі,
Зівянем, зжовкнем, як лист на орісі,

І розпливемся як дві филі в мори —
За ріки їду від тебе, за гори...

Богдан Лепкий.

37. Часом у вечірню годину.

Часом у вечірню годину,
Як сонце зайде і як роси
Упадуть на свіжі покоси,
Як склоняться цвіти в долину,
Як з вітром похилиться колос—
Здаєся, що чую твій голос.

Здаєся, що чую то слово,
Як квітка пахуче, пещене:
— Вернися, мій милий, до мене,
А жити пічнемо на ново! —
Як срібло, так слово то ллєся:
— Вернися, вернися, вернися...

Богдан Лепкий.

38. Пісня.

Гей піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалі одинокі
Тай пущу їх у гірські простори.
Кину свої жалі,
На зелені галі,
Пущу бором свою тугу,
Чи не знайде другу...

Леся Українка.

39. Тямиш?...

Ти тямиш? Місяць плив спокійно,
Жемчужний блеск голубив очи;
Неслися з цáрин чародійно
Містичні шепти духів ночи.
Ти тямиш?

З далеких піль росою ринув
Тужливий напів пісні-думи;
Зітхали квіти, з гаю линув
Любенький легіт мрій, задуми.
Ти тямиш?

Петро Карманський.

40. Нічліг.

Звізди по небеснім граді
І по одній і в громаді
Як то любо засияли,
Де жовняри спочивали.

А як збліднуть тихо зорі,
Світле сонце зійде д горі,
Хто тоді нам бідним скаже,
Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці ймуть світити.

Осип Федькович.

II. Описова лірика.

41. Цвинтарок.

Веселий, тихий цвинтарок
уквітчаний немов гайок,
в калину, тернє й дикі рожі.
Ряд курганочків при дорозі
дрімає в тіни край села.
Збиточний вітер розстила
з могил тих порох, розсипає,
сліди мертвецькі затирає;
то шелестить у буряні,
то в пісковому тумані
сховаєсь, люлечку закурить
і сипне, що аж світ захмурить.

Гуляє буйний по могилах,
пустує на легеньких крилах,
Ах ті хрести! Ах ті хрести!
Ніяк їх з думки не звести!
Лягли діди перед батьками
і ми поляжем під хрестами...
І знов гуляти будеш ти,
буйненький вітре, по могилах,
наш порох будеш розсипать,
з туманом в піжмурочки грать,
пустуючи на легких крилах.

Олександер Козловський.

42. Конвалія.

Очи розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...
Бо біля неї не трави шептались,
Бо понад нею не віти гойдались —
Мовчки кімната пустельна сіріла...

„Деж тії пестощі вітру летючого,
Деж тії квітоньки гаю пахучого,
Деж тії ночі сріблясто-блакитні,
Деж тії ранки рожеві, привітні,
Деж тії усміхи сонця блискучого?“

О, не одна ти не в рідній оселі... —
Квітко! прокинувсь і я у пустелі!
Марив — мене окружатимуть люди,
Глянув — чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

О. Олесь.

43. Стоять зачаровані.

Стоять зачаровані, сяйвом облиті
Сади ароматні, запашнії квіти.
Візьмуж бо я лютню — і в тихій нуді
Ударю по струнах в нічній самоті.

Сріблясті потоки із місяця ллються,
Сріблястії звуки зпід лютні несуться.
Заслухались квіти, притихнув садок,
Ба, навіть фонтан журкотливий примовк.

Нарешті у пальми листки застогнали:
„Не грай, чоловіче! усохнем з печали!“
Журливо стріпнулася рожа-краса —
Упала на мене пахуча сльоза.

Схилились плакучії верби й маслини,
Шумлять кипариси і мірти й цитрини.
Маньолія мовить: „Ой, годі! не грай
І нашого серця на смерть не вражай!“

А. Кримський.

44. Полудне.

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для уха
Ні духа!
Ні сліду людий не видать...
Лиш трави мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потапає,
У пахощах дух спочиває —
У душу тепла доливає
Простір.

В тім — цить!
Якеж то тихеньке риданнє
В повітрі мов тужне зітханнє
Тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Ах ні! Се з далека десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє по-
[тяглось,
В тім раю без краю воно за-
Без слів. [ридало
Тебе, моя зоре, воно спога-
[дало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

Іван Франко.

III. Елегії. — Сонети.

45. Дружині.

Коли часом на улиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мені руку простяга жебручу,
В німім благанню очи к мені зверне,

Тремтить в лахміттю, босе на морозі,
Слотою бите й гордуваннєм ситих —
Огнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, низших і невкритих.

І думаєсь мені: Не довго може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздороже
О хліб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нині
Так любим сяйвом, щирістю ясніє,
Погаснуть очи, що сміялись к мені,
Жура звялить тебе, моя надіє!

І діти наші — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахміттю
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.

І тайком я тремтячою рукою
Остатній гріш їм ткну й гадаю: Може
Хтось змилуєсь і над тобою
І сиротятам нашим допоможе.

Іван Франко.

46. Заким умре.

Заким умре ще в серці творча сила
і дар пісень заглухне в тишині
немов пахуча та фіялка мила,
що вяне у пустому буряні —

Я раз іщеб хотів простерти крила
і побуять свобідно в вишині
і оживить ті спомини, що скрила
ворожа доля у душу на дні.

Вони живі до нині в тій могилі,
я чую їх, як рвуться, як печуть...
спинити їх, здусити їх я не в силі.

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
щоб пережить знов ті любі хвилі
і виплакать піснями їх ось тут?...

Іван Франко.

47. Якби ти знав.

Якби ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце,
Глибокі рани серця як чудово
Вигонює — якби ти знав отсе!
Ти певноб поуз болю і розпуки
Заціпивши уста безмовно не минав,
Ти сіявби слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки —
Якби ти знав!

Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить і поганить
І троїть на весь вік — якби ти знав отсе!
Тиб злість свою неначе пса гризького
У найтемнійший кут душі загнав;
Потіх немаючи та співчуття палкого
Тиб хоч докором не раниѵ нікого —
Якби ти знав!

Якби ти знав, як много горя криється
У масках радости, байдужности і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горячими слізьми!
Тиб зір і слух твій наострив любовю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивавби кровю
І зрозумів весь жах в людському безголовю —
Якби ти знав!

Якби ти знав! Та се знаннє предавне;
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...

І іншим би тобі вказався світ.
Тиб серцем ріс. Між бурь життя й трівоги
Булаб несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так тиб мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
„Не бійтеся! Се я!“

Іван Франко.

48. Спів відлетних журавлів.

Як осінні вітри дунуть
І на небо хмари сунуть,
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів —
Хто з них верне, хто загине...
Чути їх пращальний спів —
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів!

Сумно лине, сумно грає
І на крила забирає
Тепле літо, зелень яру
Під вирейний небосклін —
Спів несеться понад хмару,
В горах грає відгомін —
Забирає зелень яру
Під вирейний небосклін!

В небі хмара темна плаче,
В полі кавка чорна краче,
В хаті тесля теше трумно —
Мому серцю чогось жаль,
Чогось сумно, дуже сумно...
Очи шлються в мрачну даль...
На що тесля теше трумно?...
Мому серцю чогось жаль!

Василь Пачовський.

49. І знов мені не привезла.

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішнії мабуть діла
Караюсь я в отсій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про теє знать, за що караюсь,
Тай знать не хочеться мені!..
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки мов хмара розійшлись
Без сліз, роси тії святої.

І довелося знов мені
Людий на старости... Ні ні!
Вони з холєри повмирали,
А тоб хоч клаптик переслали
Того паперу.
Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем
Та розкажу своє горе
Та Україну згадаю
Та пісоньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить:
І порадить і розважить
І правдоньку мені скаже.

Тарас Шевченко.

50. Лічу в неволі дні і ночі.

Лічу в неволі дні і ночі
І лік забуваю!
О Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають із собою
І добро і лихо;
Забирають, не вертають
Ніколи нічого —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бурянами за годами
Три годи сумно протекли,
Богато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро,
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримії скрижалі
Незримим писані пером...
Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бурянами
Літа невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю
Тай знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку. Рушаю.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,
І четверту начинаю
Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кровю та сльозами
Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі! Нема слов
В далекій неволі,
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого,
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити;
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?...
Не варт вона твого жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я подивлюся
На мою Украйну!
Може ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами.
Бо не має в мене роду
На всій Україні,
Та все таки не ті люди,
Що на сій чужині.
Гулявби я понад Дніпром
По веселих селах
Та співавби свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну

Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донесиж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу! Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою;
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині і сі думи
Зо мною сховають
І мене на Україні
Ніхто не згадає! —
А може тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять колинебудь
На Україну і, падуть
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною
І може, Господи, мене
В своїй молитві помяне!

Нехай, як буде, так і буде:
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Тарас Шевченко.

51. Маєва елєґія.

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєшся сонця промінням,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш.
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі
І мов шовкові нитки дощ із них теплий снуєш.
Сірую грудку з землі ти підкинеш під небо блакитне
І в жайворонкову трель грудка розсиплеться в мить.
Ти журавлиним ключем навертаєщ нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастє далеке моє.
Ти лебединим крилом кришталевії хвилі скородиш —
Чую їх плеск аж у сні на лазуровій ріці.
Бачу, як чайкою ти колихаєшся над глибиною,
Як над широким Дністром гнешся лозою к воді.
Весно, ти мучиш мене! Міліонами кóльорів, тонів,
Ліній і творів кричиш: воля і рух і життє!
І мов безсильне стебло в бистрину ту ти рвеш мою душу,
В серці зівялім, черствім будиш нові почуття,
Будиш бажання, яким не сповнитись; освітлюєш пустку:
Ніжно гойдаєш в гильках осамотіле гніздо.
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
Ні, не мені вже зайцéм в зелень пахучу нирять!

Серце тріпочеться і у груди кров бється живійше;
Та напосіли літа, дáвить життя тягота.
Мрії безумні немов той табун вигравають по полю,
Гриви на вітер, іржуть, дзвінко копитами бють.
Ах, та се мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти —
Але тверда їх рука в поводах цупко держить:
Хвилька — і ляск батога — і жорстоке, понуре „ніколи“ —
Праця! І чар весь мине! Весно, ти мучиш мене!

Іван Франко.

IV. Оди.

52. Не хиляйте в діл прапора.

Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!
І не знайте, що покора,
Страх нікчемний, думка хора;
Хоть слізьми заходить око —
Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!

По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!
Хоть лице купаєсь в поті,
Не ставайте у роботі
Від свитання до свитання.
По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!

Має беріг кожде море,
А по бурі йде погода.
Хто борбу веде — поборе.
Хто терпить лиш — тому горе!
Шкода сліз, терпіння шкода!...
Має беріг кожде море,
А по бурі йде погода.

Хоть поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.
Поки серце не змарніло,
Йдім до бою бодро, сміло,
„Ще не вмерла!“ — так нам, [Боже!
Хоть поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.

Підносім лиш свого духа
І розпалюймо до грани.
Хоть звалить нас заверуха,
Нарід обновиться з духа
І обновлений повстане...
Підносім лиш свого духа
І розпалюймо до грани!

Богдан Лепкий.

53. Пісня молодости.

Молодецькі літа — то бурхливий поток,
Не страшні їм ні кручі ні гори;
Для них, повних замірів і мрій і думок,
По коліна глибокеє море!

Ось попробуй — скажи, що минеться усе,
Що їх серце погасне з літами,
Що їх мрії, як вітер, життє рознесе
І розтопче своїми ногами:

Бережись! Їхнє слово — то пуля метка,
Їхній сміх — то огонь. Не повірять!
Тай хто зможе безодню душі юнака
Прямим оком і міркою змірять?

Молодецькі літа — то орел молодий,
Що досвіта із скелі злітає:
Тілько з далека вигляне промінь ясний,
Тілько барвами хмари вквітчає —

Він давно вже в дорозі на зустріч йому,
Він давно уже сонце витає!
Та і гріх, надзвичайна ганеба тому,
Хто з душею живою дрімає.

Хай в блакиті небес дужший ворог чека,
Хай накинеться битись — байдуже!
Його віра одна невимовно зляка,
А, бач, молодість вірою дужа!

Ол. Олесь.

54. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина
І я прикований ланцом зелізним стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих як я.

У кождого чоло життє і жаль порили
І в оці кождого горить любови жар
І руки в кождого ланци мов гадь обвили
І плечі кождого до долу похилились,
Бо давить всіх один якийсь страшний тягар.

І в кождого в руках тяжкий зелізний молот
І голос сильний нам з гори як грім гремить:
„Лупайте сю скалу! Нехай ні жар ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить“.

І всі ми як один підняли в го́ру руки
І тисяч молотів о камінь загуло
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Разпораз гримали о камяне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий,
Так наші молоти греміли разураз.
І пядь за пядею ми здобули.
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде
Ні памяти в людий за сей кровавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми пробєм єї та вирівнаєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібємо скалу, роздробимо граніт,
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життє, добро нове у світ.

Іван Франко.

55. Слово рідне!

О, слово рідне! орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпамятно забутий!

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зорь блакитноо́ких,
Шовковий спів степів широ́ких,
Дніпра між ними левій рев!

О, слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним!

О. Олесь.

56. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю!

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю,
Повірнику моїх найкрасших дум!
Все чисте, ясне, що лиш в серці маю,
Надихав свіжий запах твій і шум.

На твоїх полянах в відлюднім плаю
Я розсипав свій жаль, губив свій сум;
У твоїх запахах, неначе в раю,
Окрилювався молодечий ум.

Під скрип могутніх конарів дубових
Складались першії мої пісні,
Слабії відгуки твоїх пісень чудових.

А в бурі рев, як громи навісні
Ломали твоїх велитнів корони,
У твоїх криївках шукав я охорони.

Іван Франко.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА

V. Гимни. — Псальми.

57. Привіт Нілю.

(В пору прибування води).

Будь поздоровлений, о Нілю, свята ріко, що обявилася на тій землі!

Приходиш в спокою, аби дати життє Єгиптови.

О боже невидимий, що розганяєш темряву, що скроплюєш луги, аби принести корм німим звірятам!

О дорого, що сходиш з небес, аби напоїти землю; о приятелю хліба, що розвеселюєш хати!...

Ти є володарем риб, а коли зійдеш на наші поля, ніяка птиця не осмілиться діткнути жнив.

Ти творець збіжа, родитель ячменю: ти даєш відпочинок рукам міліонів нещасних і на віки утревалюєш святині.

Єгипетський гимн.

58. Гимн у честь Озіріса.

І. хор. Слава тобі, що піднимаєшся на виднокрузі і перебігаєш небо!

II. хор. Гостинцем твоєї святости є щастє тих, що на їх лиця падуть твої лучі.

I. хор. Чи міг же би я іти, як ти йдеш, сонце, не спиняючись.

II. хор. Великий путниче просторів, що маєш над собою пана і котрому сотки міліонів літ є одна мить.

I. хор. Ти заходиш, але треваєш. Множиш години, дні і ночи, а сам треваєш по власним твоїм правилам.

Єгипетський гимн.

59. Псальма LXII.

Не Богѣ ли повинетсѧ дѹша моѧ.

В одному Бозі моє серце
себе вкоїть, одпочине;
одна в мене защита певна,
спасеннє в Господі єдине.

Доколі будете на мене
ледачі думки в серці мати,
мов тин гнилий мене хитати
і під ногами рів копати?

Згадували лукаве діло —
мене на землю повалити;
устами хвалять, прославляють,
а серцем гірко проклинають.

Душе моя! в одному Бозі
себе впокоїш, одпочинеш:
вповай на Його, Він заступить,
серед напасти не загинеш.

В Його моє спасеннє, слава,
на Бога певне упованнє.

О люди! — Бог защита ваша,
Він чує серця воздиханнє...

Шкода!... Которі прості — [марність,
Которі значні — лжа до слова;
усі на Божій вагівниці
легкі, нікчемні як полова.

Ой не вповайте на неправду,
добра чужого не жадайте;
коли кому тече богатство,
сердець своїх не прилагайте.

Рече Господь — у Його сила,
у Його нам відрада в тузі,
у Його милость, правосудде,
усім воздасть Він по заслузі.

Пантелеймон Куліш.

60. Псальма CXLIX.

Псалом новий Господеви
І новую славу
Воспоєм честним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять імя Боже.
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду

На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В зелізнії пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять.
І осудять неправедних
Судом своїм правим
І во віки стане слава,
Преподобним слава!

Тарас Шевченко.

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

61. Орачі і муха.

У поли орачі на ярину орали;
І муха там була
І, хоч єї непрохану ганяли,
Одначе крадькома і їла і пила,
Бо звикла змалечку кохаться у чужому.
Над вечір орачі верталися до дому;
І муха там на розі у вола.
Зустрівсь комар на лузі край села
Тай каже сміючись: „Добривечір, сестричко!
А ти вже тут чого, моя перепеличко?
Кума чи ро́дичка кому?“
А та йому:
„Бов! бов! раденький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький!
Бо комарі не сіють і не жнуть...
Ти роздивись: у поли ми орали,
Раненько почали, весь день не віддихали;
Тепер до дому час, з вечерою нас ждуть“.

Ми й між людьми чимало знаєм
Брехливих прихвостнів таких;
Вертяться скрізь, щоб бачили і їх:
І ми, мов, тут — турбуємось і дбаєм!

Леонід Глібів.

62. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:
То що найкрасшеє зерно
У воду тілько плись — як раз пішло на дно,
Половаж навісна пливе собі по хвилі.

Привів мене Госпо́дь побачить і панів:
Мов простий чоловік там інший пан сидів,
Іншіж, задравши ніс, розприндившись ходили.
І здумав зараз я, як тілько поглядів,
Що бачив, як пшеницю мили.

Евген Гребінка.

63. Медвежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попеластий віл
На панській винниці пив як мошенник брагу,
Їв сіно і овес і сіль.
Судиєю був медвідь, вовки були підсудки.
Давай вони його по свойому судить
Трохи́ не цілі сутки.
„Як можна гріх такий зробить!
Воно булоб зовсім не диво,
Колиб він їв собі мясиво“, —
Медвідь сердито став ревіть.
— „А то він сіно їв!“ — вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Та судиї річ його з починку перебили —
Бо він ситенький був — і так определили
І приказали записать:
— „Понеже віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласти —
Так за такі гріхи його четвертувать
І мяса розідрать судиям на рівні части,
Лисиціж ратиці віддать“.

Евген Гребінка.

64. Орел.

Широким пома́хом крил дужих своїх
Високо піднісся орел сизокрилий

Все висше та висше до хмар золотих
Тай хмари високі його не спинили.

Злетів він над хмари й гукнув відтіля:
„Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем!“
Та поклик могутній хоч чула земля,
Ніхто не озвався кликом орлиним.

А сам він ще висше тоді полетів,
Аж поки зовсім від землі заховався;
Він дихав повітрєм надхмарних країв,
На сонце дивився і в світлі купався.

І рвався ще висше, але вже не міг:
Не стало ні сили ні крилам підпори
І смуток великий орел переміг
І тихо спустивсь на високії гори.

Тоді зрозумів, що син він землі,
Що буде на віки до неї прикутий;
Але його небо манило з далі
І вічно про його не міг він забути.

І в час, як нудьга обгортала його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Літав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінням на волі напитись.

А втомлений — знову на землі сідав
На гору високу край темної кручі
І другим створінням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блискучі.

Володимир Самійленко.

II. Сатири.

65. Невдячний кінь.

Хто в воза коний запряга,
То гречно їх не просить.
Та добрий пан сказав, що вже
Того порядку досить.

І, зануздавши раз коня,
Він став питати в його:
„Чи вас у корінь запрягти,
Чи з боку — і з якого?

„Коштовні віжки почепить
Чи з простої сириці?
У голу руку взять батіг,
Чи брати й рукавиці?“

Та мабуть кінь невдячний був,
А то й дурненький може,
Бо на ласкаві сі слова
Він відповів негоже:

„Язик ваш любо так бренить,
Як добрії цимбали;
Але було мене спитать,
Як ще не зануздали.

„Я знаю — віжки всі цупкі,
Чи з шовку чи з ременю;
Батіг усякий дошкуля́,
Як вам попався в жменю.

„Тай ще скажу: Як чорт-вість-що
Я тут возити маю,
То красшеб я не запрягавсь
Ні в корінь ані з краю.

Володимир Самійленко.

66. Гарну радоньку давали.

Гарну радоньку давали
Всі товариші мені:
„Трошечки зажди ти, друже!“
Так казали всі вони.

Ждав від них я запомоги
І без хліба яб пропав:
Та одна людина добра
Помогла — і жить я став.

Добрий, славний чоловіче,
Дав ти їсти, дав і пить;
І ніколи не забуду
Я тебе ані на мить.

Хтівби я тебе, мій друже,
Міцно міцно обійнять;
Та не можу, бо не можу
Сам себе поцілувать.

Г. Гайне — переклав М. Славинський.

III. Притчі.

67. Притча про правдиву вартість.

Асока, цар премудрий милосерний,
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомольців
І пильно слухав, що вони казали.

Та се не в смак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, ґенералам
Сидіти поруч старців у лахміттю
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша щиро-золота
Ясніла від каміння дорогого;
Другаж була звичайна деревляна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив цар: „Мої міністри любі,
Котра з отсих скринок вартнійша буде?

І одноголосно сказали всі:
„А вжеж вартнійша сяя золота!
Як можна, царю, навіть прирівнати
До тої позасмоляної скриньки!“

То цар велів скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче так, що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге каміннє
Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, генерали та вельможі.

А цар сказав до них: „Ну, щож тепер?
Чи справді скринька золота вартнійша?
І строго глянувши на них сказав:
„Ся скринька золота — се, ви, панове!
На зверх коштовна, гарна та блискуча,
В нутріж у вас незгода, гниль і зрада.

„А ся засмолена — се ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомольці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
За те з душі своєї гнів і завись
І пристрасть випололи наче хопту,
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум неначе сонцем прояснили-“

Так ось вам, золоті скриньки, наука:
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнотів, що є в них укриті.

Іван Франко.

68. Притча про рівновагу.

Був собі раз цар могутний,
Мав гурток дружини путний,
Іще й настрій щомінутний.

Коли доля їм щастила,
Втіхи в хату напустила,
Край усміхом навістила —

То без суму і зневіри
Всі гуляли під гук ліри
І не знали краю й міри.

А як доля іскривиться,
Косим оком подивиться,
Горе втісі спротивиться —

О, тоді по їх звичаю
Не було кінця і краю
Смуткови, плачу й одчаю.

Отже раз в такій годині
Дід, що просить милостині,
У царя був у гостині.

Раз прийшов, там танці, крики,
Регіт, скоки і музики,
Мов безумних дім великий.

Всі вертяться, плещуть, скачуть,
Мов ворони в гурті крачуть,
Діда мов зовсім не бачуть.

Дід постояв остовпілий:
„Чи ви всі ту́т поцапіли?
Розходились, аж попріли!“

Дід склонивсь: „Мир сему дому!
Я прийду собі потому“.
І прийшов у дні шестому.

Бачить: Всі немов отруті,
Мов терпіли б муки люті,
Охають у дивній скруті.

Цар сам мов прибитий ходить,
Мов на погребі заводить,
Смутки сіє, сльози родить.

Дід аж крикнув: „О, на Бога!
Що тут за печаль премнога?
Що за плач? Яка трівога?“

Цар знай хли́па: „Горе, горе!
Всіх нас лихо переборе!
Всіх заллє розпуки море!“

„Що за горе?“ — дід питає,
Та ніхто гаразд не знає —
Плачуть всі, то й він ридає.

Каже дід: „Вельможний царю,
Дам вам раду на сю чвару —
Не цурайтесь мого дару.

Ось вам перстінь — не кош-
[товний,
З бронзи литий, не ґустовний,
Але він розради повний.

В добрій чи лихій планеті
Завше майте на прикметі
Напис на його сиґнеті“.

Цар: „Якоїж хочеш плати?
Бож не слід, щоб цар богатий
Мав від діда дар приймати“.

Дід: „Візьми, ласкавий пане!
Се тобі за скарби стане,
А мені се зовсім тане.

Дід вклонивсь і вийшов з хати,
Цар же напис став читати
І безмірно реготати:

„Що бувало, те манеться,
Що не було, ще станеться,
А що єсть, усе минеться.

„Отто мудрість!“ — закричали
І з царем всі реготали, —
„Миж се все й без діда знали“.

Та подумавши по хвили
Разом очи всі спустили
І носами покрутили.

Цар же, як прийшла турбота,
Або радість і охота,
Не рвавсь, мов сліпий до плота.

Лиш на дідів перстень гляне
Тай згада: „Добро й погане,
Все минеться й знов настане“.

І де гнів був і неввага,
Пристрасть, лютість, дика спрага,
Там приходить рівновага.

Іван Франко.

IV. Дидактична лірика. — Епіграми.

69. Не високо мудруй.

Не високо мудруй,
Але твердо держись;
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти умом
Понад світом кружить;
А скорійш завізьмись
В світі праведно жить.

Іван Франко.

70. Хто помилок лякається.

Дурний, хто помилок лякаючись
Не сміє братися до діла —
Так, як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла.

Іван Франко.

71. Книги.

Книги — морська глубина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав дóсить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко.

72. Ти на ніч не дивись.

Ти на ніч не дивись...
Якаб ніч взагалі

Не була на землі —
Прийде ранок колись!

О. Олесь.

73. Гнів се огонь.

Гнів — се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полумя лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влекшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити —

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине — згадавши, що накоїв,
За пізно плаче.

Іван Франко.

74. Сам лицемірствує з собою.

Сам лицемірствує з собою,
Хто людським горем і журбою
Турбується з самохвальбою.

Хто при пирах або в гостині
Богаті сипле милостині,
Грошаж не дасть своїй дитині;

Для людської хвали й реклями
Будує тріюмфальні брами,
А свояків пуска з торбами;

Про справи буцім дба народні,
Чужих вийма з біди безодні,
Своїж і голі і голодні.

А ти про своїх дбай найблизших,
Про тих безпомічних, найнизших,
Про тих безрадних і найтихших,

Що допімнутися не вміють
І явно зажадать не сміють
І жаль свій лиш слезами гріють.

Про тих подбай, щоб зла трівога
Не гнала їх від твойого порога,
То матимеш заслугу в Бога.

Іван Франко.

V. Приповідки і загадки.

Приповідки.

75.

1. Спасівка — ластівка; а Петрівка — голодівка.
2. Літом — сякий такий бурянець, а хліба буханець, тай ситий чоловік.
3. Я би дав дві зимі за одно літо.
4. Жили наші діди — не знали біди; стали жить онуки — набралися муки.
5. Доти чоловік добрий, доки єго десятником не поставлять.
6. Коли-сь не пиріг, то й не пирожися.
7. Все пани та пани, а на греблю й нікого.
8. Коли єсть хліба край, то й під вербою рай.
9. Що було, то сплило.
10. Де лихо пристане, там і трава вяне.
11. У богатого повна піч, та горить; а у мене одно поліно, тай те не горить.
12. Не тоді лижи мені губи, як солодкі — тоді мені лижи, як гіркі.
13. Від ледачого поли вріж та втікай.
14. Коли люди до тебе добрі, а ти будь ліпший.
15. Боже поможи, а ти, небоже, не лежи.

Загадки.

76.

1. Без рук, без ніг, на дерево дереться? [хміль.]
2. Густий ліс, чисте поле, два соболі, два стекла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло? [волосє, лоб, брови, очи, ніс, рот, язик.]
3. Скілько на небі зірок, стілько на землі дірок? [стерня.]
4. Без дишля, без дуги: куда захочем, туда й поїдем я і ти? [човен.]
5. Мовчить, а сто дурнів навчить? [книжка.]
6. Веселе дерево весело співає, кінь над бараном хвостом махає? [скрипка.]

Г. Драматична поезія.

77. З комедії п. з. „Ревізор з Петербурга“.

Річ діється в повітовім місточку в Росії в першій половині XIX в. Случайного подорожного Хлестакова приймають в місточку за визначного сподіваного високого ревізора із столиці.

ДРУГА ДІЯ.

Маленька кімната в гостинниці: ліжко, стіл, сакви, порожна фляшка, чоботи, щітка для одежі і т. д.

Перший вихід.

Йосиф, слуга Хлестакова.

Йосиф *(лежить на новій постелі).* А! хай єму чортяка, як хочеся їсти! У животі так гурчить, немовби цілий полк заграв у труби... Таки не доберемось до дому тай годі! Щож робúть! Другий місяць минає, як покинули Петербург! Проциндрив у дорозі гроші, а тепер і сидить підобгавши хвоста і не турбуєся. А булоб вистарчило на дорогу, ще й як! Ні, кудиж пак! єму заманулось показать себе в кождому місті! *(Передражнює пана).* „Гей, Йосифе, біжи, напитай де кватирю, та небияку! І обід замов як найсмачнійший... Я не можу їсти недоброї страви. Мені треба доброго обіду“. Ще хочби щось путнє, а то мізерний регістратúшка! З подорожними знайомиться, а тоді в карти! От тобі й догрався! Ех, осточортіло вже мені таке життє. Вже в селі красше: хоч нема панства, так затеж і турбот менше!... Але всеж таки, як піде на правду, то життє в Петербурзі найкрасше. Аби тілько гроші були, а життє делікатне і політичне: театри, собаки тобі танцюють і все, чого душа забажа. Розмовляють усі так делікатно, як тілько дворяни уміють. Підеш бувало на Щукин — купці кличуть тебе: „Пане!“ На перевозі на човні сідаєш собі поруч з чиновником... Не почуєш ніколи нечемного слова: кождий на тебе каже: ви... Очортіло ходúть — береш візника, їдеш мов пан; а не хочеш заплатить — гаразд: у кождому дворі є другі ворота — чкурнеш за браму, а там і нечистий тебе не знайде. Одно тілько погано: раз наїсися добре, а в друге — трохи з голоду не луснеш, так, як отсе й тепер наприклад. А все він винен. Що з ним вдієш? Пришле батько гроші, так він не те, щоб зберегти; куди там! Пішов гулять: їздить повозками, що дня біжи купуй єму білєт до театру; минув тиждень, а там дивись — посилає продавать но-

вий фрак. Інколи прогайнує все до останної сорочки. Далебі, правду кажу! А яке сукно дороге, англійське... Сотні півтори самий фрак коштує, а продасть тобі на базарі за двайцять... А про штани нема що й говорить — за дурно йдуть. А через що? Через те, що він діла не робить. Замість щоб іти на службу, вештаєся по проспекті, в карти грає... Ой, колиб довідався про се старий пан! Не подивився б на те, голубе, що ти чиновник, а закотивби сорочку та всипавби тобі таких горячих, що днів чотири чухався б. Коли служи́ть — так служи! От і тепер сказав реставратор, що не дасть нам їсти, доки не заплатимо за давнє. Ну, а як не заплатимо? *(Зітхає).* Ох, Господи Боже мій! Колиб хоч якогонебудь борщу! Здаєся, цілий би світ проковтнув!... Щось стукає... мабуть він. *(Зіскакує хутко з ліжка).*

Другий вихід.

Йосиф і Хлестаков.

Хлестаков. На, возьми. *(Дає ему капелюх і паличку).* А ти знов качався на постелі?

Йосиф. Та чого я мав качатись. Не бачив я постелі, чи що?

Хлестаков. Брешеш, качався: дивись, як усе покуйовджено?

Йосиф. Та на що оно мені? Хиба я не знаю, що таке постіль? Я маю ноги, я й постою. На що мені ваша постеля?

Хлестаков *(ходить по кімнаті).* А подивися лишень, чи нема там тютюну?

Йосиф. Та звідкіля єму взятись? Атжеж ви ще чотири дні тому останній викурили.

Хлестаков *(ходить і на всякий спосіб копилить губи. Нарешті говорить голосно і рішучо).* Слухай... Гей, Йосифе!

Йосиф. А що там?

Хлестаков *(голо́сно, але вже не так рішучо).* Біжи туди.

Йосиф. Куди?

Хлестаков *(зовсім нерішучо і не голосно, майже притихаючи).* На долину, до буфету... Скажи там, щоб дали мені обідать...

Йосиф. Та ні, я і йти не хочу.

Хлестаков. Як ти смієш, дурню?

Йосиф. Та так. Чи піду чи не піду, нічого з того не буде... Хозяїн сказав, що не дасть більше обідать...

Хлестаков. Як він сміє не дать? От раз дурниця!

Йосиф. „Ще“, каже, „і до городничого піду; третий тиждень не платите гроший. Ви обидва з твоїм паном“, каже, „шахраї, а пан твій дурисвіт. Ми“, каже, „таких пройдисвітів та поганців бачили!“

Хлестаков. А тобі, дурню, зараз треба усе те мені переказувать?

Йосиф. Каже: „Так може всяке приїхать, осістись, набрать набір[1]) так, що потім і вигнать трудно. Я", каже, „не жартуватиму, а прямо жалобу та в тюрму".

Хлестаков. Ну, ну, дурню, годі! Біжи, біжи та скажи єму... Якаж дурна худоба!

Йосиф. Та вже красше я покличу сюди самого хозяїна.

Хлестаков. На що хозяїна!? Іди сам скажи.

Йосиф. Та, їй Богу, паничу...

Хлестаков. Про мене, чорт з тобою! Клич хозяїна. *(Йосиф виходить).*

Третий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Страх, як хочеться їсти. Пройшовся трохи, думав, чи не перехочеся; ні, хай єму біс, не перехотілось. Ох, колиб я не проциндрив гроший у Пензі, булоб з чим доїхати до дому... Отой капітан від піхоти здóрово обчистив мене. Посидів усього чверть години і все забрав. А все таки дуже кортілоб ще хоч раз із ним зійтися. Тілько не довелось. Ну, якийже поганий городóк! У крамницях нічого не дають набір. Се просто таки погань... *(Починає свистати ні се ні те).*

Четвертий вихід.

Хлестаков, Йосиф і слуга.

Слуга. Хозяїн велів спитать, чого вам треба?

Хлестаков. Здоров був, приятелю! Ну, що, як здоровлє?

Слуга. Дякую, хвалить Бога.

Хлестаков. Ну, що, як у вас у гостинниці, чи все гаразд?

Слуга. Та, хвалити Бога, усе гаразд.

Хлестаков. Богато подорожних?

Слуга. Та таки досить.

Хлестаков. Слухай, голубе! мені і досі не приносять обідать; так прошу тебе, будь ласка, скажи там, нехай швидше несуть. Бачиш, мені зараз після обіду треба буде дещо зробить.

Слуга. Та хозяїн сказав, що більше не дасть. Навіть хотів іти сьогодня жаліться до городничого.

Хлестанов. Ет, що там жаліться! Ти, голубе, сам поміркуй, що се таке? Меніж треба їсти! Бо інакше я можу зовсім охлянути. Мені дуже хочеся їсти... і я се кажу не в жарти.

---

[1]) на борг, без грошей, на позичку.

Слуга. Егеж! Та він казав: „я не дам єму обідать, доки не заплатить мені за да́внє“. Так він і сказав.

Хлестаков. А ти піди та розтовмач єму, умов єго.

Слуга. Щож єму сказать?

Хлестаков. Ти єму розтовмач як слід, що мені справді треба їсти... Гроші само по собі... Він гадає, що, як єму, мугиряці, нічого не станеся, як не попоїсть який день, так і иншим теж? Ото раз вигадка!

Слуга. Добре, я єму скажу. *(Слуга і Йосиф виходить).*

Пятий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Одначе се погано буде, як він зовсім нічого не дасть їсти. А страшенно хочеся, ще ніколи так не хотілось... А можеб із одежі щонебудь пустити на торг?... От хочби штани або що продать. Е, ні, красше поголодувати та приїхать до дому у петербурському одязі. Шкода, що Йохим не позичив карети. А гарно се булоб, їй Богу, гарно: приїхать до дому в кареті, підїхать таким чортом до якогонебудь сусіда поміщика перед ґанок з ліхтарями, а Йосифа посадовить позаду у ліберії... Уявляю собі, якби всі заметушились! „Хто се, що се?“ А лакей входить *(витягаєся й удає лакея).* „Іван Олександрович Хлестаков з Петербурга; зволите принять?“ Они тюхтії і не знають, що то значить: „Зволите принять“. До них як приїде якийсь гусак-поміщик, то так як медвідь і преся просто в витальню. Підійдеш до гарненької донечки: „Панно, як я...“ *(Потирає руки і притупує ногою).* Тьфу! *(Плює).* Аж нудно, так їсти хочеся.

Шестий вихід.

Хлестаков, Йосиф, опісля слуга.

Хлестаков. А що?

Йосиф. Несуть обідать.

Хлестаков *(ляскає в долоні і трошки підскакує на стільци).* Несуть! Несуть! Несуть!

Слуга *(із тарілкою і серветкою).* Хозяїн дає отсе вже в останнє.

Хлестаков. Ну, хозяїн, хозяїн... Начхати мені на твого хозяїна! А що там таке?

Слуга. Зупа й печеня.

Хлестаков. Тілько дві страви?

Слуга. Еге.

Хлестаков. От, дурниця! Я сього не приймаю. Ти єму скажи: Що се таке справді? Сьогож мало!

Слуга. Ні, хозяїн каже, що сього навіть богато.

Хлестаков. А сос де?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Чому нема? Я сам бачив, як ішов попри кухню — там богато варилось. І в їдальні сьогодня вранці два якісь куценькі чоловічки їли сьомгу і ще богато дечого...

Слуга. Та оно і є... і нема.

Хлестаков. Як то нема.

Слуга. Бо нема.

Хлестаков. А сьомга, а риба, а котлєти?

Слуга. Се для красших.

Хлестаков. Гей, ти, дурню!

Слуга. Егеж!

Хлестаков. Порося ти погане!... Чому они їдять, а я ні? Чомуж, побий їх чортяка, і я не можу так? Хибаж они не такі подорожні, як і я?

Слуга. А вжеж не такі.

Хлестаков. А якіж?

Слуга. Та які! Они, звичайно, гроші платять.

Хлестаков. А я з тобою, дурню, і балакать не хочу. *(Наливає зупи і їсть).* Що се за зупа? Ти просто налив води у миску — ніякого смаку, ще й тхне чимсь. Я не хочу сеї зупи, дай мені іншої.

Слуга. Добре, візьму. Хозяїн сказав, як не хочете, то й не треба.

Хлестаков *(захищає рукою тарілку).* Ну, ну, ну, не руш, дурню! Ти звик поводитись так з іншими... Я брат не такий! Зо мною не раджу... *(Їсть).* Боже мій, що се за зупа! *(Їсть далі).* Я думаю, що ще ніодна людина на світі не їла такої зупи! Якесь пірє плаває замість масла... *(Крає курку).* Ай, ай, ай, що се за курка! Давай печеню... Там зупи трохи зосталось, візьми, Йосифе, собі! *(Крає печеню).* Що се за печеня! Се не печеня!

Слуга. А щож?

Хлестаков. А чорт єго знає, що таке, тілько не печеня. Се сокира печена замість телятини. *(Їсть).* Розбійники, каналії! Чим они годують! Аж щелепи болять, як зїси один такий шматок. *(Колупає пальцем у зубах).* Поганці! Зовсім як та деревляна кора, нічим не витягнеш і зуби почорніють від таких страв. Злодюги! *(Витирає губи серветкою).* Більше нічого нема?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Каналії! Поганці! І хочби сякий-такий сос або щось солоденьке... Ледащо! Тілько деруть з подорожних.

(Слуга з Йосифом забирають зі стола тарілки і виносять).

Семий вихід.

Хлестаков, потім Йосиф.

Хлестаков. Так, неначе й не їв нічого, тілько дужше розохотився. Колиб дрібні, послабби на базар купити хоч булку або що.

Йосиф *(входить).* Там чогось городничий приїхав та розпитує про вас...

Хлестаков *(перелякано).* Ось тобі й на! Що за бестія отой реставратор, встиг таки пожалітись. А що буде, як справді впакують мене до тюрми? Щож? Якби чесним способом... То я можеб... Ні, ні, не хочу. Та що він таке?... Як він сміє справді?... Що, хиба я єму купець або ремісник який? *(Бадьориться, випрямляється).* Та я єму просто скажу: „Як ви сміете? Як ви...“ *(У дверях ворушиться клямка; Хлестаков блідне й труситься).*

Осьмий вихід.

Хлестаков, Городничий і Добчинський.

Городничий *(увійшовши, спинився. Обидва злякано дивляться кілька хвилин один на одного, витріщивши очи).*

Городничий *(заспокоївшись трохи і витягнувши руки по швах)* Добрийдень!

Хлестаков *(кланяється).* Моє поважаннє!...

Городничий. Вибачте...

Хлестаков. Нічого...

Городничий. Моя повинність як городничого сього города дбать про те, щоб подорожним і всім благородним людям ніяких прикростий...

Хлестаков *(зразу зупиняється трохи, а потім говорить голосно).* Щож робить?... Я не винен... Я справді заплачу... мені пришлють з дому... *(Бобчинський заглядає в двері).* Більше винен він... таку тверду дає телятину, як дерево... А зупа... чорт зна чого до неї всипав, я мусів вилити її за вікно. Він мене голодом мучить цілі дні... чай такий поганий, тхне рибою, а не чаєм. За щож я... От ще вигадка!

Городничий *(злякано).* Вибачайте, я справді тому не винен. На базарі у мене телятина завжди добра. Привозять холмогорські купці... Люди тверезі і поведення чесного. Я не знаю, звідки

він бере таку. А як що не так, то... Можеб ви переїхали зо мною на іншу кватирю?[1]).

Хлестаков. Ні, не хочу. Знаю, що се значить на іншу кватирю: се значить, у тюрму. Та яке ви маєте право? Як ви смієте?... Я... я служу в Петербурзі. *(Смілівійше).* Я... я... я...

Городничий *(на бік).* Ох, Господи, якийже сердитий! Про все дізнався, все розказали прокляті купці!

Хлестаков *(бадьорійше).* Та ви хоч із усією командою, то... не піду! Я просто до міністра. *(Стукає кулаками до столу).* Що ви? що ви?

Городничий *(витягнувшись і тіпаючи усім тілом).* Помилуйте, не губіть. Жінка, діти маленькі, не робіть нещасним!

Хлестаков. Ні, я не хочу. Ото раз! Що мені до того? Через те, що у вас жінка та діти, я маю йти в тюрму? Се мені подобаєся! *(Бобчинський виглядає в двері і злякано ховається).* Ні, щиро дякую, не хочу!

Городничий *(труситься).* Через недосвід, їй Богу, через недосвід, через убожество... Самі звольте подумать — казенної пла́ти не вистарчає навіть на чай і цукор. А як що і були які хабарці... то дуже невеличкі: щось там з їжі та на одежину. Щож до унтерофіцерської вдови, перекупки, котру я ніби вибив різками, так се брехня, їй Богу, брехня. Се вигадали вороги мої: се такі люди, що готові мене в ложці води утопить.

Хлестаков. Та що таке? То зовсім не моє діло... *(Роздумавши).* Одначе я не знаю, на що ви говорите про ворогів та про якусь унтерофіцершу вдову. Унтерофіцерша то зовсім інша річ... а мене не смієте вибить, до того вам зась... Дивись, який знайшовся! Ото раз! Я заплачу, заплачу гроші. Я через те і сижу, що у мене ні шеляга.

Городничий *(на бік).* Ой, хитраж личина! Ось! якої загнув! Якого тумана пускає! Розбирай, як хочеш. Не знаєш, з якого боку й підступить. Ну, та спробую... Що буде, то буде, а спробувать можна. *(Голосно).* Коли вам справді треба гроший або чого іншого, то я ладен зараз допомогти. Мій обовязок допомагать подорожним.

---

[1]) Городничий, який має на своїй совісти богато гріхів, дізнався, що має приїхати ревізор з Петербурга. Нараз дають єму знати, що якийсь незнайомий сидить уже три тижні в готели. Він думає, що се ревізор, іде до него і хоче запросити до себе. (В сій сцені Хлестаков і городничий не розуміють один одного). Бобчинський і Добчинський — се горожани, що прийшли разом з городничим витати ревізора, але Бобчинський стоїть за дверима.

Хлестаков. Позичте, позичте мені. Я зараз розплачусь із реставратором. З мене буде двісті карбованців або навіть і менше.

Городничий *(даючи гроші).* Як раз двісті карбованців, не турбуйтесь і перевірять.

Хлестаков *(беручи гроші).* Дякую, дякую. Я вам негайно пришлю з села... У мене се швидко... Я бачу, ви благородна людина. Тепер інша річ.

Городничий *(на бік).* Ну, хвала Богови, гроші взяв. Тепер, здається, гаразд піде. А я єму замість двох сот та чотири вкрутив.

Хлестаков. Гей, Йосифе! *(Входить Йосиф).* Поклич сюди слугу. *(До городничого і Добчинського).* Чогож ви стоїте? сідайте, будь ласка. *(До Добчинського).* Сідайте, будь ласка.

Городничий. Нічого, нічого, ми постоїмо.

Хлестаков. Прошу, сідайте, будь ласка. Я тепер бачу вашу просту вдачу і вашу щирість. А то, признаюсь, я вже думав, що ви прийшли, щоб мене... *(До Добчинського).* Сідайте! *(Городничий і Добчинський сідають. Бобчинський заглядає в двері і прислухується).*

Городничий *(на бік).* Треба бути сміливійшим. Він хоче, щоб єго уважали інкогнітом. Добре, пустимо й ми тумана. Удамо, що ми зовсім не знаємо, що він за особа. *(Голосно).* Ми, ходячи по службі ось із Петром Івановичем Добчинським, тутешнім поміщиком, зайшли навмисне до гостинниці довідатись, чи добре тут подорожним, бо я не так, як інший городничий, котрому про все байдуже... Я окрім служби маю в душі християнську людяність, хочу, щоб кожду людину добре витали; і ось немов у подяку за се доля послала мені таку приємну знайомість.

Хлестаков. Мені самому дуже приємно. Без вас, я признаюсь, довгоб ще сидів тут... Зовсім не мав чим заплатить.

Городничий *(на бік).* Ну, ну, говори своє! Не мав чим заплатить! *(Голосно).* Насмілюсь спитать, куди і в яке місце зволите їхать?

Хлестаков. Я поїду в Саратівську губернію, у власний хутір.

Городничий *(на бік, іронічно).* В Саратівську губернію. Ого! І не почервоніє... О, з ним треба держатись обережно. *(Голосно).* Добре діло задумали. А от щодо подорожі, то одні кажуть, буває прикро, що коний часом нема, а іншому — се розривка для ума. Атже ви мабуть їдете більш задля власної розваги?

Хлестаков. Ні, батько мене кличе. Розсердився старий, що я й досі ні до чого не дослужився в Петербурзі. Він думає, що як тілько приїхав, так зараз і Володимира собі почеплять. Ні, я пославби єго самого потертись трохи по канцеляріях.

Городничий *(на бік)*. Чи бач, як баки забиває, ще й старого батька приплів. *(Голосно)*. І на довго зволите їхать?

Хлестаков. Напевно не знаю. Мій батько упертий. Я єму просто скажу: як собі хочете, а я без Петербурга жить не можу. За щож справді я маю троїть своє життє з мужиками? Тепер не ті бажання, душа моя жадає просвіти.

Городничий *(на бік)*. Гарно завязав узлика! Бреше, бреше й не спіткнеться. А так на взір непоказний, низенький: здавалосьби, нігтем роздавиш єго. Ну, та пострівай Ти у мене таки пробалакаєшся. Я тебе приневолю більше розказать! *(Голосно)*. Справедлива увага. Що можна зробить в глушині? Ось хочби й тут: ночи не досипляєш, сили свої покладаєш для вітчини, не жалуєш нічого, а нагорода невідомо коли ще буде. *(Оглядає кімнату)*. Здаєся, сей покій трохи вогкий?

Хлестаков. Поганий покій! А блощиці такі, яких я ще ніде не бачив. Як собаки кусають.

Городничий. Дивіться, такий поважний гість і терпить — від когож? Від якихсь паскудних блощиць, яким і на світ не слід було родитись. Здаєся, і темно трохи в сім покої?

Хлестаков. Ще й як! Зовсім темно. Хозяїн узяв моду, не давать сюди свічок. Хочеш іноді щось зробить, прочитать, або прийде фантазія написати щось — не можна: темно.

Городничий. Чи не мігби я просити вас... але ні, я не достойний того...

Хлестаков. А що?

Городничий. Ні, ні, недостойний, невартий.

Хлестаков. Та щож таке?

Городничий. Я насміливсяб... В мене дома прегарний для вас покоїк, світлий, тихий... Але ні, я почуваю сам, се занадто велика честь для мене... Не гнівайтесь, їй Богу, я так, по щирости, запросив...

Хлестаков. Навпаки, я з приємністю. Мені приємнійше у приватнім домі ніж у сьому шинку.

Городничий. Ой, якийже я радий! А як моя жінка зрадіє! В мене така вже вдача: гостинність із самого дитинства, особливож як гість — освічена людина. Не думайте, що я кажу се з лукавства: ні, я не з тих, мої слова йдуть просто з душі!

Хлестаков. Дякую дуже. І я теж не люблю лукавих людий. Мені дуже подобаєся ваша прямота і щирість, і я, признатись, нічого більше не вимагавби, як тілько — виявляй мені прихильність і поважаннє, поважаннє і прихильність...

Девятий вихід.

Ті самі і слуга разом з Йосифом.

(Бобчинський зазирає у двері).

Слуга. Веліли кликать?

Хлестаков. Еге, дай рахунок.

Слуга. Яж недавно подав вам другий рахунок.

Хлестаков. Я вже не памятаю твоїх дурних рахунків. Скажи, скілько там?

Слуга. Ви зволили першого дня взять обід, другого дня тілько закусити сьомги, а опісля усе брали набір

Хлестаков. Дурень! Ще заходись вилічувать! Скілько там усього слід?

Городничий. Та не турбуйтесь прошу — він підожде. *(До слуги).* Геть відсіль! Тобі пришлють!

Хлестаков. Та й то правда. *(Хозяє гроші. Слуга виходить; в двері визирає Бобчинський).*

Десятий вихід.

Городничий, Хлестаков і Добчинський.

Городничий. А чи не бажалиб ви тепер оглянути деякі заклади в нашому городі, от шпиталь, то що?

Хлестаков. А щож там таке?

Городничий. А так, подивитись, як ведеся, який лад...

Хлестаков. З великою охотою, я готовий. *(Бобчинський висуває голову в двері).*

Городничий. А як забажаєте, поїдемо до повітової школи; подивитись, як викладають у нас науки.

Хлестаков. Добре, добре.

Городничий. Опісля, як забажаєте, відвідать острог і міські тюрми — подивитись, як у нас держать злочинців.

Хлестаков. Та навіщож тюрми? Вже хиба красше оглянемо шпиталі.

Городничий. Як хочете. Як ви бажаєте їхать — у своєму екіпажі, чи разом зо мною в бричці?

Хлестаков. Та вже красше з вами у бричці.

Городничий *(до Добчинського).* Ну, Петре Івановичу, для вас тепер немає місця.

Добчинський. Нічого, я й так...

Городничий *(тихо до Добчинського).* Слухайте, ви біжіть бігом що духу і занесіть дві карточки: одну у шпиталь до Земляники [1]),

[1]) управитель шпиталя.

а другу жінці. *(До Хлестакова).* Чи можу просити дозволу написать у вашій присутности кілька слів до жінки, щоб она приготовилась принять шановного гостя?

Хлестаков. Та навіщож се? А проте: тут і чорнило; тілько паперу — не знаю... Хиба на отсій карточці.

Городничий. Добре, я тут напишу. *(Пише і разом говорить до себе).* А от побачимо, як піде діло після снідання. А є у нас ґуберська мадера, не показна на позір, але і слона звалить з ніг. Аби тілько дізнатися, хто він такий і до якої міри єго треба боятись. *(Написавши, віддає Добчинському, котрий підходить до дверей; але в ту саму мить двері обриваються і Бобчинський, що підслухував під дверима, летить разом з ними на сцену. Всі скрикують. Бобчинський встає).*

Хлестаков. А що? Не вдарились часом денебудь?

Бобчинський. Нічого, нічого, все гаразд; тілько на носі невеличка ґулька. Я забіжу до Христіяна Івановича, у нього[1]) є такий плястер, то оно й загоїться.

Городничий *(роблячи Бобчинському докірливий знак, до Хлестакова).* Се нічого. Уклінно прохаю, будьте ласкаві. А слузі вашому я сам скажу, щоб переніс пакунки. *(До Йосифа).* Перенеси, голубе, все до мене, до городничого — се тобі кожда дитина покаже. Будь ласка! *(Пускає поперед себе Хлестакова і сам іде за ним, але обернувшись говорить з докором до Бобчинського).* Вже й ви! Не найшли іншого місця упасти! І простягся, як чорт знає що таке! *(Виходить; за ним Бобчинський).*

Завіса спадає.

Микола Гоголь.

---

[1]) повітовий лікарь.

II. ПРОЗА.

I. Спомини.

78. На Сокільськім.

О семій годині рано їхали ми жидівською бричкою найпоганійшими улицями Кут.

Коні скрутили в бік, віз скотився в долину і нараз перед нашими очима розкрився зовсім інший світ.

Гори!

Синьо-зелені стіжки, вкриті серпанками прозорої мраки, обсипані жемчугами роси, обкаджені кадилом живиці і запахом цвітів — се передова сторожа Зелеменя, Шпиць і Говерлі.

А долом Черемош! Невеликий, а який жвавий, який дужий! Скілько в ньому життя, нічим не приборканого, якогось первісного життя; як свобідно переливаються єго хвилі долиною поміж горами, як шумно і гучно ревуть по каменях, що прийшли з гір і лягли їм посеред дороги!..

Віз котився понад сам беріг і здавалося, що могуча сила води тягне єго до себе і пустити не хоче. То так здавалось, а в дійсности туди вела дорога, коли дорогою мож звати збір всілякого каміня, починаючи дрібним, гладко виточеним як заячий шріт, а кінчаючи таким як бохонець хліба, голова або гарбуз. Та ще якби оно було рівно розміщене, то най там; а то лежить собі лавами, скиртами, порогами, як оборонні вали на границі гірського царства.

Тою дорогою йшли або їхали напроти нас менші і більші ватаги жінок та мужчин з бесагами на торг.

Мужчини рослі і стрункі як ялиці, жінки звичайно богато низші, понад вік старі, з лицями, що нагадують жінок Сходу. Та зате, як лучилася гарна, то хоч пиши! Струнка, гнучка, з палкими очима, певна своєї принади. Їдуть на коніках-гуцулах, курять люльки і в своїх одягах живописних на тлі прекрасного краєвиду виглядають як живі образи, як малюнки до оповідань Федьковича.

І можнаби забутися, задивитися, заслухатись у ту безконечну симфонію красок і звуків, що розливаються по землі і по

небі, над тобою і довкола тебе, якби — якби віз не гуляв разом з тобою по каміню конвульсийного танцю св. Віта.

— Що то нині! — потішає візник, — то давно сюди їхати була чиста кара. Тепер тут гостинець. Єго вибудував небіщик пан староста. За то єму фігуру на Сокільськім поставили.

— Мали за що! — гадаю собі в дусі.

— Будемо їхати попри Сокільське, то пани побачуть. Вже недалеко... Вйо-о!

І бричка скрипить, скиглить і стогне, перевертаєся з боку на бік і перевалюєся крізь той гостинець Кикльопів.

Ось і Сокільське!

Я нераз чув про нього, читав, а навіть видів на нашій сцені якусь Сокільську дебру, але щоби она в дійсности так сильно мене вразила, того я ніяк не сподівався.

Стіна, висока стіна, якої людським рукам не здвигнути, відбила світ. Луком нагнутим стоїть похилена над Черемош і дивиться у воду. Дивиться віками віків і немов щось читає.

А той Черемош припав до неї, обіймає єї і цілує. Нараз відобєся, кине собою і зареве як ранений медвідь. Грізно і завзято валить на тую гать муровану, що нею люди скували єго і відділили від Сокільської, єго, свобідного, сильного, безсмертного сина гір!

Заждіть! Він має час. У него хвилина, у вас віки! Побачимо, хто кого переможе!

І потішений і втихомирений вертає в русло і переливаєся усіми красками розтопленого олова, срібла і опалів, усіми заломами ліній, усіми відтінками тонів. Граєся з каменями, що мов діти вскочили до нього, щоб скупатись, обливає їх, оббризкує піною, сипле росою дрібосеньких капель, дихає парою синявої імли. Любить ті бідні, безсильні крушини великих гір. Як дідусь граєся з дітьми. Інша річ — люди! Лише перед їх розумом уступає, лиш їх відвагою любуєся. Вважай керманичу! Веди дарабу вправною рукою, бистрим зором сліди кождий камінь, помічуй кожду струю, хитро та вміло та складно та в час відбивай на право та на ліво, бо, як ні, то він тобою як діточим млинцем закрутить і фурне мов мізерною іграшкою! І не почислиш своїх ялиць, не позбираєш костий, не побачиш тої Сокільської, що стоїть дужа і висока, як княгиня в киреї шовкової імли, в короні золотого сонця...

А до Сокільської на право приставлено як сходи до престола велике камінюче, поскладане одно на друге, завбільшки

скринь, скринок і будинків. Віки помалювали їх на сіро і до сонця блищать як зо стали. А зпоміж тих безобразних, рукою природи тесаних, брил біліє одна висока і тонка як стовп. То фігура пана старости.

І дивне диво! На найширшій гранці, на білому камени колюмни я прочитав великими чорними буквами витесані незабутні слова:

„Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди,
Настане суд!“

Не знаю, чи можна було вибрати красше місце для оттих слів. Той вічний Черемоша рев, та Сокільська скеля і зміст сих слів — то щось одно. Здається, що Черемош не шумить і не гуде, лиш грізно лякає світ судом, здається, що зверху Сокільського якийсь могутний голос кличе: „Схаменіться!“ — здається, що ціла розгукана природа звіщає хвилю, коли розкуються заковані люди — настане суд!...

І на хвилю чоловік забуває себе, тратить свідомість часу і місця і всіх тих дрібниць, що путають єго свобідне „я“, та цілим своїм єством вслухується в той шум, в той рев, в ту незвісну бесіду природи, щоби дізнатись, щоби дослухатись, чи хвиля суду не надходить.

Заслуханий не бачить хмари, що зпоза Сокільської скали як сукно висувається і вітром та стужею дише. Перша блискавиця будить нас із задуми.

Робиться темно і студено. Вода чорніє і рудіє, на скали лягають тіни, а ціле небо як зелізний панцир. Тремтять цвіти, дріжать листки, хиляються дерева до долу. Їх прошибає трівогою якась передсмертна дрож.

Чим скорше добігли ми воза і пустилися в дальшу дорогу — коні, розуміючи небезпеку, дерли зо шкіри. За нами гонила буря. На щастє ми скрились перед нею до Розтік.

Подали сніданнє. Бриндзя, масло і гірська вуджена шинка. За сніданнєм ішла весела розмова, як звичайно по перебутій біді.

Нашу розмову перервав град, що товк до вікон немов кулаками. Здавалося, що всі вітри з цілого світа збіглися в гори та взялися за чуби. А громи били так гучно, якби на кождім верху стояла осібна батерія гармат. От-от, і цілу кітловину, у якій лежить село, затопить вода, занесе камінє, закине град і спалять блискавиці...

Забрало овес на покосах, понесло дараби світами, потоптало ялиці, а що найкрасші цвіти в городци змішало з болотом.

* * *

А на Сокільськім на скелі стояла старостинська фігура і якась незрима рука писала на ній:

„Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде!“

Богдан Лепкий.

79. Море.

— Далеко море? Куди дійти до моря? — Отсе перше наше питанне по приїзді в Одесу.

— Прямо Преображенською, на углі звернете на Рішелієвську, зійдете на Катеринінську площу, а там уже й Николаївський бульвар над морем.

Ідемо спішно. Широчезні улиці з пишними палатами, вікна вистав повні золота, шовків, цвітів; городський сад із цвитучими живими коврами, масами розцвилих пахучих рож та кришталевими водограями. Ніщо нас не задержить по дорозі, все єство опанувала нетерпелива жадоба — побачити море.

Дорога спускаєся злегка вниз. Свіжий подув вітру охолоджує жару. День погідний, ясний, а небо таке чисте і голубе, якого у нас і не видати. Чим дальше сходимо в долину, тим більше, здаєся, того неба; вгорі оно неначе зблідло, але внизу чудове, ярке мов величезна плахта оксамітна блаваткової краски, усіяна шафірами, смарагдами, брилянтами, денеде біла хмарка чи перлина, а все те якесь неспокійне, ніби незначно дрожить, рухаєся, неначе свавільні діти для іграшки безнастанно гойдають оксамітною скатертю та пересипають ті дорогі скарби з місця на місце. Якеж оно чудово синє, розкішне, блискуче! Сходимо на бульвари — ах, сеж не небо на долині — то море...

Тінисті алеї бульварів повні запаху цвитучих акацій. Гарні доріжки, живоплоти, штучні скелі — а далі двісті ступнів широких камінних сходів спускаєся до пристани. Тисячі щоглів мов густий непроглядний ліс стріляють угору, маса пароходів, яхтів, лодочок, усе купиться при березі, неначе береже приступу до сих незмірних скарбів.

Стаємо в захваті і довго мовчки глядимо перед себе; чуємо, як той чудовий образ западає нам глубоко в душу, записуєся в ній незатертими красками. Якіб не були дальші наші враження — гарні чи погані, веселі чи сумні, то всетаки там у глубині

душі на самім єї дні остане оно — безкрає, таємне, гарне як сонна мрія море...

І не тілько наші очи оно так манить до себе; хто йде чи їде попри нього, кождого погляд тоне у ньому. Он на лавочці недалеко памятника Пушкина молодий батюшка із цілою сімєю, жінка і діти і нянька — всі дивляться на море. Старі військові інваліди з трудом волочать ноги за собою, але в очах їх зичливий привіт морю. Понизше за сосновим кущем нужденні бродяги розложили свій харч — між одним і другим вкушеннєм чорного хліба зір свій звертають на море. На краю муру стара поморщена бабуся вивела погуляти панські любимці собаки, але від них погляд єї змучених очий утікає заєдно до моря.

Майже пусті доси бульвари враз із заходом сонця починають оживлятись — ріжнородний люд заливає доріжки, естраду займає військова музика, уставляють величезні інструменти, розгортають на пультах ноти. Палочка капельмайстра дає знак і чудова музика огортає нас своїми мельодійними звуками мов мягкими білими крилами. А внизу вечірній вітрець захвилював морем — на шафіровий оксаміт заходяче сонце посипало своїми золото-червоними блисками. Мішаються шафіри, смарагди із топазами й рубінами; то наче западають у високий пух оксаміту, то знов, потрясені таємною рукою, виринають. Ізпоміж ліса щоглів та коминів помалу маєстатично виринає на блакитне поле величезний парохід. Єго кольосальний кадовб безцеремонно поре своїм дзьобом наші скарби, мішає їх, розтручує на всі боки, суне вперед, лишаючи по собі довгу-довгу срібнаву дорогу. Закітлувало довкола, гнівні занепокоєні хвилі все далі й далі одні другим шлють звістку про смілість корабля, який перервав їх свавільну іграшку. Та помалу гнів утихає — парохід чимскорше утікає, суне вперед, вже тілько облак білого диму на овиді значить шлях, яким смілі моряки повели єго в далеку дорогу.

Хвилі заспокоюються, але перервана забава не повтаряється; помалу гаснуть блиски одні за другими, оксаміт темніє, переходить із голубого в гранатовий, майже чорний — велитень хоче спочити.

Та на сю хвилю мабуть лиш і ожидано. Сотні ріжнобарвних елєктричних світел займаються скрізь по кораблях, човнах: великий маяк починає далеко на море кидати снопи червоного світла, яке стелиться на чорних водах крівавою дорогою. Напроти нього бліде світло зірок мерехтить немов крапельки роси на безмежному степу.

Довго в ніч глядимо на сі чуда...

Біля нас тисячна публика снуєся по бульварах; гомонять, здаєся, всі мови світа. Жінки в дорогих легких уборах, огорілі від морського вітру моряки, в живописних костюмах у високих баранкових шапках Черкеси, Турки й Араби в білих завоях, якась знатна муринська дама в гарному повозі усміхаєся зпід величезного білого капелюха — але все те, хоч інтересне й нове, не в силі відірвати на довше наших очий від величного, незрівнаного своєю красою моря... *Олена Кисілевська (Галичанка).*

80. Із Крети.

Діялося се 1890-го року, коли я перший раз навістив сей остров. А нагода була така:

Був собі чоловік, жив та умер і похоронили ми єго на Креті.

„Був дід Монька, мався з легонька...“

Казка.

Казка та не цілком.

Се був мій товариш і плавали ми разом на однім судні. А що то значить „плавали“, розуміє достоту лиш той, хто сам ходив по морю.

Ми верталися вже в Европу.

Порт-Саід, се нібито Африка — а для нас уже віяло Европою по довгім бурлакованню „по чорних землях“. Се вже майже дома.

— Слухай, товаришу, — каже він до мене, — я вже післав телєґраму до дому. Мама і сестра приїдуть стрічати нас. Я тебе познакомлю з ними. Сестра була ще підростком, як я прощався з нею... Який я радий, який я радий!

І пішов на міст службу держати.

— За тиждень будемо дома! — відкликнувся він до мене з моста.

— Держи лиш „курс“ домашний [1]) та „роби“ вітер, — відказав я єму.

На варті зробилося єму недобре.

Кріпився він, не давався — та не міг додержати своєї чотирогодинної служби.

Трясла єго та пропасниця, що набрався в Африці.

Чотири дні лежав хорий.

Чотири дні? Що се? А які они довгі, коли сидиш при постели дорогого товариша.

[1]) в напрямі до дому.

Боже, Боже, змилосердися!

Одної передпослідної ночи піднявся він.

Очи єго заблисли.

Невжеж переломилася та зловіща хороба?

Він такий молодий, такий крепкий, такий здоровий! Всего двайцять пять років.

— Ах, як темно, всюди темно. Мамо, дорога мамо! Невжеж умирати мені?!

До памяти не прийшов уже більше.

Над ранком закликав трубач усіх людий на поміст.

Вийшов і командант із своєї каюти.

Стяг поставлено на пів машта.

— Умер наш товариш, котрого ми всі любили; помер не побачивши землі рідної, а до неї так близько. Помолімся за упокій душі єго!

І всі матрози, що стояли рядом на палубі, почали хреститися і вознісся „Отче наш“ до неба на всіх язиках, кілько їх є в австрійській імперії.

І нарядили ми єго на палубі під стягом, а на домовині поставили шаблю і капелюх — і завернули на остров Крету та похоронили єго там на христіянськім кладовищи. І цілий полк турецького війська виступив віддати воєнну честь помершому товаришови.

А за кілька день прибули ми до дому.

Там рідні ждали єго повороту з довгої дороги.

Ждали — не діждалися.

Я мусів передати їм сумну вістку.

Серце мені стискалося. Я, хоч невиновний, чувся проступником, коли застукав у двері їх мешкання, щоби передати їм сю вість.

* * *

І знов я на Креті.

Пішов я на христіянське кладовище, щоби помолитися на могилі товариша і вінець там положити.

Все на світі проходить.

І вінець мій дурниця — се лиш спомин товариша.

Усі ми „прах“, як стоїть в Писмі святім.

А поруч могили моєго товариша стоять нові могили.

„Johann Kralj, Gefreiter des 87. Infanterie-Regiments“. — „Николай Гринченко, рядовой житомірскаго полка“ — і таких

могил із написами і без написів стоїть тут поруч пятьдесять, коли не більше.

Усі они померли в силі віку.
І за ними плачуть сестри і матери.
За що? По що?
Европейський концерт! *Ярослав Окуневський.*

81. З Фочі до Калиновика.

— Sie führen morgen 8 Uhr früh die Transportkolonne gegen Kalinovich!

Такий дав мені приказ наш оберстляйтнант і командант, коли я о 5. годині пополудни вернув з якоїсь експедиції заболочений і обтрісканий як собака по ловах.

Та новина о стілько утішила мене, що я, маючи такий розпорядок на завтра, був певний, що хоч одну ніч буду мати спокій; а то я вже три ночи не роздягався і не спав за той час цілих чотири години. Одної ночи служба, другої алярм, третої штрайфунг[1]) по горах. Я був такий умучений, що не міг устоятися на ногах. Мною заволоділа була така апатія, що світ мені обрид.

Прийшовши на свою кватиру, не застав я там уже своїх річий; в моїй комнаті крутився якийсь угорський офіцирський слуга, з котрим я ніяк не міг розмовитись. Я зміркував, що на моє місце закватирували когось іншого, тож, не надумуючись дальше, пішов я розвідатись за новою своєю кватирою, бо мені страх хотілося спати.

Тут і явився мій Іван і завів мене на вартівню, де я мав стояти кватирою. Я чим скорше роздягся, зїв трохи мясної консерви, напився чаю, перебрав інше білє і ляг та накрився комісьним коцом.

— Не забудь, Івасю, збудити мене о 7-ій рано! Ідемо до Калиновика з транспортом.

По сих словах я заснув мов убитий, а як твердо я спав, можна уявити собі з того, що мені було тоді 26 літ, я був здоровий і смертельно утомлений.

Я й не стямився, коли другої днини збудив мене Іван.

— Прошу вставати! вже пів до осьмої, — каже.

Я схопився, умився чим скорше і став снідати.

Потім забрався я поглянути за своїм транспортом. Збирався він біля марморової мошеї, котру перетворено на магазин.

[1]) перешуканнє околиці.

Коло тої мошеї за річкою Чеготіною побачив я безліч народу і вояків та тяглових звірят, котрим накладали на хребет всяку всячину. Була се дуже гарна картина, як Босняки в білих і червоних турбанах снувались поміж коний, мулів і ослів, накладаючи товар. Виглядало се здалека як ріжноцвітний мак, колиханий вітром.

Довгенько я дивився на ту роботу паковання. Се діялось так: Приводять конину чи осла перед магазин і тут привязують єму по обох боках два мішки або два барила або дві паки так, щоби була рівновага; привяжуть добре мотузками і гайда! Ладували тут всяку всячину: цукор в різаних кусниках, чай у кірцевих мішках, бохонці хліба, рум, вино в бочках, тютюн, мясні консерви, сухарі і т. п. Кілько було того на міру, я не знаю, досить, що наладовано сего добра на 150 коний. До того пригнали ще 20 живих волів крупорогих — і те називаєся транспорт. Ось, думаю, булоби з чого гарненько справити празник хочби і на ціле село!

Коли вже все було готове, зголосилося до мене вісьмох вояків, що мали піти зі мною. Кромі того відкомандовано до мене пів компанії чеського полку, що мала стерегти мене по дорозі.

Цілий похід рушив наперед. Що два коні провадив один Боснак за поводи. Половина війска йшла наперед. Моїх вісім вояків розмістилися по середині, доглядаючи порядку, а ззаду ішов капітан з другою половиною свого відділу.

По дорозі зараз за містом треба було перевезтися човном на другий бік Дріни. Се ріка бистра і досить широка, а човен такий, що помістив не більше двайцяти людий.

Не маючи нічого ліпшого до роботи, заки всьо поперевожено на другий бік, я сів собі під берегом і став читати „Енеїду“ Котляревського. Я іменно порівнував Харона, котрого так по майстерськи змалював Котляревський, з тим Турком, що стоячи на човні веслував по ріці і перевозив нарід на той бік. Був се величезний дідуган, костистий і сухий, з сивою запачканою бородою, беззубий, чорний, з розхрістаною пазухою, в подертій старій свитині — справдішний Харон. Не дочитався я ще кінця, коли на березі почувся гарматний вистріл — один, другий, третій...

Ось і війна! — думаю. — Хиба подивлюся, бо се щось так, якби мені над головою. Драпаюся на берег — нічого не видно. Деж се? хиба за горою? Питаю якогось вояка, а він каже, що за горою під Бродом Фочанським бються. Ну нехай їм легенько

ікнеться, — думаю, — а я піду за своїм ділом, бо ось уже останню конину забирає Харон на човен.

Прийшла невдовзі черга на мене плисти по боснацькім Стиксі. Вода була дуже рвуча і ми два чи три рази обкрутилися з човном, заки причалили до другого берега. Потім пішли далі своєю дорогою.

А дорога наша — була се вузенька стежечка на пригірку якоїсь височезної, густим лісом вкритої гори. Відтак ішла яругами, дебрами, потім знов пригірком і т. д. Всі такі боснацькі дороги подібні одна до другої так, що, хотячи затямити собі дещо, треба переходити кілька разів.

А що в сих місцях два дні тому назад була баталія, то можна було ще й тепер побачити її сліди. Осьтут лежить зломана боснацька пушка, тут якась зелізна шабля турецька. Оттам простягся убитий Боснак сердега, котрого нікому було похоронити.

Зрештою нічого замітного. На хребті одної гори побачив я якийсь симетрично отесаний камінь. Приглядаюсь близше — щось ніби букви зложені з патичків. Приглядаюсь ще близше, ще з одного, другого боку, щось оно ніби по латині — привидівся мені якийсь „Antonius“ чи щось подібного. Се вже хиба не турецький гріб. Саме надійшов до мене капітан Чех і пояснив мені, що се старинний римський гріб, ще з часів, як Герцеговина підлягала Римлянам. Римляни полишили тут памятки по собі — мости й дороги камінні, котрі несвідомий нарід називає турецькими.

Цікава річ приглянутися близше сим мостам. Се монументальна будова. Від одного берега до другого простягаєся мурований з тесаного каменя лук, досить стрімкий без ніякої підпори, з камінним поручем по боках. Чим ширша річка, тим висше пнеться лук угору. Ті мости стоять тисячу літ, та хочби тобі один камінь рушився зі свого первісного положення — усе стоїть мов закляте. Тут дві можливі причини такої тревалости: або цемент, котрим камені споювали, або штука інженірська в тім, що у властивім місци винайдено точку тяжкости і задержано випробоване відношеннє між довжиною а висотою лука. І ті римські дороги перестоюють віки. Они будовані з круглих каменів, вбиваних один коло другого острим кінцем у землю. Така дорога широка не більше як 1 метер 25 центиметрів. Сама дорога така нерівна, що не дай Боже грішному чоловікови їхати нею возом. Умерби напевно без покаяння, але за те для худоби як раз. Худобина ступає собі безпечно, бо ані ноги не скалічить

ані не поховзнеся, а що Римляни не їздили туди возами, то поклали такі дороги як раз для себе.

* * *

Ми з капітаном умовилися так, що будемо ночувати в якійсь „кучи“ (хаті), що стоїть при тій самій дорозі і де бівакує один баталіон чеського полку. Зараз по заході сонця ми прийшли там. Була невеличка полянка між лісами, а з одного боку під лісом стояла одна-однісінька хата і в ній містився цілий штаб баталіонний.

Я заповів наперед цілому транспортови, що станемо на сім місци на нічліг. Вже стало смеркати, заки останні коні притяглись сюди. Ті, що прийшли скорше, вже познимали тягарі зі своїх коний, розклали огонь і почали годувати коний. Я тим часом прийшов здати справу підполковникови.

Входжу до хати зложеної з сіний і одної лиш комнати. В комнаті стілько офіцирів, що ніде помістится, та задуха така, що нічим дихати. Коли я представився полковникови, він каже до мене.

— Ви Поляк?

— Ні, я Русин.

— Сеж все одно.

— Ні, не все одно, — кажу я, — се дві окремі народности.

— Ну, поки що не будемо в тім перечитися, нема часу, бо ви йдете зараз дальше. Коло Паніци маєте догонити бригаду генерала Далєна... Завтра єго вже там не буде...

— Тепер ніч, пане підполковнику, — кажу, — я не можу ризикувати... Під моїм доглядом усяка всячина... Не зможу усего гаразд допильнувати на такій лихій дорозі.

— Се вже ваше діло, не моє; але я приказую вам зараз таки йти дальше!

— Коли так, то прошу о приказ на письмі, — кажу.

Підполковник глянув на мене грізно.

— Хочете конечно, добре, будете мати. — Звернувся до адютанта: „Пишіть!“

Адютант написав указ, підполковник підписав, а я, сховавши єго до торби, вийшов з хати. Мені ще темнійше стало, коли я вийшов зі світла на двір, де вже зовсім смерклося. По дорозі я таки добре чоломкнувся з якимсь ординансом, що як навіжений летів до підполковника.

Приложив я долоні до губи і закричав що сили:

— То-ва-рі! Гайді уперед!

В моїм таборі зробився заколот. Мої вояки наганяли Боснаків до роботи, а тим не хотілося покидати теплої ватри. Але вкінци мусіли таки рушитись. Інше діло, що годі було доглянути, чи весь табор забраний, чи чого не полишено, але за доброї пів години ми рушили з місця. Тимчасом другий капітан, що мав мене дальше супроводити звідси, ані пальцем не кивнув, щоб помогти мені.

Він стояв із своєю півкомпанією на боці і заєдно кричав, щоби вже раз рушати, бо він піде сам, а мене лишить

— Та йди до мари! — гадаю собі, бо мені вже осточортіли ті ненастанні крики, а тут не можу дати собі ради.

Бігаючи помежи Боснаків я так утомився, що аж зіпрів і засапався, заки все рушило в дорогу.

Тимчасом на блакитному нічному небі показався білолиций — такий потис мороз, що аж губи мерзли. Від того морозу дорога, що за дня розтаяла від сонця, замерзла як скло, а через те стала для людий і коний дуже утруднена. А треба ще знати, що боснацькі коні, хоч підкуті, та такими підковами, що красше булоби без них. Боснацька підкова — се одна одноцільна гладка зелізна плитка, ні одного на ній цвяха. З такою підковою худобина не може зробити кроку, щоб не поховзнутись, а відтак і впасти. Колиж боснацький кінь упаде, то, хоч колача єму наставляй, не встане, доки не здоймеш з него тягару і не піднесеш єго. З того можна уявити собі, якого тяженького труду ми зазнали в тій дорозі. Що хвилі падав якийсь кінь; треба було бігати з одного кінця в другий, кричати, сваритися, пильнувати, щоби чого не покинули.

Так тревало зо дві години, а в тім часі я так змучився і зіпрів, що ледви дух переводив. Відтак я не мав уже сили бігати, тож лишивши все на Божу волю йшов нога за ногою, до нічого вже не мішаючись.

Але з одної крайности попав я в другу. Поки я був у руху, мені було горячо; тепер, коли втомився, мене переймало морозом. Думаючи, що розігріюся, напився я горівки, але з того стало мені ще зимнійше. Робив я, що міг, аби розігрітися — все надармо. Мені дуже захотілося спати, а тут ніде прилягти на хвилину. Транспорт тягнеся межи горами мов довжезний узловатий посторонок.

Тим часом прийшли ми над якийсь римський міст. Перед мостом лежав величезний гладкий камінь. Ось на сім камени приляжу та спічну трошки.

Підклавши кулак під голову, я положився звернений лицем до доріжки, котрою йшли боснацькі коники з тягарами. Нічого докола не чути, хиба накликування боснацьких погоничів. Місяць світив мені просто в очи. Я не хотів заспати, бо нагадав собі, що сон на морозі — то поріг смерти.

— От лиш трохи відпочину, — думав собі. — Як надійде остання конина транспорту, я зараз встану.

Щоб не заснути, я старався занятись чимнебудь і оглядав усе, що попало під очи. Докола гори і ліси, височезні дерева якось ніби клоняться до себе, ніби ходять одно поза друге — ба, тож бо не дерева, лиш великани якісь, люди, машерують. Може се духи тих римських легіонів, що колись туди ходили за тим самим, що й ми. Попереду якийсь одинокий, махає чимось... Чи се шабля? Здоровенна шабля. Та що се за мара причепилась до мене? Свят Господи! Де тут взялись Римляни? Се якийсь привид. От встану та піду дальше, вже відпочив... Та ба, не можу ні ногами ні руками рушити. Тай на що? Мені тепер стало теплійше... мені так любо... Добре я зробив, що спочив трохи. А місяць? Він продовжується в якусь чудовижну еліпсу — довгу, довгу. О, а тепер заокруглюється. Тепер се якесь лице з очима, з вискаленими зубами... Пек єму! Ось бігає з одного кінця неба в другий. Се либонь чи не маятник якогось годинника великого? Красше замкнути очи і не дивитись на ту огиду.

Я замкнув очи, та проте я довго ще видів і великанів і той чудовижний маятник. Тепер я в Галичині у Львові в своїй комнаті при Пекарській улиці. Чую виразно, що хтось дзвонить до брами і мій товариш хропе на другім ліжку. Ну, славаж Тобі Господи! Се мені все снилося. Який поганий сон! Бодай не приснилося вдруге! Треба чим скорше заснути, бо завтра рано о осьмій годині виклади Огоновського... Сплю.

— Де пан лейтнант? де пан? Ти не бачив? Чуєш комшіо! ни си ти відео моґа госпóдіна?

— Евога! Евога! — кричить Боснак коло мене?

Що се? Знов сон?

Мене хтось сильно сіпає.

— Пане! Бійтесь Бога! Що се ви робите? Вставайте!

Се голос мого Івана. Але я не можу рушитися.

Він підвів мене і посадив на камени.

— Дай мені спокій, Івасю! Я хочу трохи спочити. Уступися, прошу тебе.

— Не уступлюся, бігме, мусите йти! Таж то смерть спати на морозі. Аби я вас мав на плечах нести, не лишу вас тут.

Договорюючи ті слова, сіпнув мене за руки так, що я став на ноги. Мене проняло зараз морозом. Отямившись трохи, я став протягати закостенілі руки і ноги, а при тім мої зуби видзвонювали дрібненько.

— Нема в тебе, Івасю, трохи горівки?

— А нехай їй чорт! Я вже чотири роки не пю єї тай жию.

— Колиж я не годен іти, так чогось ноги зомліли.

— Се нічого, зараз буде кінь, а ви тим часом ідіть поволи наперед. Лиш не лягайте знов на той камінь!

Я розпростувався на силу і став іти помалу. Мені в голові заєдно морочилось і я сік зубами як у пропасниці.

— Далеко ще до Паніци? — питаю одного Боснака.

— Єдан сад (година дороги), госпóдіне!

Не дуже я сим утішився, бо знав з практики, як у Боснаків виглядає година дороги. То щось таке, як у нашого чоловіка „добра миля".

Невдовзі привів мені Івась якусь конину, я на силу вдрапався на неї і взяв поводи в закостенілі пальці. Іван дав мені напитись трохи руму тай, ідучи коло коня, усе щось балакав. Я на половину дрімав, а він що хвиля питає:

— А не спите, пане? Не спіть, ні! Ось уже недалечко.

Як довго ми так машерували горами-долинами, не тямлю; я чув лише дзвінки коний, накликування погоничів, дивився на якісь тіни і не міг ніяк отямитися, куди йду і що зі мною робиться. Такої замороки я не зазнав, як жию.

По якімсь часі побачив я великий огонь. Слава Тобі Боже! Ось ми уже у мети. Тут бівакує наша бриґада... тож то будемо солодко спати! Але коли ми приблизилися до огню, нікого там уже не було: табориско пусте. Здаєся, що недавно єго покинули, бо великі колоди горіли сильним полумєм і всюди розстелена була свіжа солома.

Коли ми прийшли на місце, сказав мені Іван, що тут будемо спочивати три години. Я віддав свій револьвер Іванови, а сам як довгий положився на соломі коло найблизшої ватри.

— Роби собі Іване, що хочеш, я вже не годен.

З тими словами я заснув.

Мені здавалося, що я спав усего пять хвиль, коли мене Іван збудив.

— Пане лейтнант! Ідемо дальше. Вставайте!

Я отворив очи і подивився навкруги. Коло мене догаряла велика колода і зі всіх боків обступили мене Боснаки-погоничі. Я цілком отверезів, побачивши, в якім місци находжуся.

— А ти спав, Іване?

— Ні крихітки. Годі було вас так лишити між тими людьми, — і показав головою на наше окруженнє.

І справді, ті люди могли скрутити мені вязи як воробцеви і когут би за мною був не запіяв. До того всего я мав при собі 2000 гульденів, котрими я мав виплачувати погоничам їх поденне.

— Тепер будемо їсти. Насамперед дай мені трохи чорної кави з румом.

Гадаєте може, що в Босні о чорну каву так трудно? Там чорна кава так, як у нас тютюн. Куди обернешся, всюди дістанеш єї, а йдучи в дорогу пакуєш у торбу подовгастий млинок і мідяну бляшаночку. Те саме зробив Іван — і кілько разів ми виходили в дорогу, він усе брав із собою прилади до варення кави і гербати.

Напившись сего добра, що пішло мені огнем по всіх жилах тай голови не заморочило, я зїв пів пушки мясної консерви і напився чаю.

Ті мясні консерви — то найбільше добро, яке коли хто для вояка видумав. З одної невеличкої пушки поживиться добре двох хлопів. Колиб тілько вугликів, а обід готовий. Пробиваєся багнетом верхнє дно — а се дуже легко, бо бляха тоненька — відтак ставиться до жару, а коли трохи пригріється, їда готова і дуже смачна, особливо для голодного.

По такій поживі я прийшов цілком до себе.

— Ну, спасибі, тобі брате! — кажу до мого Івася, що не дав мені загинути, і стиснув єму руку проти усяких приписів військової дисципліни.

Тимчасом капітан дав уже приказ до дальшого походу. — Задзеленькали дзвінки, закричали по свому Боснаки і ми рушили з місця, прощаючися з любенькою ватрою.

Місяця вже не було видно і в воздусі трохи потепліло.

Ми зближалися до якихсь хат, коли в однім вікні заблимало світло і два стріли майже рівночасно випали на нас. Кулі засвистіли, а одна з них трафила одного санітетського жовніра, що йшов з нами; трафила в дручки, що їх ніс на плечах. Були се ноші для ранених.

Мені годі було щонебудь тут розпочинати, бо се було діло

капітана, що сторожив транспорту. Але він не робив собі нічого з того.

Я їхав на кони. Аж мій Івась підступає до мене і каже зтиха:

— Злізьте, пане, з коня! Хто зна, що ще буде, а на кони видно вас здалека.

— Ну, то хиба сховай мене в кишеню...

— В кишеню не в кишеню, але на що непотрібно наставлятися? Тут не битва ані ви не комендируєте, по щож без потреби виставляти себе на небезпеку? Стереженого Бог стереже!

Я послухав Івана, зліз із коня і йшов суміш із другими.

Ми перейшли попри тих кілька хат. Там не було вже світла і ніщо не ворухнулось.

Стало світати. Перед моїми очима простяглась рівнина не покрита ні одною деревиною, лиш денеде росли корчі. Цілий той шмат землі був колись вкритий густим лісом. Як я опісля довідався, промислові Венеціянці вирубали тут усі ліси і забрали дерево на кораблі. Господарили гарно! — тепер тут пустиня, з котрої ледви чи буде який пожиток.

— А то виголили ліс! — кажу до одного вояка.

— Або у нас, прошу пана, так не буде? Незадовго і в нас так повитинають ліси, що не буде патика на дишель.

Гористий терен для тих, що ведуть зачіпну війиу, є дуже невигідний. Тут на Балкані я не чув себе ні одної хвилі безпечним. За кождою купкою дерев могли сидіти повстанці, готові привитати мене сальвою, як се нераз у тім часі лучалося. Тож я відітхнув свобіднійше, побачивши себе при світлі дня на місци просторім і рівнім, де можу добачити свого противника на 500 або й більше кроків.

Хто живе на тім верховиннім степу, не знати. Куди глянеш, не видно ні хутора ні деревини. Ледви після години ходу побачили ми великий хутір обведений довкола муром. З одного боку стояла височезна башта або по тамошньому „куля". Є се рівнобічний чотирокутник, високий з на два поверхи з малими вікнами до стріляння.

Коли ми зблизились до сего хутора, побачили ми в брамі величезного Турка бега з папіроскою в зубах, властителя хутора. Тут ждав уже на мене капітан зі своїми людьми. З бегом я привитався по їхньому, а капітанови сказав, що сеї ночи стріляли до нас коло Паніци.

— Я чув се, — каже.

Ну, коли чув, — думаю собі, — то видихай здоров, а моє діло було сказати тобі се.

Заки ми пішли далі, я мав нагоду оглянути один цікавий оказ турецької культури. Був се господарський віз, що варто єго близше описати. Віз сей був зроблений після моделю діточих візочків, що їх продають у нас на ярмарках. Чотири великі колеса вирізані з грубого бруса, оси сполучено прямово вбитим до них дручком замість нашої розвори, так само вбитий дишель, а на верху сторчать чотири прямі ручиці. Таким возом то раз їхати! не повернеш ним ні в одну ні в другу сторону.

Мої Бойки приглядалися сему возови цікаво і з насмішками.

— А то моспаненьку коляска! — каже один підсамбірський шляхтич.

— А який легенький! — каже другий. — Мази бідняка не видав, як вродився.

— А колиб ви чули, як він їде! Скрипить так, що певно до Турки чути...

Тимчасом сонце піднеслося високо в гору і освітило цілу сю пустиню.

Ми йшли далі. Вже було геть з полудня, коли ми побачили місточко Калиновик, а на двох протилежних горбах виднілись шатра нашої бриґади.

Ну прецінь раз знайшли своїх! — подумав я і потис коня, щоби скорше дібратись до табору.

Андрій Чайковський.

82. З подорожи по Єгипті.

Шлях зелізничої дороги веде із Суезу до Ізмаїлії здовж суезського каналу. Був колись із Суезу до Каїра шлях навпростець, та біда, що тут чоловік у своїй культурній роботі зависимий дуже від обставин природи. Пісок пустині Сагари завівав шини так, що кождої хвилі треба було розмітувати сі піскові завали наче сніжні замети у нас на півночи. І 1868 р. покинули сю просту лінію, що в чотирох годинах лучила море із серцем Єгипту. Зрештою, що в Орієнті значить час? Тут не примінюєся американське „time is money“ [1]). Що кому залежить на тім, чи він приїде до Каїра в чотири чи в дванайцять годин? Атжеж російський ґенерал Анненков поставив шлях через пустиню се-

[1]) читай: тайм іс моні (час — то гроші).

редноазійську аж до самого Самарканда, коли сего конечно вимагала заборча політика російської імперії.

Зелізниця в Єгипті їде собі поволеньки, повагом, як подобає вірному ісповідникови пророка. На стаціях кондуктор жде, щоби побалакати із знакомими; жде, щоб закупити собі дешевого провіянту; жде, бо припадком не прибули ще на стацію заповіджені пасажири-робітники, що набрав їх якийсь підприємець до державних робіт.

В купе́ разом зо мною їде Англичанин із своєю жінкою, Німець професор та ще кілька уфезованих, але впрочім по европейськи одягнених Арабів, єгипетських урядників.

Стація Тель-ель-Кебір!

Коло стації ще й тепер стоять могили всякої всячини: розбиті фляшки, подорожні коробки бляшані і т. і. Се сліди й останки табору англійських війск 1880-их років. Там дальше гарно удержане кладовище із кипарисами та пальмами, з гарними хрестами та памятниками. Тут за сею гарною огородою в тіни сеї зелени спочивають останки англійських полків, що тут під Тель-ель-Кебіром звели рішучий бій з Арабі-пашою.

Недалеко від сего кладовища ледви запорпані кости борців за єгипетську національну ідею, войовників Арабі-паші.

„Єгипет для Єгиптян, а не для Европейців!“ — був оклик сего національного руху. Розуміється, що сей оклик був не до вподоби Европейцям, а особливо Англичанам. Туди через Єгипет іде дорога до Індії — треба було конечно знівечити сю національну язву. І знівечили: декого грішми, що тут зветься „бакшішем“ (себто подарунком), а дурних ідеалістів багнетами. Кедивови Тевфікови ведеся дуже добре під охороною Англичан, а сам Арабі-паша живе собі в гарній віллі, інтернований на Цейльоні. Тель-ель-Кебір прозвали Єгиптяни „Тель-ель-Бакшіш...“

„Ой біда, біда чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі“, співали наші козацькі гетьмани, сумуючи над долею свого любимого краю і свого народу. Біда чайці небозі і в Єгипті! Єгипет — то „бита дорога“ з Европи в Африку, в Азію, в Австралію. Хто лиш колинебудь мав силу і значіннє в Европі, той добивався панування над Єгиптом. Добивалися Греки, потім Римляни, відтак Араби, а опісля по порядку всякі Европейці, починаючи від хрестоносних походів, а кінчаючи Англичанами.

Для Англичан конечно треба Єгипту. Се річ ясна. Єгипет — то одно звено того великого ланцюха, що починаєся Гібральтаром, а кінчиться Індією та Австралією. І они мусіли добитись до того і сидять тепер твердо в Єгипті не дбаючи о протести

французької републики і будуть сидіти, чи кедив буде зватися Тевфік чи Аббас чи якийнебудь другий Мегемет...

На дворі стояла спека. „Хамсин" несе жгучий свій дух із пустині Сагари і засипає ним очи та запирає віддих. Вікон у купе́ не можна отворити. В купе́ задуха, а на дворі ще гірша. Пісок продираєся крізь усі щілини. В кількох годинах їзди ми усі чорні як вуглярі, на нашій одежи лежить груба верства піску та пороху.

Вїзджаємо до Заказик. Нам назустріч вибігають всякі голодранці та предкладають до покупу всякі старо-єгипетські Ізіси, Озіріси, скарабеї (святі хрущі з каменя або з паленої глини) і таке інше. Торговля се дуже видатна. Попит за єгипетськими старинностями такий великий, що в Єгипті завелися фабрики, котрі пречудним способом підробляють та фалшують старих богів.

На улицях, по полях стоять всякі машини. Всі поржавіли та поснітились, колеса їх уже від давна не обертаються. Підчас американської вийии (1861—1864) хибло було в Европі бавовни: Америка не могла єї продукувати. Промислові европейські капіталісти підбили кедива Ізмаїла, щоби завів у своїй землі культуру бавовни. Проба удалась прегарно: пішли бариші Европейцям та Ізмаїлови. Війна скінчилась, культурні та економічні обставини змінилися і машини заржавіли, а на бавовняних культурах оре своїм передвічним плугом феллах (селянин-хлібороб) і порпає намул під кавуни.

Село феллахів — то могила гною та бруду. Хати — коли їх так можна назвати — малі ліпянки із сушеного намулу Нілевого. Діра при вході служить за двері та вікна, дах з пальмового листя. Перед хатою в болоті або в глубокім поросі сидить і орудує і забавляєся вся родина: голі діти з надутими животами та з цілим роєм мух коло каправих очий, нехарні жінки в брудних темно синих сорочках, одинокім своїм строю, та мужчини покриті лахманами. Все те кричить та гармідерує, біжить назустріч зелізниці, обганяючи віхою уперті мухи, що обсідають роєм їх голе тіло, мовби проклін Мойсея ще й до тепер сповнявся на сих малих потомках славних фараонів.

Се іменно останки того народа, що дав нам т. є Европі культуру. Сі раби феллахи — потомки того народа, що побудував пишні святині і піраміди, котрі й тепер у нас, людий нового століття машин і телєграфів, викликують щирий подив задля своєї величавости — потомки того народа, що в той час, коли про наших предків і сліду і слиху не було, витворив із себе пречудну теософію, астрономію й інші науки — народа,

котрий вірив у безсмертність душі і стояв у науці й культурі так високо, що Греки і Римляни могли обома руками черпати з того бючого жерела.

А тепер? Тепер — то робучі воли, лиш образи чоловіка, що разом із буйволом і навзаводи з ним черпають горшками воду з Нілю та поливають без тямки у вічнім забуттю поля своїх панів-Арабів... Все они затратили, навіть бесіду свою старосвітську забули — і аж треба було Німців, щоб доказали своїм научним дослідом, що мова захована під давними гієрогліфами — то та сама бесіда, що доховалася ледви в церковних книгах християнської секти Коптів та ледви в деяких виразах феллахів. І Копти лепечуть свою „службу Божу“ не розуміючи ні слова з того величного історичного забутку і магомеданські феллахи обходять деколи „релігійні“ — коли так можна назвати — звичаї, що стоять у звязи зі староєгипетською релігією та культурою...

Так то мститься над народом історична Немезіс, коли висші верстви, що несуть культуру, не дбають про свого „меншого брата“ і не стараються подвигнути єго д собі і звязати єго з собою звеном культури — коли висші верстви дивляться на мужика як на „худобу“. Фараони-владики гнали батогами своїх підданих до панщизняних робіт, до робіт коло пірамід, палат, святинь. Феллах слухав, бо нагайка свистіла. Тій верстві, що її в наших віках назвали „висшими тисячами“, жилося знаменито... Та звіялась буря — і змела ті тисячі з лиця землі з цілою їхньою кастовою культурою. Пропала в Єгипті культура, бо не стояла на широкій підставі народа, а остався бідний мужик із своїм передвічним ралом із часів фараонських ще, із своїми передвічними „сакіями“, котрими він із поконвіку до тепер черпає воду на поливаннє чужої рілі. На щож єму тої бесіди, в котрій він чув лише прикази та проклони? Прийшли другі пани з іншою бесідою, то й приняв він для свого обходу кількадесять слів та звороті — кілько єму треба, аби порозумітися з паном та виразити свої незложні почування.

* * *

Ми в Каїрі.

Ранним ранком поспішив я на базар Хан-Галіль в народ.

Муеззин закликав із високого мінарета до утренної молитви. Хто міг, спішив до мошеї, а хто розстелив свій коверець, де попало, і відбивав свої ранні поклони. „Не годиться, щоб сонце світило на голову сплячого музулманина“, — каже арабська пословиця. Араби ідуть скоро на спочивок, але зі сходом сонця

они при роботі. Голос муеззина розносився на утренній зорі, голос грудний, широкий: „Аллаху акбар! ла іллаха іл Аллах! ва Магемет рассул Аллах!“ (Бог всемогучий, нема іншого бога, як він один, а Магомет єго пророк!) „Гам алас салла!“ (Спішіть на молитву!). Кождий, хто колинебудь читав який опис із Орієнту, безперечно здибав на першій картці сі слова. Они майже стереотипні. Та всетаки ніхто не міг позбутись того враження, яке они викликають в душі подорожного. За кождий раз, коли я їх чув, настроювали они мене поважно.

На улицях почався рух, все більший та більший. Склепи та магазини відчиняють, люди товчуться по улицях та площах. Льондонська city [1]) є осередком торговлі та пристановищем капіталу. Лиш у ранні години дня жене усе до city в однім напрямі, а відтак відпливає все в противнім: правдива вандрівка народів! А поза тим city пуста все, мертва, без мешканців.

Базар в Орієнті — се склади, склепи, а одночасно мешканнє людий та звірят. В одну мить відчиняються ворота і життє кипить, якби на знак чародія. Тут верблюди, кози, пси і вислюки. Коло них в одній масі товчеся та глотиться товпа голих та на пів голих постатий людських всякої фарби і раси, все з криком та гармідером. Тут треба довшого часу, щоби упорядкувати в своїм мозку враження, що притьмом накидаються на чоловіка. „Акль ез снуну!“ (пожива для ластівок) — кричить один, величаючи своє печиво. „Чудні дівчата пустині!“ — горлає другий, вихвалюючи свої дактилі. Нарід глотиться коло уличних трактирів і, прикучнувши на пяти серед улиці, споживає свої ласощі з мяса, що вариться таки тут на улиці, та жує свої кавуни, огірки, цибулю і т. і. „Аллах є всемогучий — бережи свої зуби!“ — закликає водонос, захвалюючи свіжість свого напитку. Посеред тої глоти та метушні біжить саїс із палицею поперед свого пана, що їде верхом або повозкою. Поміж нарід просувається каравана верблюдів навючених всяким добром. Нераз то почуєш над головою пару горячого віддиху верблюда або удар єго хвоста по лици. „Далал“ — ліцитатор розносить свої товари на голові та викликує їх ціни, розхвалюючи своє повірене добро. За ним ціла юрба, що добиваєся торгу. Те все снуєся і товчеся по тих вузких уличках та заулках із глотою та криком на всяких можливих бесідах людських. Чисте вавилонське столпотвореніє!

Тут видно Нубійця з цілою родиною, майже цілком голою. Але чорна їх скіра не робить враження наготи. Навпаки, мені

[1]) читай: сіті (середмістє).

самому здавалося, коли я раз був у купели з темно-кожими людьми, що я вдвоє нагий; і таке саме вражіннє мали, здаєся, чорні споглядаючи на мене.

З якимсь гордовитим самопочуттєм поступають бедуїни із Лібійської пустині. Лиця їх виразисті з орлиним носом, з чорними жгучими очима, ціла їх постать, здаєся, лише з жил та костий. За мужчинами ступають їх жінки. Они не криють свого лиця, як те приписує коран; їх темні очи і гнучка стать нагадує наших циганок.

В малих темних магазинах, по котрих із верху ніхто не пізнавби, які в них криються богатства, сидять Перси. Пізнати їх по гарних, мужеських енергічних лицях, окрашених лише вусом, а без бороди, та по високих войлокових шапках у роді циліндрів без крис. У сих краях студія костюму є заразом студією народностий. Все рівнаюча европейська культура зі своєю нівелюючою модою ще не сягла в сі окраїни... Перси тут торгують славними коверцями та вишиванками і мережками. Чудо, що за гарні ткани криються в сих магазинах! На безладних купах лежить тут міліоновий капітал! Се не те, що в Европі, де все садиться на виставу і кождий купець виставляє за електричним світлом своє добро на покуп та на покусу пішоходів. Ми Европейці — уроджені чваньки.

Перси найфанатичнійші ісповідники ісляму. В день смерти пророкового внука Гассана збираються они на площи Румелі перед мошею Гассана і відбувають свої кровні фанатичні процесії. Не дуже то безпечно важитися невірному гяврови на близьку участь у сих релігійних обходах. Цілою лавою сунеся процесія в рядах по чотири люда. Геркулеві їх груди та плечі обнажені. „Гассан! Гассан!“ — добуваєся з їх грудий оклик мрачним, густим голосом. За кождим окликом падає вістрє меча і ранить голову та плечі. Кров точиться... Улиця червоніє... Тут то там паде один знеможений убігом крови, але він щасливий тим, що міг скатувати, збичувати своє тіло в честь пророка. Музулманський правовірний народ горлає, реве і впадає в демонічну екстазу на вид проливу крови і тих обявів віри.

Нераз серед білого дня на базарі можна бачити дервішів на пів голих із здичілим фанатичним видом, як брязчать ланцухами і в релігійній екстазі катують себе дротяними нагайками або острими кинжалами пробивають собі лице та руки. Або нераз зберуться і починають кружляти на однім місци, витаючи мя бога-Аллаха. „Гу! гу!“ (він один!) добуваєся із задиханих

грудий, аж піна точиться їм з рота і на смерть знесилені падуть на землю. Такий обморочений дервіш — то свята особа, бо в туж мить — після віри магомеданського народа — душа єго покидає тіло і лучиться з богом. Або знов коло мошей подибати можна на пів збовванілих дервішів, що постановили собі в честь бога не рухатися з місця і до нікого не говорити слова, крім одного магомеданського трапістичного „memento mori...“

В конторах великих магазинів та в державних урядах можна часто побачити типи, що, здаєся, так і зняті із староєгипетських статуй та портретів. Се Копти, християнські потомки давних тубольців, що через своє релігійне відділеннє найчистійше доховали признаки своєї старо-єгипетської раси. Пізнати їх по темній одежи і темно-червоному фезі. А що пануючі Магомеданці зборонили ісповідникам інших вір одягатися в світлі шати, то і Копти до тепер придержали сей темний убір і носять єго з якоюсь гордостию так, як гордо називали себе „жебраками“ нідерляндські революціонери, прозвані так своїми королями. Копти нераз гордо покликуються на своє фараонське походженнє, але по правді се дуже слабі потомки своїх великих предків. Історичні обставини та довголітний утиск витиснули на їх характері печать, що робить їх не дуже симпатичними. Они уперті, скриті і завзяті. Взаїмна ненависть і недовірчивість характеризує відносини інших народів до Коптів. По мові Копти вже цілком Араби, коли мову можна брати за мірило народности, тількож, як дуже ріжняться они від Арабів — гордих, бутних, але не без благородних поривів!

Пануюча раса в Єгипті — Турки або їхні потомки від усяких білих невольниць. Сам кедив походить із східної Румелії з міста Каваля. Від Турків або взагалі з білої раси походять усі висші урядники в єгипетській службі. Хоч приняли арабську бесіду за свою, они всетаки уважають себе за щось ліпшого. До недавна були ще в мошеях два колодязі, що служили до релігійних обмивань, один для Турків, а другий для Арабів.

Лиш недавно, від яких двайцяти літ почав у політиці урядовій брати верх принцип національний єгипетсько-арабський. Повстаннє Арабі-паші було одним із таких проявів волі народа. Тількож богато ще води уплине, поки з тої мішанини — що так відділюєся й відокремлюєся від себе релігією, характером і походженнєм — сотвориться якась одноцільна раса зі своїми окремішними прикметами, як наприклад сотворилися Американці із сполученнія усяких европейських кольоністів ріжних язиків, ріжних вір та ріжних народів.

* * *

Мій драгоман узяв повозку і перед сходом сонця рушили ми на лівий беріг Нілю до села Джізег (Gizeh). Сегодня зібрався я дивитись на Єгипет історичним оком, на Гака-Птаг — дім слави бога Птаг — на арабське Маср та на біблійне Мізраїм.

Шлях пречудний, рівний, мурований в тіни галузистих сикомор. Се алєя Шубра, місце прогульок каїрської haute volèe[1]). Потім губиться той шлях у піску Лібійської пустині. Піскова метелиця засипує дорогу так, що для охорони треба було провести мур.

Вже здалека побачили нас бедуїни. Харкотливим голосом витають они нас. З усего їх харкотання чує Европеєць лише слово „бакшіш“ (заплата). Се перше слово, яке Европеєць почує ступивши в Орієнт, і се чародійне слово жужчить і бренить в ухах як завзята комаха всюди, де тілько поступишся. Сі бедуїни мають привілей на провідників У них треба конечно окупитися.

Недалеко від того місця, де тепер стоїть Каіро, славилась перед шістьма тисячами років столиця Мемфіс. Тут панували могучі фараони. Світлі учені, котрих трактати фільософські, астрономічні та медицинські ми тепер уміємо читати і розуміти, від коли Шамполіон та Лєпсіюс відкрили тайну гієрогліфів, мали тут свої університети.

Великі фараони управляли звідси своєю землею, поділеною на 24 повітів, котрі розмірювались на ново після розливу Нілю. Над берегом Нілю стояв державний мірник, що показував, як за високо прибув Ніль. Після вижини повени, виказаної на мірнику, судили фараонські уряди, як далеко розлилась благодатна вода; після того розкладали податки. Зі всіх повітів, у котрих намісниками були звичайно фараонські свояки, мусіли в означені дні року зявлятись губернатори з чолобитним поклоном. Фараон у великій парадній одежі з тіярою на голові, окрашеною білими струсовими перами, символом правди, та головою змиї урсуса як символа мудрости, із жезлом та канчуком у руках, знаками власти, приймав їх сидячи на престолі, в головах котрого світилось літаюче сонце.

Із старого города Мемфіса не остало ні сліду. Тілько денеде можна принагідно найти забудовані в мошеях або приватних домах останки давних святинь, капітелі і т. і. Осталося в цілости лиш одно — кладовище міста Мемфіс, піраміди в Джізег. Ні захланність каліфів, що глядали в пірамідах золота та маєтків,

[1]) читай: гот-волє (аристократія).

ні нове життє, що бачило в обтесаних ґранітах лише добрий матеріял будівляний, не були в силі розлучити того, що споїла рука фараонських робітників.

Описувати пірамід не стану. Кождий знає їх з рисунків. Поетичні душі описували їх стихами, вплітаючи тут усякі більше або менше поетичні роздумування — кождий більше або менше до того покликаний виливав при сій нагоді свої почування. Я скажу хиба, щоби читачам дати поняттє про розмір пірамід, що цілий храм св. Стефана у Відни може сховатися в середину піраміди, колиби она була порожна; висока она така, як катедральний храм у Кольонії. Подібні величні нагробні памятки бачив я лише на Цейльоні над мощами Будди. З того самого релігійного-культурного світогляду повстали і наші українські могили по степах... Культ померших предків був одною з головних частий старо-єгипетського вірування. Безсмертна душа лучилася з тілом, коли суд богів признав помершого праведником. Звідси то і заходи: доховати тіло в добрім стані аж до того часу, коли душа злучиться з тлінними останками. Фараони і великі пани ставили собі величні нагробники у виді пірамід.

У Джізеґ стоять до тепер три піраміди фараонів: Хеопса, Хефрена та Микеріна. Кождий з них славиться „господаремсамодержавцем горішнього та долішнього Єгипту, сином такої то матери, потомком бога Аммона, втіленнєм бога Горуса".

Недалеко пірамід-нагробників стоять тепер розвалини каплиць, в котрих збиралися свояки та приятелі, відправляти молебні за душу усопшого. Недалеко відкрили також гроби та мумії бідаків-пролєтарів із Мемфіс, погребаних у спільних гробах. Тілько не богато їх тлінних останків найдено в цілости. Засушені мумії рубали бедуїни на кавалки та вживали на топливо...

На піраміду Хеопса, найвисшу, без труду можна вилізти за пів години при помочи бедуїнів-провідників, що тягнуть чоловіка і сіпають на всі боки. При сході сонця вид із сеї піраміди пречудний. Срібна стяжка Нілю вється серед сочистої зелени, окружена якби золотими рамами пісковою пустинею Лібійською та Арабською. На границі життя і смерти, зелени і піску, стоїть ще який двайцяток пірамід, усяких святинь та ріжнородних памятників.

Тут то, на сих місцях, розігралася битва між Наполєоном І. а Мурадом-беєм о панованнє над Єгиптом 1798-року. Тут мав Наполєон, загріваючи своїх вояків до бою, сказати памятні слова:

Songez, que de haut de ces monuments quarante siècles vous contemplent![1]) (Памятайте, що з висоти сих памятників глядить на вас сорок століть!). *Ярослав Окуневський.*

83. Вибух Везувія.

Рано 9. цвітня 1906. р. побачили ми Везувій сповитий в хмари, зпоза котрих не можна було нічого розпізнати. Програма нашого кружка обнимала на сей день їзду возом із Сорренто до Амальфі, а відтак до Салєрна, а в Салєрні мали ми всісти на зелізницю о год. 6. вечером і вернути о 8. вечер до Неаполю. Дорога зелізницею була та сама, якою ми переїхали сюди, т. є. між морем а Везувієм через Помпеї, Торре-Анунціята, Торре-Греко і Портічі. Щодо повороту сего були ми безпечні, бо бачили 8. цвітня рано, що тор сеї зелізниці лежить кілька кільометрів від ляви, та що він відділений від гори місточками і селами, якіби мусіла перше всі забрати лява, закиби знищила тор. Та не передвиділи ми одної річи, а іменно, що комунікація може бути знищена або перервана не лиш самим заливом ляви.

Переїхавши рано на другий бік півострова на берег салєрненського заливу, ми були відділені цілий день від Везувія високими горами, які закривали перед нами і Везувій і дими, що плили з єго внутра, а чудова природа полудневого підсоня розкривала тут перед нами всі свої принади і позволивши вирватись із грізного сумерку, що залягав північний бік півострова, веліла нам на хвилю забути про те, що дієся по тім боці.

В Салєрні станули ми на двірци зелізниці перед 6. годиною вечером; але поїзд, що їхав з Бріндізі, який мав нас повезти до Неаполю, спізнився маломіським звичаєм близько цілі дві години так, що ми замість о 6. годині виїхали аж перед 8. вечером із Салєрна. Поїзд був доволі обсаджений, а по дорозі почало всідати чим раз більше людий. На стації Помпеї ми побачили величезну товпу втікачів; великий натовп всідаючих знов опізнив поїзд так, що до Торре-Анунціята прибули ми вже, як було зовсім темно. Тут побачили ми на стації кількатисячну товпу людий, які кинулись на поїзд і почали силою вдиратись до возів. Були се люди, що утікали з поблизьких сіл. Устала вся контроля і всякий порядок; кождий вдирався, де міг; в нашім купе́, призначенім для 8 осіб, найшлось їх відразу 15; одні сідали другим на коліна або тиснулись стоячи; ніхто не противився і не нарікав; зрештою вигляд і постава тих людий не були

[1]) читай: Сонже́, ке де-го́ де-се-монюма́н кара́нт сіе́кль ву конта́мпль

такі, щоби їм можна було противитись. Ми дізнались про велику катастрофу, яку спричинив Везувій в протягу останньої доби. Із Санто Джусеппе і Оттаяно нема ні сліду — доми засипані розпаленим каміннєм і знищені лявою до тла; церкви, до котрих сотками хоронились люди, завалені під тягаром саджі і камінного дощу, що покрив крівлі; сотки людий найшли страшну смерть під румовищами. Лява дійшла вже до Торре-Анунціята, де спинилась на цвинтарі, на котрім як раз тепер горять дерева і хрести; на Торре-Греко іде дальший похід ляви. Се були вісти з якими всіли до возів поїзду ті, що спромогли виратувати життє з того страшного пекла. Поїзд рушив, а за хвилю на стації Торре-Греко повторилась та сама сцена з тою ріжницею, що ніхто вже майже з вижидаючих на стації не міг дістати місця в поїзді.

Ми рушили з Торре-Греко в напрямі до стації в Портічі, положеної в найвузшім просмику між Везувієм а морем. Не минуло більше може як десять хвиль, коли цілий поїзд потрясся сильно і нараз станув. Рівночасно почули ми страшенний шум, а на верхи возів посипався дощ піску і дрібного каміння. Отвираємо вікно, а через него влітає до середини воза густа курява диму і темно-жовтого дрібного піску, перемішаного з каміннєм. Всім нам стала перед очима страшна дійсність: Ми присипані лявіною Везувія!

Стоїмо на отвертім поли — вокруг темрява страшна така, що на один крок не видно нічого, і густа курява саджі і пороху, неначе в зимі снігова заверуха. Чуємо крики зелізничого персоналу; машина робить ще раз послідні висилення, але поїзду більше вже рушити не в силі; зрештою не видно нікого з персоналу — ніхто не каже нічого і нема навіть кого запитати, що сталося і що станеся. В Італії взагалі не люблять інформувати подорожних — тепер персонал занятий собою і пасажири єму не в голові. Стоїмо так довший час — у возах убійча задуха — дехто пробує отворити вікно, але знадвору сиплеся горяча курява; деякі пробують висісти, але грязнуть висше кісток в поросі і саджі Везувія; зі страхом бачимо, що заспа сягає вже до половини коліс. Нараз чуємо свист машини, але по ньому не наступає рух поїзду. Що сталось? Зі всіх возів починають вискакувати люди і біжать вперед поїзду. Але перед поїздом нема вже машини, а при поїзді нема нікого з зелізничого персоналу; персонал відчіпив машину і поїхав з нею в напрямі стації Портічі — лишаючи нас усіх на ласку Божу і Везувія. А Везувій тимчасом говорить що раз голоснійше; що кілька хвиль відзиваєся глухий підземний гуркіт і що раз густійшими струями

паде на наш поїзд порох, саджа і густе каміннє. Всі ми обмазані саджею неначе мурини, маємо єї повно в устах, очах і носі; задуха стає що раз то більша, ситуація наша що раз то більш грізна і непевна; стаємо що раз більш ізольовані від світа, поміч стає що раз труднійша і менше правдоподібна.

Пасажири, знаючи добре місцевий терен, розпізнають, що ми находимося 4 км. від стації Портічі і стоїмо на території місцевости Резіна, побудованій на засипанім Геркулянум як раз під нами, і ми стоїмо як раз у місци, де Везувій колись в протягу кількох годин засипав ціле місто! Свідомість того не причиняєся до піднесення нашого духа; противно, положеннє наше велить бути на все готовим. В тій ситуації пережили ми довгі, безконечно довгі три години, що видались нам цілою вічностию; ми надслухували із запертим духом свисту машини від сторони Портічі. Вкінци по трох годинах наспіли тяжким, повільним ходом дві машини спроваджені з Неаполя. Привезли они людий, що при світлі смолоскипів із закаптуреними головами принялись розрушувати поїзд. Вкінци ми рушили при помочи двох машин і, зупиняючись що хвиля, затягнулись ледво живі до Неаполя замість о год. 8. вечер — о год. 2. в ночи. По нас уже ані сеї ночи ані в слідуючих днях ніякий поїзд не проїхав сим зелізничим шляхом.

А Неаполь не спав мимо пізної пори; він дрожав цілий горячковим зворушеннєм. Ще перед двома днями ніхто з Неаполітанців не припускав, щоби місту самому могла грозити якабудь небезпека; тепер застали ми місто в стані великої трівоги. Спричинив єї безперечно в значній части безупинний наплив людности із сіл знищених уже або загрожених вибухом, вид блідих вистрашених лиць, крівавих ран, розпуки жінок, плачу дітий. Що хвиля приходили вісти про новоотворені кратери, про нові знищення і жертви людські. А разом з тими вістями плили на Неаполь що раз густійші клуби піску і диму. Скляна галя, що накриває дворець зелізниці, перемінилась в чорну челюсть; на улицях і площах вкритий каміннний поміст грубим тяжким сіро-чорним ковром, по котрім ступаєся мягко, неначе по пісковім морськім побережу. Вчера ще змітано сей засип і чищено улиці — тепер уже ніхто не пробує сего, бо Везувій в одній хвилі засипує все на ново.

Їдемо з двірця засипувані сим дощем, спішимо на берег на Партенопе і тут бачимо, що лявіни диму і саджі залягли цілу східну часть неаполітанського заливу; маємо вражіннє, що якась гігантська чорна колюмна сперлась горішним кінцем о вершок

Везувія, а долішною частию лягла в море. Лише на заході видний шмат ясного блакиту освітлений повним місяцем, котрий крізь смугу диму пробиваєся матовим світлом.

Надходить ранок; бачимо се лише з годинників, але не бачимо єго в дійсности, бо над містом і над заливом стоїть то само сіре оловяне небо, та сама чорна хмара пливуча з Везувія, з котрого паде дальше так само густий дощ піску і саджі. Ранком сим розпочинаєся день, який сміло можна назвати: dies irae et calamitatis!

Около 7. години роздаються алярмові сиґнали; біжать товпи народа, роздаються страшні, серце роздираючі крики. Алярм обнимає ціле місто, з уст до уст пробігає вість про страшну катастрофу. На торговій площи в Неаполю стояв старий великий будинок, в котрім приютились на нічліг бездомні нуждарі, яких Неаполь має велике число. На стару крівлю сего будинку сипався від кількох днів дощ піску і саджі, якого ніхто не згортав, аж вкінци крівля не видержала тягару і завалилась, придавлюючи сотки нічліжан. Ціла їх сотка мала погибнути відразу, а безліч ранених відвозять до шпиталю. Се перші масові жертви вибуху в самім місті. Отже Везувій дібравсь таки до самого Неаполя! Ся подія викликує в місті страшне нечуване зворушеннє. Товпи народа, особливо з найнизших кляс, залягають площі; всюди крики, зойки, проклони; торговиця окружена кордоном війська, що єго прориває товпа, вдираючися там, де витягають і розпізнають трупів. Чути погрози під адресою управи міста; товпа прибирає грізну поставу.

Положенє стає страшне — справдішне пекло. Зовні грозить Везувій, внутрі розрухи; будяться всякі людські інстинкти; назустріч ляві Везувія іде лява людської розпуки. Місто починає зовсім зміняти звичайний вид. Склепи починають зачиняти; школи рівнож замикають; театри відкликують вистави; готелі пустіють, чужинці поспішно опускають місто.

Здаєся і для нас останний час — зробити те саме. Та не так легко в сій хвилі видістатись із Неаполя. Дворець зелізниці занятий тисячами публики, всі хочуть їхати в напрямі до Риму, бо се одна одинока дорога з Неаполя, що не йде попри Везувій, тілько в противнім напрямі. Відїздить поїзд, але в нім знайшли поміщеннє лиш ті, що вже заздалегідь залягли перон і силою здобули собі місця. На щастє заряд зелізниць пускає що години надпрограмові поїзди в напрямі до Риму. В однім із таких поїздів знаходить вкінци з трудом місце і горстка нас Галичан. Виїздимо проводжені ще довго хмарами Везувія і аж в Римі скидаємо

з себе верстви саджі і пороху, якими окривав нас через шість днів Везувій.

Та спомини тих днів остануть певно у кождого з нас до смерти. *Евген Олесницький.*

84. Анґлійське домашне огнище.

(Спомини з Анґлії).

Я замешкав у старосвітському домі англійської купецької родини на одній з подальших улиць Льондону. Від тоді починаєся моя близша знайомість із анґлійським життєм і світоглядом.

Крім щирої гостинности, яка зустріла мене чужинця в отсьому домі, ні родина ні сама хата не ріжнилася нічим замітним від соток тисяч інших анґлійських родин і домів, які складаються на західні части Льондону.

Головними гостинцями, що перетинають місто напоздовж і напоперек, суне як день так ніч навала возів, трамваїв, омнібусів, фіякрів, автомобілів. Все те чинить глухий шум подібний до шуму повени або моря. Але кількасот метрів в бік від того гостинця той клекіт і шум губиться в огородах, розшибаєся по старезних деревах, зливаєся з шумом їх листя і завмирає та тихне. Відійшовши в той бік між огороди, маєся вражіннє затишного села або місточка, де вози належать до рідкостий і пси, надслухуючи з нуди один одного, гавкають цілими ночами до місяця. Ще на улиці лунають стуки отвираних дверий, прохожих людий, голоси продавців овочів і молока. Але по огородах буває іноді так тихо, що видаєся, немовби чулося шелест тіний, які падуть із кріслатих вязів на траву і бігають під найлекшим подувом вітру.

Ніколи не побачиш нікого в дверех ні в вікні ні перед домом, хиба що він жде перед дверми на когось, поле в огородци або підливає квіти. Двері все заперті на ключ. Хто не знає льондонського життя, не розуміє анґлійської вдачі і привичок, тому найкрасші льондонські улиці видалисьби містом завмерлих. Доми не мають зі собою ніякої комунікації. Зверха почорнілі від дощів, позамикані, заслонені деревами подабають радше на азилі глухонімих або нервово хорих, як на мешкання діяльних, запопадливих і енергічних купців, що розвій усіх фізичних та умових сил поклали собі ясною метою і змагають до неї свідомо всіми способами.

Анґлійська хата, хоч якаб она була маленька, то не тілько „дах над головою“, як у нас єї часто називають. Для Анґлійця

се дороге серцю родинне гніздо, найкрасший, найсвятійший куток на цілому світі. Він будує свою хату для себе і не дбає за те, чи внішний єї вигляд подобаєся кому іншому. Від порога зачинаєся єго домашне огнище (home) і всі гадки і всі змагання Анґлійця йдуть до того, аби се святе огнище зробити царством спокою, безпеки і щастя. Чужинця, що переступить поріг сього дому, вразить любо передовсім вигода в цілім внутрі хати. Певно, що матеріяльна вигода домівки то ще річ сама собою незамітна. Се таке природне і звичайне явище, як те, що страва поживна, піч гріє, а вікно пропускає світло до кімнати. Тимчасом треба віків культурної праці на виробленнє того зрозуміння, що ціль хати — бути вигідною. Тим самим коштом і заходом можна покласти хату вигідну і хату таку, як у нас кладуть люди. Але тут саме показуєся культурна ріжниця між анґлійським розуміннєм вигоди і нашим. Анґлієць називає комфортом добре припасовані вікна і двері, практичну кухню, домову лазню, прості але тривкі меблі, добрий матерац на постели, поживний кусень мяса і філіжанку доброго чаю. Невжеж прийшлоби в нас кому на думку називати такі річи „комфортом“?

До мене навідався мій приятель Даріян.

— Чи думав ти коли, — кажу, — яка найбільш замітна ріжниця між нашим галицьким домашним життєм і тутешним?

— Ще й як часто, — сказав Даріян. — Мені не сходить з гадки, що у нас, коли чоловік пошиється в пірє, то купить фортепян або білярд. Так само півцивілізовані Кафри купують циліндри і ланцушки від годинників, але ходять немиті і босі. Тут зачинають люди від ванни і кухні. Се дійсно насущні потреби.

Тимчасом вбігла до гостинної кімнати, де ми сиділи, наймолодша донька господарів, девятилітня дитина. Даріян бував від давна гостем у сему домі, діти кликали єго вуйком і незвичайно любили.

Мала Неллі сплеснула з утіхи руками і сіла безцеремонно на Даріянових колінах.

— Дивіться, пане, — сказала звернувшися до мене. — Вуйко вигладає так як Геррі Ервін (Irving), тілько що молодший. Всі ладні люди бувають і добрі. А вуйко такий непоцтивий. Все перше брав нас із собою до парку, а тепер уже не хоче. Я сама веслувала раз здовж через цілу серпентину [1]). Попросіть ви єго,

[1]) Serpentine — ставок в льондонськім Гайд-парку (Hyde park).

Айвен. А потому там такі чудові коні. Які то десь щасливі ті люди, що їздять на конях по Ротенров (Rotten Row).

— Певно, що дуже щасливі, — казав Даріян, — ніхто не прозиває їх непоцтивими вуйками. Всі они мають сестріниці, що грають їм мазурки, довго, по кілька разів одну і не дають просити себе.

— О, вуйку немилосерний, я також уже буду добра і послушна. Тілько возьмеш нас до парку, добре?

І поцілувавши вуйка стрибнула до пяніна заграти Даріянови мазурку. Єї дрібна рука не мала ще ані сили ані вправи грати нервові мельодії Шарвенки, ні удержати їх діяпазону. Але при клявіятурі на високому табуреті виглядала як олицетвореннє діточої щирости і невинного одушевлення, а єї гра ворушила серце ніжними, наївно невикінченими акордами.

Коли опісля Неллі перестала грати, Даріян умовився з нею, що підуть в суботу до Гайд-парку і почав розпитувати єї про знайомих.

— Скажи, Неллі, що татко писали? Чи мама дуже занята? Кого найбільше любить Неллі з учительок?

Мала Неллі рада була говорити про всі дорогі для неї особи. Татко писав, що тепер у Каїрі, здоровий. Мама смажить мармоляду і зараз вийде до гостинної. А з учительок любить найбільше міс Колінс, бо она оповідає про Шкоцію, а Шкоція — то найкрасший край на світі. Коли вже буде старша, заложить фабрику, наскладає богато гроший, тоді поїде до Шкоції і купить там коттедж [1]).

— Дуже добре, — кажу, — але як буде виглядати ся вілля?

— Буде дуже маленька, — щебетала Неллі. — Але повинна бути ціла з сірого каміння, з черепяним дахом і обросла повоєм. У середині буде вся вистелена такими тапетами як перла. А на вікнах будуть гарні цвіти.

— Якіж коври будуть? Певно також темно перлові? — докинув Даріян.

— Ні, ковер буде тілько в гостинній, такої барви як сталь, а решта кімнат буде застелена лінолеєм, бо єго можна змити і все свіжий.

Так говорила мала Неллі, а хоч у єї мріях було богато дитинства, то не менше знати було і щиру любов до домашного огнища, сильнійшу над усі інші змагання і пориви. Єї вчено від маленьку розуміти вартість власного, вигідного і гарного помеш-

[1]) cottage — вілля.

кання. Она знає докладно, як треба уладити кухню, лазню, їдальню, спальню і гостинну. Сього вчать найдокладнійше в школі на відповідних моделях з поясненнєм, які уладження найпрактичнійші і найтривкійші. Слово „home“ вимовляють [1]) у школі з пієтизмом таким самим, як слово „Great Britain“ або „Fatherland“. Навіть бурси, доми поправи і шпиталі, хоч уладжені без того тепла, яке дає батьківська хата, будовані так, аби пригадували бодай в части родинні доми. В цілій системі виховання провідною думкою являєся засада, що підставою сили й величи Анґлії ніщо інше, як святе, безпечне і здорове домашне огнище. Почуттє власного достоїнства — то психічний мотив, яким користуєся вихованнє. Всі рабські інстинкти, як сліпий послух для когобудь, ідолопоклонство в ріжних формах і лизунство, викорінюєся свідомо, систематично і немилосерно, а на їх місце кладеся ідеали моральної і матеріяльної самостійности, чемність для старших і для жінки, християнську етику і почуттє власної гідности. Кожда дитина виховуєся в тім дусі, що незалежність — се найбільший скарб, яким може втішатися людина. Закон каже, що Британець не обовязаний здіймати капелюха перед ніким, навіть перед королем. І мужчини не шапкують перед собою до землі, як по деяких знайомих мені краях, ані навіть не доторкаються капелюха. Здіймаєся капелюх тілько віддаючи поклін жінці або королеви, коли покажеся між народом. При підписуванню конституції пери стають перед королем у капелюхах на знак, що не думають уступити ні крихти зі своїх прав і віддають власть у королівські руки з виразним застереженнєм незалежности. При одній нагоді мала явитися перед Едвардом VII. депутація секти квекрів, яким релігія забороняє виразно здіймати капелюха перед кимбудь. Їм признано в засаді право війти до авдієнційної салі в капелюхах, але з чемности для короля они згодилися, що кождому з депутатів окремий льокай здіймав капелюх з голови і держав єго, поки не скінчилася авдієнція. Потім ще в салі понакладано їм капелюхи і кверки вийшли, не нарушивши своєї засади.

Всеж таки рівнобіжно з сею свободою іде також пошана для інтересів ближнього. Виразом того є звичай, в цілій Анґлії заховуваний скрупулятно, що війти до чужої хати не личить, поки не вийде хтось із тої хати і не запросить до середини. Увійти без дзвонення до хати має право тілько домашний і ніхто інший не поважиться ніколи того зробити. Мені доводилося

[1]) читай: гоом, Грейт Брітн, Фатсерленд — (порівнай німецьке: Heim, Groß-Britannien, Vaterland).

бачити вікові пані, які в найбільший дощ і студінь дзвонили до отворених припадково на розстіж дверий добре знайомої родини і не важилися вийти навіть на поріг, аби захоронитися перед зливою.

Така зелізна консеквенція і лад характеризує також родинне життє в домі. Вже сам плян кімнат так придуманий, що відповідає поділови функцій родинного життя і господарства. Крізь входові двері від улиці входиться до сіний. Сіни переділені від головних дверий ще одними скляними дверми так, що, коли навіть внішні двері стоять отвором, ще ніхто не загляне до середини дому з улиці. З малого коридора перші двері на бік ведуть до гостинної; другі двері з коридора, глибше, ведуть до їдальні; треті двері просто входових ведуть до кухні. З того самого коридора ведуть також сходи на поверх, де містяться спальні, окремі звичайно для кождої особи, навіть малих дітий. Там також дістають поміщеннє на ніч гості і міститься лазня. Зрештою живуть гості разом з родиною. Служниця має також свою спальню. Між поодинокими кімнатами нема безпосередної комунікації. З одної тілько кухні виходиться до пральні, а з пральні на подвірє. На подвірю, обведенім високим муром, міститься комірка на дрова та на ріжні причандали.

Так виглядає розклад англійської хати. Відповідно до матеріяльних засобів буває в деяких домах кімнат менше або більше, напр. замість окремої гостинної, їдальні і кухні буває одна кімната, замість чотирох спалень бувають тілько дві. Але ніколи нема постелі на долині, в кухні або в їдальні, навіть у найбіднійших хатах пролєтаріяту. Вже з огляду на сам плян наші доми являються у прирівнанню до англійських примітивними шопами.

До того раціонального пляну кімнат примінений консеквентно розклад меблів та ціле домашне господарство. Через день ціла родина живе на долині, зглядно поза домом. Спальні на горі вітряться тоді і прячуть. Ліжко, умивальня і комода на білє — то меблі, які стоять у спальни. Чим менше їх, тим чистійше можна удержати спальню. Але й ще одна провідна думка видна в системі умебльовання. Меблі мають служити певним ясним цілям. Прикраси — то річ другорядна. Тому бачимо в англійських домах менше вистави, а більше вигоди. Меблів мало, але они тривкі, сильні і потрібні. По робітничих домах мені доводилося бачити комоди і столи з грубих магоневих брусів. Зате не побачиш там кривих зеркал, штучних цвітів, сорокатого лахміття, що називаєся у нас жіночими робітками, та образів на стінах, поза якими люблять плодитися блощиці.

В кождій кімнаті міститься замість печи коминок на подобу старофранцуського cheminée[1]). Огонь на тім коминку горить вільно й удержуєся цілими днями, бо люди люблять бачити тут горючу ватру, справдішне домашне огнище, удержуване зі щирим пієтизмом для тепла і відради. Над коминком висить більше зеркало, а на ґзимсі стоїть годинник. По обох боках ватри стоять вигідні фотелі.

Се бувби в найзагальнійших нарисах образ анґлійського домашного огнища, такого, яким зробила єго довговічна культура та історія сего вільного народа. Палата князя ріжниться в Анґлії від хати робітника тілько розмірами і матеріялом ужитим на будову. Зрештою провідна думка в будові однакова: плян відповідний національному поділови життєвих функцій родини. *Іван Петрушевич.*

85. Через Дунай.

Простояли ми тижнів два в Копаченах і рушили до Дунаю на Зимницю.

Зимниця стоїть на сьому березі Дунаю і є границею Молдавії. А якраз насупроти неї на тім боці турецький город Сістово. В сьому місці ми повинні були перейти через Дунай.

З Копачені-Діжоє ми виступили над вечір. На дорозі, уже в ночи, нас зупинили. Обік нас пройшла гармата з якимись величезними чорними трунами — обоз. Місяць тілько що почав виявляти своє червоне коло і ще не зовсім ясним, червонуватим світлом своїм освічував величезну валку трун.

— Що се везуть? — цікавився Гавриш.

— Хиба не бачиш, понтони![2]) — відповів суворо Іващенко. Справді, то були понтони.

Понтони пройшли і зробили на всіх дуже важке вражіннє. Вояки всі йшли мовчки. Навіть Гавриш, дуже цікавий до всіх питань і жартів, замовк. Всякий думав свою думу. Так ми пройшли ще з годину. Ніч була тиха, тепла, світла та зоряна. Кругловидий блідолиций місяць викотився вже на свій широкий без краю та просторий небесний шлях і освітив весь краєвид. Нараз легеньким подихом вітру звідкілясь принесло прохолоду і освіжило наші вогкі від поту чола. Далеко, далеко мов величезна гадюка блищала на місячнім промінні ріка.

---

[1]) читай: шміне́. [2]) човни-плоти до переправи війска через ріку.

— Дунай, Дунай, братці! Гляньте! — зашепотіли вояки один другому. (Розмовляти гучно було вже заборонено).

— Де? — розпитували інші, які ще не розгляділи.

— Он, блищить!

— Так і є, знать він, — згоджувались усі.

То був справді Дунай. Він блищав віддаля на місячнім промінні срібно-синьою стяжкою і тихо ніс свою жовтовату воду в далеке море, не звертаючи уваги ні на що. З давніх давен призвичаєний до того, що на єго берегах предковічно ллється людська кров, він і тепер був байдужий. Навіть у сю мить вилискуючись на місяці, здавалось, ніби гірко усміхався розмовляючи з ним і промовляв із тиха сумно: „Глянь, знов! Коли кінець сему буде? Коли они дадуть мені спокій? Коли перестануть умивати мене своєю теплою кровю і давати ховать їх тіла в мойому жовтому піску?“

А ми все йшли та йшли, наближаючись до нього. Перед світом ми прийшли в Зимницю і поховалися в кошарах.

Потомившись вчорашним ходом, ми заснули міцно і через те прокинулись пізно. Вже сонічко піднялось височенько. Перед нами, не більше як на гони, широко розлив свою тиху воду Дунай. А на тім боці, на крутім і високім березі єго, розкинувся пишно на широкому, квітчастому килимі турецький город Сістово, утопаючи в садах. Єго білі, стрункі мінарети, заострені на кінці, високо стреміли в небо швайками і здавалися віддаля щоглами кораблів у зеленому морі садів. Весь той берег Дунаю був заквітчаний, як дівчина в свято, розкішними садами і виноградниками. Я дивився на ту красу і пригадались мені слова величного пророка:

Рай тай годі! А для кого?
Для людий! А люди?
Не хотять на него й глянуть!
Треба кровю домалювать.
. . . . . .
Люди, люди, коли то з вас буде
Того добра, що маєте?!

І весь сей день ми майже не виходили з кошар.

* * *

— Так отсе тут будемо й переправлятися? — розпитував Гавриш товаришів, мішаючи паличкою в манєрці, де кипів у ключ чай.

— Та хто єго знає, може й тут! — відповів Іващенко пришиваючи гузика до мундура.

— Не може бути! Тут дуже широко, — обізвався Гайдамака виймаючи люльку з рота і чвиркнув через губу в огонь. Дунай в сім місці ширився на верству й три чверти; він саме розлився.

— Поки перепливем, наловим раків чимало! — додав Гавриш.

— Міст поставлять спершу, — замітив Бойко і поправив ранець [1]) під головою.

— Чув я, що буцім тут будем тілько очи їм відводить, а переправлятимуться біля Нікополя! — почав знов Іващенко. — А проте, хто єго зна! — так утішали себе вояки, лежачи в кошарах перед переправою.

— Пашов, вилазь там, виходи получáть сухарі! — почувся голос капраля.

Вояки позабирали торби і рушили.

Другого дня в обідню пору до нас долетів далекий гуркіт гармат.

— О, чуєте? — промовив Іващенко. — Ото біля Нікополя йде переправа.

Всі насторошили уха і стали прислухуватися. Гуркіт усе більшав та більшав, немов десь далеко йшла батава [2]), і не переставав до самого вечера. У вечері гарматний гук замовк.

— Знать переправились наші вже, — промовив Гавриш, — бо гармати замовкли.

— Швидкий ти який! — відповів Гайдамака. — Се тілько що обстрілюють, а переправлятися будуть у ночи.

Гайдамака відгадав. Переправлятися почали у ночи, тілько не під Нікополем, але під Сістовом. І переправлявся не хто інший, а наша 14-та дивізія. З вечера нам уже було відомо, що переправа пічнеся тут; але хто піде в голові, наша чи перша бригада, і коли — ніхто не відав.

Проте нам усім весело було лягати спати в амуніції. Не спалося нам і ми всі прислухались, коли то пічнеся переправа і хто її пічне. Як тілько стемніло, наші понтони спустили на воду і по течії Дунаю проплили непримітно вниз. Ніч була досить темна, бо місяць сходив пізно. Се було в червні. Гармата наша окопалась на сім боці і ждала.

О другій годині в ночи волинський, а за ним минський полки (перша бригада 14 дивізії) сіли на понтони і тихо відча-

---

[1]) жовнірський наплечник. [2]) баталія-боротьба.

лили від берега. Ніде ні чичирк. Передні понтони були вже трохи чи не на тім боці, а інші в слід, вибиваючись із сил, поспішали за ними, як у сю мить на нашому Зимницькому березі загорілася хата. То турецький шпигун подав гасло до Сістова, що переправа почалась. Як тілько спалахнула хата на сім боці, в туж мить засурмили сурми на тім боці алярм турецькому війску.

То не рій за роєм вилітає з уликів і китицями обліпляє матку, що сіла на дереві, то полки чотирнайцятої дивізії обліпили вже там темний, крутий, турецький беріг. То не блискавка в горобину ніч що хвиля прорізує небо то здовж то поперек, то не грім невгамовно горгоче так, що уся земля дріжить мов у пропасниці слабий, то наші і турецькі гармати злились в один громовий гуркіт і загорготіли разом! Почалося пекло!

— „В ружьо́, в ружьо́!“ — по́чулася команда ротних. І в мить ми всі були в рядах.

— „Ружя, воль-но!“ — скомандував наш ротний і похлибнувся на останному слові „но“.

Рушниці мигнули.

Вояки перехрестились. І хто шепочучи „Помилуй мя Боже“, хто „Богородице Діво“, а й „Отче наш“ — рушили з кошар.

На дворі вже розвиднялось. Хоч сонічко ще забарилось і не виглядало, але нам, коли ми йшли, все будо видко. Як бульки на воді від раптового дощу з градом одні вискакують і зникають, а другі все більш та більш пузирять воду, так біленькі димки від пострілів на тім боці Дунаю вискакували з корчів. Постріли тріщали, гармати невгамовно гуркотіли все частійш та частійш. Весь тамтой турецький і тутешний берег був закутаний димом. Ми переходили місток, що поклали у ночи сапери, на остров густо порослий вербами, де нас ждали понтони. Як раз у сю мить ми побачили гарматного, так званого трубника. Він ледви стояв на ногах, блідий, без шапки і з єго одежі бігла дзюрком вода. З ним розмовляв ґенерал.

— Гляньте, братця, виплив! — заговорив Гавриш.

— А другіж де? Невже потопились?

Ми всі дивились на трубника і дивувались тому, що він в одежі виплив. Навіть пояс із затровчатими трубками був на ньому. Але трубник похитнувся і ґенерал підхопив єго під руку.

Ми пройшли.

Се був один тілько щасливий зо всієї гірської гармати, який виплив на беріг.

Якраз перед нами сіла на понтоні гірська гармата з кіньми і людьми. Коли понтони вже були на середині Дунаю, турецькі

ґранати зробили з них решето і страшенно важкі понтони-плоти з кіньми і людьми пішли як камінь на дно. Як на гріх коні були попривязувані, через те всі й потонули; бо, колиб були вільні, то моглиб були виплисти — і люди, ухопившись за їх гриви, теж не потонулиб.

Як Бог спас сего трубника, невідомо.

— Я теж плаваю добре, — наче про себе буркнув Гавриш. — Як що, не доведи Боже, пустять понтон на дно, може якнебудь випливу! От тілько отсе прокляте теля [1]) потягне! Знаєте, що я придумав, братця? Як тілько сядем на понтон, повідчіпляю всі крючки від ранця і держатиму ременя в руці. Коли понтон почне тонуть, ранець під три чорти, шинелю теж, хай тоне. А сам ляжу на спину, чоботи якнебудь скину і поплину.

Але навіть така чудова видумка Гавриша нікого не радувала. Всі йшли сумно — звичайно, як на смерть.

Ми наближались до кінця посадки. Баталіон, рота за ротою, підходив.

— Стій! — почулася команда. — „Рота стройся, в право бігом“!

Рота вирівналася з заду верб, які густо росли на самому березі, і стояла нерухомо.

— Лічить понтони! Сорок на понтон! — почувся голос Драгомира [2]), що стояв на самому березі і сам назирав за посадкою і переправою. Лице єго було хоч і бліде, як то завжди бува від хвильовання, але погляд тойже сміливий.

— Фельдфебель, лічи понтони! — скомандував ротний.

Турецькі гармати ґуркотіли, як ступи у млині. Наші теж підчастили огонь.

У сю мить турецький ґранат зашипів мов гадюка і біля самого Драгомира опукою упав на березі і зарився у плавун-пісок не розірвавшись, тілько заляпав єму одежу. Він глянув у той бік і гукнув єще дужше:

— Швидше лічить понтони, ротні команданти!

Безкоровайний, фельдфебель нашої роти, блідий як крейда, лічив четвертий понтон.

— Четвертий понтон має в пра... — наважився промовить Безкоровайний, як другий ґранат пролетів над самісінькими нашими головами. Вся рота, а ранійше всіх ротний, як великий покіс трави під косою широкої ручки косаря, зненацька полягла на землю.

---

[1]) наплечник з телячої скіри. [2]) головний командант Драгомировъ.

— Смирно! — загримів на весь голос Драгомир. — Кому кланяєтесь? Знайомого побачили?

Рота знов стала нерухомо.

— Лічить понтони! швидше, кажу!

Ґранат знов пролетів і зарився якраз супроти роти. Вояки тільки головами захитали.

— Смирно! — гримнув знов Драгомир. — По понтонам сідай!

— По понтонам сідай! — луною почулася команда ротних.

Ґранат перелетів знов через голову. Ми рушили за верби і сіли на понтони.

— Відчалюй, з Богом! — гукнув ще раз Драгомир.

— Відчалюй, відчалюй! — загомоніли стерничі боцмани[1]) на понтонах. Весла напружились і всі понтони, тихо хитаючись, відплили від берега.

— Помилуй мя, Боже, по велицій милости Твоїй, — зашепотіли хрестячись вояки.

Гавриш уже держав усе реміння від ранця у руці, а звинена шинеля висіла на шиї. Не вспіли ми відплисти і сотні кроків від берега, як турецькі ґранати уже почали булькать біля самих понтонів. То не долетить на аршин, то перелетить.

— Наляж, братця, навались! — підохочували стерничі гребців після кождого ґраната. Гребці всім тілом лягали назад, напираючи на весла. Уключини скрипіли. Довгі, важкі весла аж гнулись.

— Жи-жи-жи-жа́! — ляпнув ґранат біля самісінького носа нашого понтона і не розірвавшись булькнув у воду.

— Наляж, придави дужше, братця! — підгукнув стерничий. Гребці зо всеї сили напружились.

— Жи-жи-жи жа́! — зашипів знов ґранат і поскакав по воді як той камінець, що діти в „перевези-бабу“ грають.

Гур-гур!... розірвався він далеченько від нас, піднявши цілий стовп води вгору. Ми сиділи зігнувшись мов камяні.

Тимчасом понтони наші підірвались до середини Дунаю.

— Ану ще, ану ще, наляж, братця! — все підохочував гребців стерничий. Гребці вибивались уже з сили. Піт дощем капав з лиця. Вояки почали помагати гребцям, напираючи на весла з переду. А ґранати як бжоли шипіли і гуділи над нашими головами. Нарешті ми добрались до мертвого місця. Себто прицілиться з гармати до нас уже було неможливо. Боцман, що

---

[1]) керманичі.

сидів на стерні, зняв шапку, перехрестився і промовив: „Слава Богу, вийшли“!

Через чверть години понтони зупинились під крутим берегом. На самому шпилі крутого берега, під яким зупинились наші понтони, ми побачили вояка, що стояв нерухомо як стовп закопаний у землю. Він держав поперед себе рушницю в гору, а на багнеті маяв із червоним хрестом стяг. То був перевязочний пункт. Рота хутко вискочила з понтонів і скорим кроком пішла на гору по розробленому вже саперами шляху. Нам прийшлось іти через перевязочний пункт. Здається, ніщо в світі не зможе зробити тяжшого враження на душу чоловіка як перевязочний пункт. Чоловік до всього може призвичаїтися. Але спокійно дивитися, як сотнями несуть блідих, закрівавлених, більш схожих на мерців, такихже як ти сам, що ще перед годиною були здорові і цілі, а тепер безпомічно лежали на носилках ледви дихаючи, навряд! Я не буду малювати в подробицях тих тяжких картин, які мені прийшлось тут бачити, щоб не робити неприємного врижіння на нерви читача, і поставлю на сьому місці точки...

На скілько неможливо тяжке вражіннє робить перевязочний пункт на психіку чоловіка, досить сказати, що деяким воякам почало робитися млосно. Всім здавалось, що то вже єго несуть, бо кождий малював собі, що скоро й єму теж буде. Ся психольогія відома добре і тілько що ми зявились і остовпіли дивлячись із жахом на все, що тут коїлось, як ґенерал, що ждав нас, скомандував: „Рота бігом“! Ми перекинули рушниці на праве плече і як вівці від вовка побігли через се кладовище живих мерців.

Пробігли ми з пів гон і нас розсипали ланцюхом у корчах виноградника на правому крилі супроти Сістова. Не вспіли ми залягти, як турецькі кулі почали дзижчать як мухи в павутині. Ми перебігли ще трохи далі і поховалися в корчах. Кулі перелітали через голови. Поміж корчами виноградника, де розсипався наш ланцюх, росли розкішні абрикосові дерева, повні плодів. Деякі вояки, не вважаючи на турецькі кулі, почали багнетами збивати абрикоси.

— Ну і для чого ото? чи ви зроду не бачили їх, чи що? — звернувся сурово до ласунів Іващенко. — Кортить, щоб куля влучила?

І не вспів сказати останнього слова Іващенко, як Ляшенко, що піднявся збити багнетом абрикоса, упав горілиць і тяжко

застогнав. Куля попала єму просто в плече, пробила ранцевий ремінь і засіла глубоко в тілі.

Підбіг ротний фельдфебель. Незабаром десь ще одного ранило. Ми перебігли трохи і знову залягли.

Сонце вже високо піднялось. Духота стояла неможлива. І колиб ми не лежали в корчах, то, здаєся, зварилисяб як раки. Ранці парили спину. Реміння давило груди. В роті пересохло. І вода близько, та не напєшся. А гуркіт гармат і вистріли рушниць невгамовно тріщали. З лівого крила почулися гуртові вистріли. Там Турки засіли у млині і відстрелювались від нас. Турецькі ґранати почали лягати в корчах, де ми лежали. Велено було лізти на гору. (Виноградні корчі, де ми розсипалися, росли по узбічю досить крутої гори). Ми полізли. Гора досить крута і лізти на неї, а ще по корчах, було досить важко.

— Хай єму чортів батько, отсьому теляти, щоб я єго носив! Давайте, покидаєм! — порадив мені Гавриш. І з сими словами відчіпив від ранця чоботи і манєрку, привязав до пояса, а ранець шпурнув у корчі. Теж саме зробив і я.

— От, і легше стало! Якось дихаєся вільнійше...

— Ура-а-а! Ура-а-а! — почулося на лівому крилі. Гармати почали стихати. — Ура-а! — залунав разом увесь наш ланцюх і скілько духу полізли на гору. Турки спішно покидали позицію. Ми підняли страшенну тріскотню вистрілів. А через годину всю гору як галич укрили наші вояки. Звідсіля нам було видно, як турецьке військо спішно покидало позиції. О пятій годині полудня ми взяли Сістово.

Так переправились ми через Дунай 15. червня 1877. року.

До вечера понтонери навели міст із тих самих понтонів, що нас возили, і по нему перейшла девята дивізія, перша, гармата і обоз.

Переправа через Дунай була ділом надзвичайним. Она здивувала весь світ, тим паче, що страта в людях була дуже невеличка. На переправу перейшло три дивізії: 14-та, 9-та і 1-а; всі они повинні були перейти одна за другою. Одна другу повинні були підтримувати. Але нам пощастило, що одна 14-та дивізія і переправилась і зробила все діло. Все діло в тому, що коли під Нікополем наші почали готуватися ніби до переправи, спустили понтони на воду і відкрили гарматний огонь, по телєґрамі до Нікополя із Сістова в той вечір виступило на підмогу 12 таборів турецького війська. А ми в туж таки ніч переправилися. Виходить, що переправи під Зимницею Турки собі і в голові не клали.

Не вважаючи на те, що Турки нашої переправи тут не ждали, ми все таки стратили 2000 чоловіка ранених і убитих. Крім того вся гірська гармата, як я уже казав, потонула. Наша рота не долічилась теж двайцяти чоловіка.

Микола Садовський.

86. Спомини про Тараса Шевченка.

В 1847. р. Шевченка заслано в оренбурський корпус. Єму, як народному поетови і художникови, було заборонено брати в руки перо й оловець. Жандарм привіз єго в Оренбург у червні 1847. р. у ночи просто до вартівні, де Шевченко проспав ніч на голій долівці. Вранці командант Ліфлянд відправив єго у касарні 3-го оренбурського лінійного баталіону. Тогож самого дня по Оренбурзі рознеслася вістка, що прибув Шевченко. Земляки зараз пішли у касарні і випросили єго до себе на кватиру. Стріча з Шевченком була памятна: і він і ті, що прийшли до нього, плакали — не знаю, чи з горя чи з радости, що побачили свого рідного поета. Увесь день він пробув посеред земляків, співав рідні пісні, читав дещо з своїх творів і був нібито не дуже сумний; але видно було, що він богато таїв у душі і хотів наперекір долі бути висшим над неї. В дорозі від Петербурга до Оренбурга він був усього 9 днів[1]); від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку лихорадку.

Другого дня вже було відомо, що єго назначено до Орської кріпости. Земляки радили єму як недужому записатися до лазарету на два тижні, а тимчасом сподівалися поклопотатися, щоб єго лишили в Оренбурському баталіоні, де Шевченкови можна було жити хоч троха вільнійше. Але він не згодився на се через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Проситиж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижувати своєї гідности просьбою. Днів через три єго одягли в салдатську одежу. Коли він приміряв мундур та шинелю, тоді єму уявилася вся єго будуччина і сльоза натискалася до очий, але він зумів здержати свої почуття в касарні. Єму настілько бракувало знайомости життя, особливо життя салдата, що він навіть не відаючи про те, що єму принесено одежу, котра звичайно шиється на кошти казни[2]), запитав унтерофіцира, що коштує одежа? Ун-

[1]) В своїм дневнику записав Шевченко, що відбув сю дорогу в 7 добах. [2]) скарбові гроші.

терофіцир не запиняючись, відповів, що 40 рублів і Шевченко заразже заплатив гроші. Але якийсь офіцир, довідавшись про се, відобрав у унтерофіцира гроші і вернув їх Шевченкови.

Через тиждень Шевченка приділено до лінійного оренбурського 5. баталіону і відослано в Орську кріпость, де комендантом був тоді ґенерал-майор Ісаєв, чоловік старий і доволі добрий. В Орському Шевченко швидко познайомився з Поляками засланцями; один із них Фіґнер, що був учителем дітий Ісаєва, зійшовся з Шевченком близше ніж інші. Завдяки єму Шевченка принято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій кватирі. Через місяць після приїзду Шевченка я був в Орському і кілька днів пробував з ним. Єго життє, дякуючи Ісаєву, було досить непогане: більшу частину часу він проводив або за книжками або в розмовах з Поляками.

Але в 1847. р. вмер Ісаєв; отоді то настав для Шевченка тяжкий час. Комендант баталіону Мєшков (з простих салдатів) виказував над ним усю силу своєї власти. Він перевів єго в касарню, де Шевченко спав і цілісенькі дні проводив на брудному свому ліжку, що було в касарні в числі інших 50. Приїзджаючи туди доволі часто „по ділам служби“, я все провідував Шевченка і бачив тодішне єго життє в касарні. Товариство пяних, розпустних салдатів, тяжке повітрє, сміттє, невпинний крик — все те страшенно бентежило Шевченка; але він не відважувався просити Мєшкова про полекші. Та сього салдата-майора богато людий просило про дозвіл Шевченкови жить на окремій кватирі; але він не любив Шевченка за єго непокірну вдачу, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися, і що дня разом з іншими водив єго на муштру. В касарні Шевченко богато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Шевченкови іноді провідати знайомих на годину або дві; алеж сей єго вихід рідко проходив для нього без якихсь приключок. Салдати, товариші Шевченка, користуючись з того, що єго нема, викрадуть бувало з єго шафки книгу тай заставлять у шинку. Вернувшись до дому й не знаходячи якоїнебудь книги, він уже знав, де она, і питав товаришів тілько про те, в якому шинку і за скілько книгу дано в застав, і викуповував звідтіля вже її сам.

У літі він часто ходив до берега ріки Ори і там поміж кущами пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минуле, але боявся, як казав, зазирати в будуччину. Там на самоті він виймав ізза халяви клаптик паперу й оловець і запи-

сував свої поетичні вітхнення, з якими таївся не тільки від начальства, але навіть від інших знайомих.

Так Шевченко жив до літа 1848. р. В сьому році прибув до Оренбурга капітан-ляйтнант Олексій Іванович Бутаков, що їхав для дослідів Аральського моря. Потребуючи художника для змальовування морських берегів і зачувши про те, що в Орському пробуває Шевченко, він просив команданта корпусу Обручова, щоб приділив до єго експедиції Шевченка як художника; але ґенерал признав се неможливим, памятаючи про заказ Шевченкови брать у руки перо й оловець, і замість Шевченка приділив до Бутакова польських засланців Залєского та Турно. Тоді Бутаков випросив до експедиції Шевченка як матроза і відїхав разом із ним у степ 1848. р. Про подробиці сього життя мені невідомо, але Шевченко казав, що Бутаков був для них дійсним товаришем, що час они провели доволі весело, що Шевченко з Залєским та Турно малювали все, коли тілько для того була хоч малесенька можливість.

В осени 1849. р. они всі вернулися до Оренбурга, де Шевченко і єго товариші жили в одній хаті і користувались повною свободою. Завдяки Бутакову життє Шевченка значно поліпшало; єго приймали у найкрасших домах; він малював і писав та малюючи портрети заробляв гроші для своєї потреби. По відїзді Бутакова в січни 1850. р. до Петербурга, Шевченко замешкав у полковника Карла Івановича Герна, де єму жилося, як і попереду, досить добре. Але в маю 1850. р. доля знов поглузувала над ним. Офіцир оренбурського баталіону Ісаєв (свояк колишнього команданта Орської кріпости, що недавно приїхав із якогось петербурського кадетського корпуса), зробив Обручову донос, що Шевченко листуєся зі своїми знайомими і малює портрети. Обручов знав, що Шевченко живе в Оренбурзі на волі, що пише й малює, але, хоч і який був суворий взагалі, а особливо до воєнних, якось не мав сумління добивати нещасного Шевченка. Та, отримавши офіціяльний донос, він зараз звелів зробить у Шевченка ревізію, а єго посадити в арешт. При ревізії найдено кілька малюнків та листів. Обручов відослав усі листи в „III. отдѣленіе[1])“ до Петербурга, де їх, розуміється, лишено без уваги, окрім одного листа, в котрім писав Шевченкови один знайомий, що в Петербурзі є богато молодих людий, які живуть під доглядом поліції, з котрими він знайомий і що

[1]) до поліційного департаменту (читай: атдєлєніє).

всі они поділяють переконання Шевченка. Сей лист наробив богато неприємности ріжним людям.

За два дні після ревізії Обручов відослав Шевченка в Орську кріпость під строгий догляд; а одержавши із Петербурга якийсь приказ щодо Шевченка, перевів єго 8. жовтня 1850. р. з 5-го в 1. оренбурський лінійний баталіон, котрого частину що року відкомандовувано до Петровської кріпости, що була на пустинному півострові північно-східного берега Каспійського моря. Шевченка відослано туди і він провів там без виїзду увесь час свого заслання до серпня 1856. р. *М. Лазаревський.*

87. Із „Дневника".

1857. Червень.

Сегодня вже другий день, як я зашив собі і справно обрізав зшиток на те, щоб записувати, що трафиться зо мною і коло мене. Тепер ще тілько девята година. Ранок минув, як і звичайно, без ніякої цікавої пригоди. Побачимо, на чому скінчиться вечер. А поки що — зовсім ні про що записувати: тим часом писати страх хочеться і пера готові є. А сатана так і шепче на ухо: „Пиши, про що попало! Хто тебе там провірювати ме!"

Мені належалоби розпочати свій дневник з того часу, коли мене висвячено на новий стан, себто від 1847. року. Тепер бувби з него дуже грубий і дуже нудний зшиток. Згадуючи про ті минулі сумні десять літ, я тішуся сердечно, що мені не прийшла тоді думка завести зшиток на записки. Що я бувби у ньому записав? Правда, впродовж сих десяти літ я дармо бачив те, що не всякому доводиться побачити. Але як я дивився на все те? Так, як арештант глядить із закратованого вікна вязниці на веселий поїзд весільний. Сама згадка про те, що минуло і що я за той час бачив, наводить на мене жах; а щож булоби, якби я був записав ту понуру декорацію і ті простацькі особи, з котрими мені довелося відограти сю понуру, монотонну десятилітну драму!

Минаймо, минаймо моє минуле, лукава моя памяти! Не завдаваймо споминами про те минуле туги серцю любого приятеля! Забудьмо, простім темних людий, як простив милосерний Чоловіколюбець своїх лютих розпинателів. Звернімся до того, що світле і тихе, як наш український вечер осінний, та запишемо все, що бачив, що чув, усе, що серце перекаже.

З Петербурга дістав я від Михайла Лазаревського лист

з 2. мая і 75 карбованців. Він повідомляє мене чи радше поздоровляє зо свободою. Одначе до сеї пори нема нічого з корпусного штабу. Збираю відомости про пароходство на Волзі. Статистичних відомостий мені не треба; я хочу знати, як часто відходить пароплав з Астраханя до Нижнього Новгорода і що платиться за місце для пасажирів. Та при всіх моїх заходах я довідався тілько, що місця є ріжні і ціна ріжна, а пароплави з Астраханя до Нижнього ходять дуже часто. Правда, що відомости докладні?

13. Сегодня у вечері приплив парохід з Астраханя, але приплив уже досить пізно, о 9. годині; через то я до завтрішнього ранку не дістану від него жадних відомостий. Та з астраханської почти я й не ожидаю нічого важного, бо вся моя переписка іде через Гурєв-Городок. Хиба чи не задумує батько кошовий Кухаренко написати до мене? То-то зробивби мені ласку старий Чорноморець! Сей правдиво благородний чоловік — незвичайна поява межи людьми. Від 1847. р. всі мої приятелі мусіли перервати всякі зносини зо мною. Кухаренко не знав про таке розпорядженнє, так само не знав і про місце мого пробування, а тепер, як був у Москві в часі коронації депутатом від свого війска, познайомився зо старим Щепкином і довідався від него, де місце моїй тюрмі. І от, найблагороднійший друзяка, написав до мене дуже щирий, дуже сердечний лист. За десять літ — і не забути друга, та ще друга в нещастю, се рідке явище межи самолюбними людьми. З тим самим листом він прислав мені на поздоровленнє 25 карбованців. Для чоловіка, що має родину, та ще й не богатого, се немала жертва; і я не знаю, чим і коли я єму віддячу за єго щиру і не облудну жертву.

З причини сего дружного і несподіваного привіта я уложив був мою подорож в такий спосіб: через Кізляр і Ставропіль приїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивившись доволі на єго благородне виразисте лице, я гадав переїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Минська, Несвіжа, а наконець у село Чирковичі; тут обнявби я свого друга і товариша Бронислава Залєського і поїхав через Вильну до Петербурга. Але лист Михайла Лазаревського з 2. мая перемінив сей плян. З сего листу я побачив, що мені треба, ніде не затримуючись, поспішити до Академії красних штук і обцілувати руки і ноги ґрафині Настасії Івановни Толстої і єї великодушного чоловіка ґрафа Федора Петровича: они єдині добродії мого визволення і їм належиться перший поклін; не кажучи вже про вдячність, сего

вимагає проста ввічливість. Отсе головна причина, чому я замість баскої трійки вибрав трийцятидневну монотонну плавбу Волгою.

17. Сегодня о четвертій годині рано, прийшов я на город. Ранок тихий, чудовий. Тілько іволги та ластівки інколи зрушали спокійну, солодку тишу ранкову. Від якогось часу, відколи не заборонюють мені перебувати самітно, я незвичайно полюбив самоту. Люба самота! Не може бути нічого солодшого, нічого більш чарівного в життю як самота. Особливо перед лицем нені-природи, коли она квітчаєся, всміхаєся. Під єї впливом солодким та чарівним людина мимоволі поринає сама в себе і „бачить Бога на землі", як каже поет. Мені й перше не подобалася гучна діяльність або лучше сказати: гучне байдикованнє; а після десятилітнього тутешнього життя самота здаєся мені правдивим раєм. Всеж таки я не можу ні до чого взятися, нема у мене найменшої охоти до праці. Сиджу або лежу мовчки цілими годинами під моєю любою вербою і хочби на сміх щонебудь ворухнулося в моїй мрії, таки цілком нічогісінько! Повний застій! І сей нудний стан почався у мене від 7. червня, себто від того дня, коли я дістав лист від М. Лазаревського. Воля та подорож усього мене проковтнула. Ще спасибіг Кулішеви, що догадався прислати книжок, а то я не знавби, що з собою робити. Особливо вдячний я єму за „Записки о Южной Руси". Небавом буду знати сю книжку на память. Она мені так живо, так чарівничо-живо нагадала мою прегарну Україну, що я немов із живими бесідую з єї славними лірниками і кобзарями. Прегарна, благородна праця, брилянт у сучасній історичній літературі. Дай тобі, Господи, друже мій сердечний, силу, любов і терпеливість провадити далі сю неоцінену книжку. Я обіцявся, як начитаюся сеї книжки доволі, післати її Кухаренкови, а тепер жалую, що обіцявся: раз тому, що я єї ніколи не начитаюся доволі, а друге тому, що я маргінеси книжки помазав недоладними замітками. Дасть Бог, я єму з Петербурга пішлю чистенький примірник.

18. Нині я точнісінько так рано як вчера прийшов на город; довго лежав під вербою, слухав іволги і наконець заснув. Приснився мені Межигірський Спас, Дзвінкова криниця, а потім Видубицький монастир, потім Петербург і моя люба Академія. Від недавна зачали мені мріятися в сні знайомі, давно невидані предмети. Чи скоро я побачу все те на яві?... Сон мав на мене дуже добрий вплив через цілий день, а тим більше, що нині сподівалися гуревської себто оренбурської почти. Під вечер

почта дійсно прийшла, але нічого не привезла ані для мене ані про мене. Я знов спустив ніс на квінту. Знов туга, ожиданнє без кінця. Чи вжеж від 16. цвітня до сеї пори не могли видати в штабі розпорядження щодо мене? Холодні, байдужі люди! У вечері вернувся я до кріпости і дістав приказ від фельфебля готовитися на огляд. Отсе результат давно ожиданої почти і ожиданої з таким трепетом волі! Тяжко, невимовно тяжко! Я вкінци одурію від сего безконечного ожидання...

Як швидко і шпарко виконуєся приказ — арештувати, так навпаки мляво і холодно виконуєся приказ — освободити; а виконують прикази ті самі люди. Чомуж така ріжниця? В 1847. році в тім самім місяци мене на сему добу доставили з Петербурга до Оренбурга; а тепер дай Боже на семий місяць дістати приказ, щоби відобрати від мене ераріяльні річи і не давати мені дальше удержаннє. Форма, але я такої форми не можу зрозуміти!

Тарас Шевченко.



II. Життєписи.

88. Життє Івана Вишенського.

Нема ніякого сумніву, що наш письменник Іван Вишенський родився в Вишни перемиської дієцезії. Місцевостий з такою назвою в тій дієцезії маємо три: Судова Вишня і дві Вишенки. З тих трьох місцевостий тілько одна називаєся Вишнею. Се є місточко Судова Вишня, положене при зелізній дорозі майже на половині дороги між Львовом і Перемишлем. Місточко се за польських часів грало значну ролю в політичнім життю нашої країни — не само собою, а тим, що було збірним місцем сеймиків руського воєвідства, „кварцяних“ військ і судових „рочків“, відки й пішла прилога „Судова“. Чи назва „Вишенський“ була властивою, родовою назвою нашого автора, про се можнаби троха сумніватися. На своїх творах він підписувався ріжно: „Іоаннъ мнихъ з Вишнѣ“ або з польською флєксією „з Вишней“, а раз, під посланієм до стариці Домникії, підписався „странник реченный Вишенскій“. Рішає тут свідоцтво сучасних; всі они згідно звуть єго Вишенским, значить, се мусіла бути єго справдішня родова назва, а єго власні підписи „з Вишні“ свідчать тілько про місце єго вродженя.

*

Про суспільний стан родичів Вишенського не знаємо нічогісінько. З пізнійших колій єго життя можемо догадуватися тілько, що не мусів він походити з зовсім простих і зовсім бідних родичів, коли міг одержати хоч яку-таку освіту, міг вибратись із свого рідного гнізда на ширший світ, а живучи в Луцку міг оставати в досить інтимній приязни з якимсь висшим духовним католицьким.

Що до часу, коли родився наш автор, то певно не помилимося, приймаючи як дату 1545—1550 роки. В такім разі хронольогія єго життя розкладаласьби ось як: в часі 1576—1850, т. є. маючи 30—35 літ, він покинув світ і пішов на Афон, а вмер около р. 1620. т. є. 70—75 літ.

Хтонебудь були єго родичі: чи заможнійші (як на провінціональне місточко) міщани чи дрібна шляхта, котрої тоді було богато і по містах і по селах при дворах знатнійших панів — досить того, що они старалися мабуть дати свойому синови хоч якунебудь шкільну освіту. Як православні Русини они певно дали єму не більш того, що давала тодішня „приходська“ школа: науку читання, писання, часословця, псалтирі і церковного співу. А що майже одинокий спосіб вийти в люди для такого худопахолка в тих часах було — дістатися на двір якого можного пана, то ми склонюємося до припущення, що й наш автор бувши школярем чимнебудь звернув на себе увагу якого протектора — чи доброю памятю, дотепом, чи гарним голосом або чимнебудь подібним — і сяк чи так дістався на двір якогось православного магната. Найшвидше міг се бути двір князя Острожського, для котрого автор наш очивидно почувався до якогось пієтизму, коли єго імя поставив на чолі одного зі своїх перших посланій.

Життє при дворі такого великого пана, як Острожський, котрий з маєтків своїх мав міліон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найріжнійших людий, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисвітів, було без сумніву великою школою для молодого чоловіка. Не треба думати, щоб життє таке йшло для него в розкоши і вигодах; противно, тут він привчався і недоїдати і недосипляти, змушений був ненастанно держатися на осторозі, догоджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислугувати всякому, зносити часті униження й оскорби, та зате вчився заглядати на дно життя, відріжнювати блеск від фальшивого, міг користати з товариства людий учених і бувалих, стикався ненастанно з людьми найріжнійших станів, від простих підданих хліборобів аж до примасів та сенаторів і королів, і все

те мусіло значно розширювати круг єго відомостий і поглублювати єго світогляд, особливо коли у него самого була душа схильна до вдумчивости і критики та глибоко моральна. Тілько такою всесторонною школою життя ми можемо вияснити собі те обширне знаннє світа і людий, яке стрічаємо у нашого автора при єго невеликій, тай то, здаєся, досить пізно набутій книжковій ученості; тим знаннєм дійсного життя, звичаїв і характерів людських Вишенський відріжнявся різко і корисно від других сучасних і пізнійших письменників духовного походження, хоч і значно вченійших від него, від такого Василя Суражського, Кирила Транквіліона, Захара Копистенського та Галятовського.

Крім інших случайних знайомостий можемо припускати, що тут познайомився Вишенський з Герасимом Даниловичем Смотрицьким, городським писарем, а пізнійше ректором острожської „академії", а також з Іваном Княгиницьким, пізнійшим схимонахом Йовом, основателем скитського монастиря.

Яке місце займав, яку функцію сповнював наш автор при дворі, сего очевидно не можемо сказати. Однак здаєся, що та функція заставляла єго часто і довше пробувати в Луцку, Люблині та інших містах. В Люблині він придивлявся порядкам тамошнього трибуналу, слухав „прокурацких" крутанин, пізнавав людий, що „Сексономъ и Майдебурскимъ правомъ свое черево кормили", в тім числі мабуть і Терлецького, дворянина литовського пана Тризни, а пізнійше луцького епископа.

Що склонило нашого автора покинути світське життє і уйти на Афон, на се питаннє ми можемо також відповісти тілько загальними здогадами. „Обличеніе діявола", написане мабуть швидко після приходу на Афон, заки ще наш автор піддався строгим правилам афонського послушника, малює нам важкий стан єго душі і гіркі спомини, які він виніс із світського життя, може й не без власної вини.

Подорож до Афона сама собою була в ті часи „подвигом", ділом важким і небезпечним. Рабунки й убийства путників ще й нині в краях турецької держави не належать до рідкостий, а щож говорити про ті часи всемогучости яничарів. А ще до того часи около 1580. р. в краях задунайських, у Болгарії, Сербії, Македонії й Альбанії були часами частих заворушень, бунтів і партійних борб. Оттимто й не диво би було, якби наш автор замість прямої, звичайної дороги на Молдавію, Рущук, Пловдив і Константинополь, а відси морем до Афона, пішов був через Карпати на Угорщину, на Сербію, відси до Горішної Альбанії,

на Охриду, Велес і вниз понад Вардар до Солуня. Дорога се тяжка і певно мало уживана, але могла бути вказана спеціяльними обставинами і пояснялаб нам написаннє нашим автором „Новини“ про віднайденнє тіла Варлаама охридського і той теплий інтерес до Охриди, який видніє в кінцевих стрічках „Новини“.

На Афоні автор наш якийсь час пробував запевно почесним гостем, „обходячи съ радостію вся святыя обители, посѣщая и молитствуя, таже и скитники и въ келіяхъ и въ пещерахъ сущихъ, всѣмъ ревнуя и молитву прося“, поки вкінці єго не принято за послушника. От сей то свобідний час він посвячав крім звиджування Святої Гори також на читаннє книг, котрі могли приготовити єго до пустинного життя, а головно Житій святих і творів аскетичних; тоді також під впливом афонської тиші, чудової природи, вражінь подорожи і перебутої душевної боротьби він почав писати.

Про перші літа нашого автора на Афоні не маємо ніяких звісток; мабуть пройшли они звичайним способом на молитві, постах і послугах монастирських. Про писательство в тім часі не було мабуть ані мови, а навіть лєктура мусіла бути зредукована до minimum, т. є. до Святого Письма. Докладнійші натяки маємо про пізнійше єго життє на Афоні. Можемо припустити, що слова єго, сказані в листі до Йова Княгиницького: „Азъ же сію жизнь не вомѣщу — отъ келія до келія и отъ монастыря до монастыря скитати“, відносяться не тілько до пізнійшої доби єго життя, але були завсіди єго правилом. Се блуканнє від келії до келії і від монастиря до монастиря, то найлекший степень афонського життя і так жиє тепер більша частина Афонітів; Петрашевський в 1832 р. застав там около 300 скитів, 5000 монахів, що жили в монастирях, а більше ніж два рази тілько клириків блукаючих з кута до кута. Не диво, що Вишенському, котрий по свідоцтву Гната з Любарова „бѣ святъ мужъ любяй безмолвіе“, і котрий з Йовом Княгиницьким серед горячої боротьби о православіє нараджувався над тим, де би найти „жесточайшее безмолвіе“, що такому чоловікови не до вподоби було таке блукаюче і свобідне життє. Около 1599. р. ми бачимо єго на Афоні „въ затворѣ-темницѣ безмолвія сѣдячого“, а незадовго опісля 1601. р., „въ святѣй аѳонскѣй горѣ скитствующаго“. Може бути, що ті терміни виражають одно і то само, т. є. що Вишенський, проживши довгі літа в монастирі, покинув єго і за дозволом старших осів в осібнім, відлюднім скиті. Скити такі — се були невеличкі келії, тісні, темні і невигідні, обведені частоколом або тернами і більше похожі на тюрму ніж на житло свобідного

чоловіка. Праця, молитва і піст були звичайним заняттєм скитника; говорити не вільно єму було ні з ким; звичайною поживою єго був варений біб, звичайним ліком в разі слабости горівка з полином. Скит свій покинув Вишенський аж в 1605. році, удаючися на Русь і мабуть покинув єго в тій думці, що вже не верне назад на Афон, бо по повороті з Руси він не повернув до него, але „странствував“ опять по Афоні від келії до келії і то досить довгий час. Аж під конець життя він дійшов до найвисшого ідеалу афонського аскетизму, до життя в печері: „Позорище мысленное“ показує нам єго „въ пещерѣ горѣ сѣдящого и себѣ внимающаго“.

Афон або Свята Гора (Ἄθως або Ἅγιον Ὄρος) була в ту пору і є й доси одинокою в своїм роді монашою републикою, положеною на вузкім, гористім півострові, знанім ще з стародавних греко-перських війн. Заселеннє сего півострова християнами місцева леґенда відносить до перших часів християнства і приписує єго чудесній подорожі і проповіди на тім півострові Марії Матери Божої. Історичні відомости про монаше життє на Афоні сягають початку IX. віку, але тілько в початку XII. віку за візантійського імператора Олександра Комнена афонська монаша република одержала постійну і тривку орґанізацію. Візантійські імператори підпирали її, наділили обширними землями, цінною церковною посудою, книгами і привілеями, а далі й увільнили її від зверхности місцевих епископів солунських, і загалом оказували протекцію розвиваючійся там монастирській науці. Так само запомагали її й сербські царі з династії Неманичів, головнож сам Неманя (котрий зрікшися престола вмер в однім із афонських монастирів) і св. Сава, син Немані. В тім часі, т. є. до упадку Візантії, Афон справді був осередком значної освіти й літератури, не тілько грецької, а й славянської, хоч, що правда, досить односторонної, містично-аскетичної. Між старими славянськими рукописями попадаєся досить значне число письменників „Святогорців“; на Афоні між іншими якийсь „монахъ Исаія“ в 1371. р. довершив перекладу на славянський язик найважнійших творів Діонізія Ареопаґіта, котрі мали значний вплив на розвій пізнійшого монашества і, як мусимо догадуватися, були предметом особливих і улюблених студій на Афоні.

Але від 1453. р., т. є. від завойованя Візантії Турками, те наукове значіннє Афона упадає. Правда, Свята Гора не тілько не перестала істнувати, але противно розрослася ще і з огляду на число монахів. Як се сталося, легко зрозуміти. Турки тут,

як і в многих інших річах, показалися практичним народом. Они не мішалися в релігійні діла, заховали автономію монашої републики, але казали собі платити за все добрі податки і то подвійно: від кождого монастиря, келії, печери осібний, так сказатиб, домовий, і від кождого монаха осібний — поголовщину. В наслідок сего головна турбота монастирів і монахів звернулася на те, щоб роздобути гроші на оплату „гарачу“ і на прожиток. І от монахи починають заниматися рільництвом, садівництвом, усяким рукоділлєм і торговлею, а крім сего організують широку довговікову збиранину милостині по всіх землях православної віри, а особливо в Молдавії, Волощині, Южній Руси і Московщині. Отта то збиранина була першим і головним звеном звязку нашого краю з Афоном. Рік-річно десятки афонських монахів приходили на Русь, обходили міста, монастирі і богатшу шляхту, під осінь вертали назад, а інколи й зимували у нас. Їх стрічали радо, приймали щиро, гостили й обдаровували, запрошували як шановних гостий і на наради в ділах церкви; підписи Афонітів, звичайно Греків, стрічаємо частенько на наших документах дотикаючих церковних справ.

Впрочім і не дивно, що афонських монахів приймали у нас так радо; се були частенько свої люди або приносили вісти від своїх людий. Ще від XIV. в. був на Афоні спеціяльний руський монастир, Руссікон; богато Русинів спасалось і по інших тамошних монастирях, особливо в сербських та болгарських, а також по одиноких скитах і печерах. Слава святости, котру мав у нас Афон, сягала ще часів св. Антонія Печерського, т. є. була немовби дорогоцінною частиною самої християнської традиції на Руси від самого заведення християнства. Оттимто й не диво, що і в 1621. році православні в своїм „Совѣщанію о благочестіи“ між іншими ставили й такий постулят: „Потреба єсть духовная, абы и Россовъ, маючихся истинъно ко житію добродѣтелному, посылати на Афонъ як в школу духовную“. Афонські побожні повісти про чудеса тамошних ікон, про напад латинян на Святу Гору і т. и. були у нас улюбленою лєктурою.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на світ, коли і як закінчив життє, ми не можемо сказати. Ми можемо тілько догадуватися, що вже 1621. р. автори „Совѣщанія о благочестіи“ не знали про него нічого певного, не знали, чи він жиє чи вмер.

Отсе і все, що з більшою або меншою певністю можемо сказати про життє Івана Вишенського. Сам він не дуже богато сказав нам про пригоди свого життя, а сучасні єму люди, хоч

уважали єго чоловіком святим і блаженним, також не подумали передати потомним докладнійших даних про єго рід, життє і конець. Та проте, хоч єго фігура являєся нам оповита мракою незвісности, єго писання говорять до нас живим, енергічним словом і дають нам можність заглянути в душу їх автора, оцінити і полюбити в нім чоловіка, письменника і патріота, конечно, з оговорками, яких домагаєся час єго життя і окруженя, серед котрого і для котрого єму приходилося працювати.

Іван Франко.

89. Микола Лисенко.

Ледви пів століття минуло з того часу, як учені і музики-композитори почали звертати пильнійшу увагу на українську народну музику, як стали віднаходити у ній своєрідні, стилеві признаки і придавати народним пісням відповідну їх складови гармонізацію, розкладаючи їх на хори або й укладаючи фортепяновий супровід до пісень на один голос і на хори. Отся поважна праця над народними піснями почалася в шістьдесятих роках минулого століття. Одно з найпочеснійших місць у гурті робітників на сій ниві належиться Миколі Лисенкови.

*

Микола Лисенко родився 10. марта 1842. р. в селі Гриньках, кременчугського повіта, полтавської губернії на Україні. Єго батько Віталій Лисенко, український дідич, походив із давної козацької родини. Вже в ранній молодости проявляв Микола Лисенко великий наклін і незвичайні спосібности до музики. Коли се завважала мати, почала учити єго гри на фортепяні. Батько Лисенка служив військовим начальником при кирасирах, тому нераз доводилось малому Миколі слухати військової орхестри, що робила на него велике вражіннє. Він з памяти вигравав опісля ті марші, яких наслухався на військових вправах, і добирав вправно до мельодій широку гармонію.

На 11. році відвезено Миколу на науку до Києва, де він далі образувався у фортепяновій грі під рукою доброго учителя Чеха Паноцного. Тоді вже грав він нераз перед зібраною публикою навіть труднійші твори з добрим успіхом. З Києва перейшов Лисенко до четвертої гімназіяльної кляси до Харкова. З кляси до кляси переходив він з найкрасшими свідоцтвами, а рівночасно працює пильно над своїм музичним образованнєм, користаючи з науки ліпших учителів музики: Димитрієва, а відтак Чеха Вільчка.

На талановитого молодця звернув увагу також князь Юрій Ґоліцин, що був великим любителем музики і дуже високо цінив українську народну музику; він почав запрошувати Лисенка до себе на музичні вечерниці, на які збиралася велика сила місцевих музиків і співаків. На тих зібраннях і Лисенкови доводилося грати у гурті на превелику собі втіху. В домі князя Ґоліцина мав Лисенко нагоду почути красші музичні твори у добрім виконанню та прислухуватися поважним розмовам про музику — а все те мало значний вплив на розвій єго талану і виробленнє смаку.

По скінченню гімназії в 1860. р. записався Лисенко на природничий виділ університету; по році перебрався він у Київ, де й покінчив університетську науку в 1865. р. У Києві попав Лисенко поміж гурт патріотичної молодіжи, в товариство палких та щирих земляків своїх, студентів, та під їх впливом прийшов до народної самосвідомости, пізнав: хто він є, де він, у якім краю живе, серед якого люду, які єго обовязки для рідного народа.

Ціле дотеперішне життє Лисенка склалося так, що він зараня пізнав і щирим серцем полюбив українську народну поезію і музику. Дитячі літа до 11. року прожив Лисенко виключно на селі серед співучого українського люду. Уже нянчині співи і казки запали єму глубоко в душу. У Лисенкового батька за часів кріпацтва (яке знесено в Росії аж 1861. р.) була велика двірня, богато челяди і кріпацьких дівчат-служниць, яким не заборонювано співати народні пісні і виводити весняні ігри та танці. Часто закликали Лисенкові родичі тих дівчат у покої, щоб налюбуватися їх співами. Через те Микола Лисенко уже малим хлопцем познакомився із народною поезією та переймився щиро народною музикою. Особливо припадали єму до вподоби обрядові пісні та ігри.

У Києві застав Лисенко серед товаришів студентів окрім запалу до праці також велике заінтересованнє народною поезією. Приїзджаючи з вакацій, навозили студенти велику силу народних пісень, які записував Лисенко у ноти і співав у гурті разом із товаришами. В тих часах заходили іноді до Києва і сліпці кобзарі, від котрих почув Лисенко у перше історичні українські пісні, т. зв. думи. Виїзджаючи літом на село, Лисенко й сам записував обрядові й побутові пісні із уст народа. Бувало цілі оберемки таких записок навозив він із села до Києва. Тоді він чим раз то більше кріпив свої молоді сили, вправлявся в записуванню народних пісень. А річ се зовсім не легка розріжняти щиро-народне від чужого, занесеного, та вірно передавати нот-

ним письмом народні мельодії з їх ріжнородним ритмом. У праці над народною музикою не мав Лисенко ніяких попередників і перший мусів протоптувати стежку на сьому полі, не маючи знівідки вказівок ані поради.

От тепер придалось Лисенкови найкрасше єго значне музичне образованнє. Притім він не цурався ніякої праці. Чи треба було зложити хор, чи урядити музичні вечерниці або концерт, чи вивести яку театральну виставу з музикою, чи розкласти яку пісню на хор — усім тим радо займався Лисенко і заправлявся до сего діла, якому служив опісля до смерти.

По укінченню університету 1865. р. Лисенко вступив до урядової служби і став мировим посередником у київській губернії. Прослуживши два роки та зібравши невеличкі гроші, поїхав Лисенко до Німеччини, де в місті Липску записався до музичної консерваторії. Тут учився він дальше фортепянової гри у славного музика, що звався Райнеке, а науки гармонії і композиції у професора Ріхтера. У Липску розпочинає М. Лисенко в 1868. році видавати народні пісні і писати музичні твори, що зєднали єму опісля заслужену славу. По укінченню науки в Липску вернув Лисенко до рідного краю та не вдоволився своїм дотеперішним образованнєм і поїхав на два роки (1873—75) до Петербурга, щоби у тамошній найвисшій музичній школі далі вчитися. В Петербурзі слухав він викладів славного російського музика Римского-Корсакова, що учив, як укладати музичні твори на цілу орхестру.

Від 1876. р. проживає Лисенко постійно в Києві, де учить фортепянової гри у великім науковім закладі для образования дворянських дочок, а також удержує осібну музичну школу.

Що року збирає Лисенко великі мужеські і мішані хори та устроює концерти, на яких хори під єго управою співають українські пісні при фортепяновій грі або й з цілою орхестрою.

Лисенко бере також визначну участь у громадянському життю. Він стає в останних літах свойого життя головою „Українського клюбу“ у Києві і з долею-недолею Клюбу вяжуться тісно останні дні єго життя. Помер наглою смертию 6. падолиста 1912. р.

* * *

Микола Лисенко є безперечно найзнаменитшим українським музиком-композитором; єму також належиться почесне місце межи першорядними музичними талантами світової слави. Геніяльні твори Лисенка приносять честь нашому народови перед іншими освіченими народами, они мають значіннє для всего образованого

світа, збогачуючи скарбницю людського духа вицвітами типової української національної музики.

Свою діяльність звернув Лисенко передовсім на поле української народної музики. Придбавші собі широке музичне образованнє і почуваючи в собі талант, іскру Божу, він принявся за збиранне й оброблюваннє народних пісень не лиш з відповідним підготовленнєм і знаннєм, але й із правдивим замилуваннєм та одушевленнєм музика-поета.

Лисенко перший зрозумів духа української народної музики та підмітив і оцінив єї своєрідні признаки, перший приложив до українських народних пісень відповідну їх складови гармонізацію.

Своїм талантом і невсипущою працею Лисенко підніс українську народну пісню до висоти артизму і вітхненого творення; розкриваючи перед світом богатство народного духа і красу народного пісенного скарбу, научив він широкі верстви української суспільности розуміти і високо цінити свою народну поезію і музику. Лисенко показав дорогу молодшим музикам-композиторам, що за єго приводом взялися до поважної праці на поли народної музики. Лисенкові збірники народних пісень — се велике безсмертне діло, якого моглиб нам позавидувати щасливійші народи.

Ще більше значіннє мають оригінальні, самостійні музичні твори Лисенка, особливож єго твори і музика до Шевченкового „Кобзаря". Се вітхнені пісні-поеми, у яких музик ураз із найбільшим українським поетом виспівав радощі і скорботи свого народа.

Музичні твори Лисенка носять на собі признаки першорядного таланту та визначуються окремішним складом і своєрідною закраскою: у них відбилася душа самого їх творця.

Лисенко, перенявшися духом народної музики, зумів також у своїх музичних творах підійти під лад народних пісень. Сей напрям проявився особливо в єго музиці до Шевченкового „Кобзаря", в операх і деяких фортепянових творах.

Лисенкова музика плине неначе із глубини народної душі, зображує людські почування вірно і правдиво у щиро-народній формі.

У щиро-народних творах Лисенка находять руські музикальні круги для себе богатий, а питомий корм. На цілім просторі України співають люди залюбки Лисенкові пісні; при всяких святочних нагодах, на музикальних вечерницях, концертах — скрізь почуємо Лисенкові твори: они викликують одушевленнє, піднимають угору народного духа та скріпляють у нас віру в невми-

рущу силу народа, що видає із себе таких знаменитих речників, таких великанів духа, як Микола Лисенко.

Лисенкова музика так як поезія Шевченка лучить в одну могутну цілість усі верстви суспільні і всі части українського народа. У творчій діяльности Лисенка здійснилися пророчі слова Шевченка: „Наша дума, наша пісня — не вмре, не загине“!

Філярет Колесса.

90. Емануїл Кант.

(З викладу п. з. „В сто літ по смерти Канта“).

Чоловік, про котрого я нині отсе хочу дещо розказати, називався Емануїл Кант і вмер 12. лютого 1804. року, отже як раз сто літ тому назад [1]). А вмер 80 літним старцем, бо уродився 22. цвітня 1724. року, і то вмер там, де і вродився, тобто в Кенігсберґу (Königsberg, по польськи: Królewiec), колишній столици Прус, що лежить на березі Балтійського моря. Було то, як на онті часи, досить значне місто, бо в половині XVIII. віку числило 50.000 мешканців в 600 домах. А що було заразом містом портовим і столицею краю, то й подавало кождому, хто вмів дивитися й думати, велику можність призбирання собі широкого і глубокого знання людий і світа. Тому й Кант не чув потреби виїздити десь поза границі рідного краю. Він так і пережив ціле своє життє майже виключно посеред мурів рідного міста — винявши хиба те, що зараз по скінченню університету учителював якийсь час по поміщицьких панських домах по селах.

Батько Канта був убогим ремісником, римарем, і мав девятеро дітий. Наш Емануїл був четвертим з ряду. Старшого віку дожили ще лиш три сестри та один брат. Брат вивчився на священика, а сестри замолоду служили по людях, а потім доживали віку — при помочи братів — серед смирних матеріяльних обставин. Один Кантів вуйко був шевцем і як найзаможнійший у цілій родині мусів понести кошти видання першої наукової праці нашого фільософа. Родина, серед якої виростав Кант, була дуже згідлива і дуже побожна. Іменно про матір згадує Кант все з глубокою почестию як про особу, що мала великий засіб природного здорового розуму, благородне серце і щире релігійне чувство. Ті вражіння молодости були дуже міцні у Канта. Ще й старцем радо переносився він гадкою у ту блаженну атмосферу

[1]) Виклад виголошено у Львові в р. 1904.

свого дитячого віку, в котрій панувала велика солідність праці, строга совісність і глубока релігійність родичів.

Про се пише Кант раз таке: „Хоч релігійні виображіння того часу і поняття про те, що називано чеснотою і побожностию, зовсім не були ясні і вдоволяючі, то всеж люди мали саму річ перед очима. Хочби й що можна сказати проти пієтизму[1]), то прецінь люди, що єго на правду брали собі до серця, визначалися зпоміж інших дуже корисно. Они мали найвисше добро, яке взагалі чоловік може посісти, а то: той спокій, ту погідність душі, ту внутрішну рівновагу, якої не заколочувала їм ніяка пристрасть. Ніяка біда, ніяке переслідуваннє не відбирало їм віри в себе, жаден спір не був у силі заразити їх їдию гніву або ненависти. Одним словом: навіть коли було лиш здалека приглядатися тим людям, то в душі приглядача мимоволі родилося чувство поважання до них. Я до нині пригадую собі, як раз повстав був спір між римарями а сідлярями про привілеї. І мій батько терпів на тім. Але мої родичі говорили про той спір, навіть коли й нікого чужого не було у нас в хаті, все з таким поважаннєм противників і з такою надією на Провидіннє Боже, що я сего ніяк не можу забути, хоч тоді я був ще дуже маленьким хлопцем".

В 14. році життя відумерла Канта мати (1737), а в 22. батько (1746). Молодий Кант, тоді вже студент кенігсберського університету, записав про батька у родинній хроніці отсі характеристичні слова: „Бог, котрий єму в сім життю не богато дав зазнати радости, нехай єму хоч там, на другім світі, відплатить за те вічною втіхою". А в церковній похоронній метриці дописані отсі два, також не менше виразні, слова: Still (т. зн. без похоронного кондукту). Arm (т. зн. по причині убожества). — По скінченню університету Кант, як сказано вже висше, учителював приватно по селах. І аж в 31. році життя (1755) загабілітувався на університеті, таки в рідним Кенігсбергу.

З того часу життє єго плило зовсім одностайно. Студіованнє, виклади, писаннє книжок — отсе єго постійні заняття. Життєвих кріз не зазнав жадних, хиба інтелєктуальні, тобто такі, що дотичили єго фільософічного світогляду.

Впрочім вів життє незвичайно дієтетичне і через те, хоч з природи мав слабу будову тіла, тішився рідким, але великим щастєм довгої молодости. Свій фільософічний систем, котрий

---

[1]) Пієтизм то релігійний напрям XVIII. віку, що в супротивности до зимного формалізму бажав релігію бачити щирою справою серця.

становить єго несмертельну славу, утворив і опрацював аж по 45. році життя. Дуже цікавий момент, особливо як порівнати єго з ходом діл у наших, так скоро перецвитаючих, часах!

При кінци життя Кант купив собі власний дімок і урядив власне ґаздівство з кухаркою і послугачом, бо не був жонатий. Вставав правильно о год. 5. рано. Працював до часу викладів т. зн. до години 7. або 8., а по викладах аж до обіду, що відбувався у него правильно о годині першій в полудне. На обід запрошував майже все кількох молодших приятелів (звичайно своїх учеників) і з ними розговорював 2—3 години. Потім ішов на прохід (звичайно на 1—2 години); а по проході знов ішла праця і роздумуваннє аж до сну. Лягав спати правильно о год. 10. вечером. І так переходив єму мов у годиннику день за днем без жадної виднійшої зміни.

Про Канта як учителя дає найліпше виображіннє згадка звісного „апостола гуманности", Гердера, що був учеником Канта в роках 1762—1764: „Я мав щастє, — пише раз Гердер, — знати одного фільософа, котрий був моїм учителем. Стоячи в повни мужеського віку, він виявляв щасливу жвавість веселого молодця; і она певно єго десь не покинула і в старости. Єго отверте, мовби нароком до думання збудоване, чоло було заразом осідком невичерпаної веселости і радости; з єго уст плила повна найглубших гадок бесіда; жарт і дотеп і свобідний гумор були у него все під рукою; а єго поучаючий виклад був заразом наймилійшою розмовою. З тою самою глубокоумностию, з якою обговорював твори Ляйбніца і Вольфа, Бавмґартена і Крузія та Юма і з якою виясняв механічні закони Нютона, Кеплєра й інших фізиків — він приймав також свіжі тоді письма Русса, іменно єго Еміля і Гельоїзу, а також кожде нове відкриттє на поли дослідів природи; він визначав тим річам їх вагу і за кождим разом все і все наново вертав до двох основних точок свого світогляду, іменно: до постуляту неупередженого, свобідного пізнавання природи і до моральної вартости чоловіка. Історія цілого людства і поодиноких народів, природописні науки і математика, а вкінци безпосередний власний досвід — були тими жерелами, з котрих він черпав живущу воду, як для своїх університетських викладів, так і товариських, дружних розмов; він не легковажив нічого, що було варте знання; жаден особистий інтерес, жадна інтриґа, жадне сектярство, ніяке упередженнє, ніяка амбіція не мали для него і найменшої принади супроти непереможного бажання розширення і висвітлення правди. Він загрівав і якось дивно мило спонукував та змушував також

і других до самостійного думання; деспотизм був противний єго натурі. Тим мужем, котрого імя я все вимовляю з найвисшою вдячностию і любовю, є Емануїл Кант: Єго образ стоїть все ясний переді мною". (Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität).

Наглий упадок сил у Канта наступив аж в 72. році життя. Він перестав викладати і мусів пережити решту життя серед прикрої старечої самоти, вправді в почуттю великої духової охоти до праці, але заразом і в почуттю немилосерної тілесної немочи — що ще гірше затроювало єму і так уже прикру старість. Вкінци милосерна смерть визволила єго з тих Танталевих мук. „Es ist gut" (мені добре) — було останне слово, що вийшло з єго уст як відповідь на питанне, чи єму чого не треба.

На надгробнім єго памятнику стоїть виразна напись:

„Der gestirnte Himmel über mir,
das moralische Gesetz in mir"

т. зн. „Зоряне небо наді мною, моральний закон у мені".

Сі слова виняті з Кантової „Критики практичного розуму" — й они, як не мож лучше, ляпідарно зазначують оба бігуни, на котрих спочивала вісь цілого фільософічного світогляду Канта.

Іван Копач.

III. Історія.

91. Грецькі кольонії на Україні.

Починаючи з VII., а може ще й VIII. віку перед Христом на чорноморському побережу стали осідати Греки, що виходили сюди з ріжних своїх городів, тікаючи від ріжних усобиць і війн, шукаючи спокою та прожитку в сих сторонах. Сюди вже давнійше приїздили торгувати їх земляки і привозили ріжний крам із своїх країв та вимінювали на всяку всячину в наших сторонах, а з часом осідали тут і на мешканнє. Так зявилися грецькі городи-кольонії на нашім побережу: Тіра на лимані Дністра, Ольбія на лимані Бога, Херсонес коло теперішного Севастополя, Теодозія в Криму, Пантікапей, де тепер Керч, Танаіс коло теперішного Ростова, Фанагорія напроти Керчи і богато ще інших менше важних.

Осідаючи на нашім побережу, заводили Греки всяке господарство, сіяли збоже, садили виноград, ловили рибу, а заразом вели й торговлю з сусідними народами, які тут мешкали. Продавали їм грецьке вино й оливу, грецькі матерії й ріжні убори, чудові вироби з золота і срібла і прегарну грецьку посуду, розписану ріжними малюнками. А за се діставали від них збіже і скіри, міхи і ріжні інші товари їх краю, а головно людий-невільників, і відвозили се на продаж у свої грецькі сторони.

Они їздили з своїми товарами далеко в глубину краю і ріжні грецькі вироби заходили далеко на північ: в Київщині, Полтавщині, Харківщині можна побачити у старих могилах грецькі гроші сих чорноморських городів, грецьку глиняну посуду від вина й оливи, грецькі вази й ріжні вироби з золота і срібла, роботи грецьких майстрів. З тими товарами йшло в наші сторони й ріжне мистецтво грецьке. Народи, що жили тут, набиралися разом з товарами й ріжних відомостий та умістностий від Греків, великих майстрів тодішного світа, а навіть переймали грецькі звичаї та обичаї.

Грецький письменник Геродот, що побував сам в Ольбії в половині V. віку перед Христом, оповідає історію одного скитського царя, Скилля на імя: єго мати була родом з грецького міста і навчила сина грецької мови й письма. Ставши царем він любив дуже грецьке життє, часто їздив до Ольбії і там лишав своїх людий на передмістю, а сам жив з Греками як Грек, брав участь в їх усяких ділах, а потім вертався знову до Скитів. Поставив собі навіть в Ольбії хату і мав там жінку, все потайки від своїх людий. Та они кінець-кінцем довідалися про се, підглянули, як він святкував з Греками разом, збунтувалися, настановили собі царем Скиллевого брата, а єго самого вбили за те, що відцурався своїх звичаїв.

Але інші племена таки цілі переходили на грецькі обичаї, мішалися з Греками, переймали їх віру й звичаї. Так ширилися при помочи Греків ріжні новини, умілости, ріжні знання по наших сторонах довгі століття, поки стояли сі грецькі городи. А коли они, шукаючи захисту від ріжних диких народів, підалися відтак під власть великого Риму, що вкінці запанував над усім побережем Середземного моря, стали через грецькі чорноморські городи поширюватися знов також впливи і вироби римські, аж доки не впали сі чорноморські городи від походів ріжних воєнних народів, що посунули сюди в III—IV. віках по Христі.

Греки прислужилися нам ще тим, що від них маємо звістки про народи, які жили тоді в наших чорноморських степах.

Давнійшихжи телів нашого Чорноморя звали они Кіммеріями.

В Гомеровій Одиссеї наша земля описуєся як країна вічного морозу і туману:

Там Кіммерийці живуть і їх місто і ціле їх царство
Хмарами вкутане вічно й туманом, бо яснеє сонце
Не поглядає на той край горячим промінням ніколи.

А в Гомеровій Іліяді є згадка про кочовників наших степів, — славних кобилодоїльців,
молокоїдів убогих, найсправедливших між людьми.

Потім у пізнійших письменників маємо вже й докладнійші звістки про сих степовиків.

Були то ріжні племена іранського роду, як теперішні Перси; частина їх зісталася в чорноморських і кавказьких степах, а з Азії прибували ще нові, бо звідти почали тиснутися до Туркестану турецькі народи з північної Азії. Одні з тих степових племен були більш хозяйновиті, сіяли збіже і з того живилися. Інші були чисті кочовники, що ходили за своїми стадами худоби, їли мясо, молоко кобиляче і сир; жили в кибитках, як теперішні Калмики або Ногайці. В VII., VI. і V. віці — тоді, як Геродот побував в Ольбії й описав тутешні сторони — старшувала над сими племенами орда Скитів і від них усі ті степові племена звалися теж Скитами. Потім она послабла і стала верховодити орда Савроматів або Сарматів і по єї імени степові племена звалися Сарматами. Се було в IV. і III. віках перед Христом. Ще пізнійше, в часах коло Христового Різдва, взяла верх Алянська орда і в I. і II. віці по Христі степові кочові племена звалися Алянами. Так змінялися імена наслідком переміни старших орд, що слабли і розбивалися через вічні війни, які вели між собою, і від натиску все нових орд, що сунули сюди з Азії, з Туркестану, уступаючися під натиском турецьких орд. Під сим натиском степові орди і племена все посувалися на захід, з каспійських степів на Дон, з Дону на Дніпро, з Дніпра на Дунай. Декотрі мандрували в степи теперішної Угорщини, на середний Дунай, інші уступалися далі на північ, на Подніпровє; одначе далеко в ліси не могли заходити, бо, переходячи з місця на місце з своїми стадами, привикли до кочовничого степового життя.

Ті степові іранські племена товклися в наших степах цілу тисячу літ, від приходу Скитів до того часу, як розгромили їх інші народи — Готи з заходу, а Гуни від сходу, і потім зісталися

тільки останки їх на Дону, на Кавказі і в Криму. На Кавказ й доси є осетинський народ — се потомки тих степових народів, загнані ворогами в гори.

Ті степові племена називалися ріжними іменами, але они були одного роду і мали у себе богато подібного. Головні орди, що старшували в степах, були звичайно дикі і воєвничі, тим і підбивали собі інших; підвласні були більш хозяйновиті, покірніі тому піддавалися тим дикунам. Про воєнні звичаї Скитської орди, що панувала в степах в V. віці перед Христом, богато оповідає Геродот, наслухавшися про неї оповідань від чорноморських Греків. *Михайло Грушевський.*

92. Анна Русинка — королева Франції.

Французький король Генрик, утративши в 1044. році свою жінку Матильду, дочку імператора Генрика II., яка не лишила єму мужеських потомків, довго вагався з вибором другої жінки. Трудність знайти жінку непосвоячену в заборонецім ступні збільшалася для него задля першого подружя, яке посвоячувало єго майже з усіми володарями Германії.

Даремно шукав Генрик протягом кількох літ способу, погодити завади канонічних вимогів з бажаннєм укріпити молоду капетинську династію новим подружєм. І ось він почув похвали для красоти одної молодої князівни, якої отець панував на другім кінці Европи, десь у сусідстві Византії. Віддаленнє сего краю і єго відокремленнє, що чинило єго чимось таємничим і майже невідомим для народів латинського Заходу, додавали королеви на єго думку всякої певности, що донька сего пануючого не може мати з ним ніякого ступня спокревнення, ні безпосереднього ні посереднього.

Анна була зрештою з усякого погляду гідна стати подругою внука Гугона Капета.

Она була дочкою Ярослава Володимировича, великого князя Руси, якого Рамбó називає руським Карлом Великим, а якого побіда над королем польським Болеславом занесла єго імя аж до границь західної Европи. Єї дід, Володимир Великий, піднявся був на високий ступінь могутности і, запровадивши 988. р. христіянство в своїм народі, поставив той нарід у ряді цивілізованих націй. Єї мати Інгегерда була дочка Оляфа, короля Норвегії, названого Skotkonung (королем Шотляндців). Єї тітка по батькови, Доброгніва, а в хрещенню Марія, вийшла 1043. р. замуж до Кракова за Казимира I. і вступила на трон Польщі, пробувши якийсь час у Франції монахинею в Клюні.

Із братів Анни старший оженився з дочкою Гарольда, останнього короля Англії із саксонської раси, так відомого із сумного кінця, якому уляг під ударами Вільгельма Завойовника. Третий брат оженився з графинею фон Штадт, сестрою Бурхарда, пануючого епископа Тревірського. Нарешті четвертий брат мав стати зятем Константина XII. Мономаха, імператора Византії. Щодо дочок Ярослава, то старша вийшла за Гарольда, короля Норвегії, а молодша за Андрія, угорського короля. Сі ріжнородні подружя, що розгалужувалися від византійського двора аж до Англії, чинили молоду князівну Анну, середущу дочку Ярослава, гідною засісти на французькім престолі.

Зрештою не було причин сумніватися про могутність і богатство Руси, а що найменше Великого Князівства київського, яке в пору, що про неї говоримо, було головою і серцем усеї Руси. Булоб великою помилкою думати, тому що доси не знаходимо у французьких літописях ніякої згадки про Русь, що сей край був тоді стороною на пів варварською, поділеною на незалежні племена, ворожі одні проти одних, які вказує нам історія ще в VIII. віці. Навпаки, південна Русь заняла визначне місце на Сході. В часі Ярослава князівство, якого столицею був Київ, було вже монархією суцільнійшою, просторійшою і може й могутнійшою від королівства Франції. Руські племена одержали від Греків початки цивілізації; їх полки нераз відносили славні побіди аж під брамами Константинополя і збогачувалися добичами із Византії, яка мусіла окуплювати у них спокій. Коли не ходили в походи проти византійського імператора на власний рахунок, то винаймалися єму за добру плату для єго воєнних походів, а нарешті в літах, коли не було нагоди воювати ані з імператором ані проти него, вели зисковну торговлю із византійськими купцями.

Само місто Київ було зборищем купців голяндських, угорських, німецьких, скандинавських, що містилися в окремих дільницях міста. Грецькі художники оздабляли всякими пишнотами київські палати і чотириста київських церков, а один сучасний історик, Адам Бременський, називає Київ суперником Константинополя і славою Руси.

Коли Франція з початку XI. віку мала ідеал дальший, огнища цивілізації численнійші, і здавалося, що она піде швидше дорогою матеріяльного і морального поступу, то все таки без уйми для себе она могла взяти собі королеву із Руси, особливо, коли ся королева, як се без сумніву було з дочкою Ярослава, мала

свому мужеви принести в посагу показну суму золотих дукатів, битих у Византії.

Повзявши постанову просити руки дочки Ярослава, король Генрик вислав у посольстві туди Готіє Савейра (Мудрого або Вченого), епископа з Мео, і Ґосселєна де Шаліняка, яким у супроводі додав кількох інших магнатів. Вирушивши в початку 1048. р. посли прийшли до князівни в 1049. р., а весіллє відбулося в Ремсі 14. мая того самого року в день Зелених Свят.

Анна Русинка, роджена 1024. р., мала тоді 25 літ.

Ке де Сент-Емур.

93. Старинний Львів.

I.

Львів згадуєся перший раз в старій галицькій літописи 1255. р.; значить: має за собою мало що більше як 650 років істнования і не може зачислятися до найстарших українських міст; далеко старший від него Галич, Перемишль, Ярослав, Теребовля, а вже ніяк не дорівнує Львів своїм віком найславнійшому нашому городови, Києву, що повстав ще давнійше.

Але на місци, де тепер стоїть Львів, була в давних часах якась осада, котрої імени не знаємо. В ріжних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделі, Личакові, Янівськім) знаходять від часу до часу камінні ножики, топірці, стріли, далі ріжні прилади з кости і рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люди і то в дуже давних часах, тоді ще, як не знали навіть оброблювати зеліза; але коли се було і чи се був наш народ чи якийсь інший, про се трудно щонебудь сказати.

Львів повстав на тім місци далеко пізнійше за панованнія славного князя Данила, одного з наймогутнійших наших володарів.

Се був той князь, що по довгих роках замішання привернув лад і спокій у галицькій землі; він відпер Поляків і Угрів, що хотіли поділити між себе Галичину, здобув люблинську землю, розширив своє панованнє аж за Карпати і мало що не злучив у своїх руках всеї Украіни. У сусідів мав велике поважанне; слабі польські князі часто просили єго о поміч і пораду; коли вимерли австрійські князі, Данилового сина Романа прошено засісти на княжім престолі у Відни; папа римський прислав Данилови королівську корону. Але могучий князь мав одну велику журбу: напади Татар. Щоби обезпечитися перед ними, Данило

почав будувати в цілій своїй землі замки, гóроди; один такий город збудував на горі над рікою Полтвою і від імени свого сина Льва назвав єго Львовом.

Місце, де поставлено Львів, було якби сотворене на замок. Довкола стояли величезні ліси, з котрих нині лишилися ледви останки; ліси були повні дикого звіря: була в них не тілько дрібна звірина, але й вовки, дики і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гніздилися рої пчіл так, що мід стікав по пнях. Було богато води; ріки і річки мали більше води як нині, бо ліси хоронили вогкість; навіть львівська Полтва, нині незначна річка, колись в час повени виливала і робила великі шкоди; в ріках було богато ріжнородної риби. Вода і ліс забезпечували чоловікови легкий прожиток. Гора, на котрій мав стояти город (нині она звеся Високим Замком), була з усіх сторін стрімка так, що ворогови тяжко було вдертися на неї, а за те легко було з неї боронитися; вид був далекий на всі сторони, тож в час можна було доглянути неприятеля і приготовитися на єго прихід.

По давному звичаю город обезпечено на верху ріжними укріпленнями: викопано довкола глубокий рів, насипано з землі високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнів дерева. В середині між укріпленнями стояв княжий двір, при нім двірська церковця, далі інші будинки; тут побудувалися також княжі урядники і богатші бояри. Все було деревляне, бо з каміння і цегли тоді будовано не богато.

Як рознеслася чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягатися люди з близших і дальших околиць; під охороною замку було безпечнійше мешкати як де інде. Приходили передовсім будівничі, теслі, столярі й інші ремісники, що надіялися знайти заняттє при нових будовах; осідали селяни хліборороби, бо в городі можна було ліпше продати збіже і городину; були пекарі і різники, що достарчали хліба і мяса для міщан; шевці і кравці робили обув і одіж; ковалі і мечники виробляли всяке оружє. Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею богато служби; одні пильнували коний, інші худоби, порядкували в замку, сповняли ріжну прислугу; приїзджало богато молодіжи, що мала охоту вступити в княже військо.

Далі почали показуватися в городі й чужі купці, бо під Львовом переходила давна торговельна дорога, що йшла від Києва через Володимир до Кракова, Праги і в Німеччину; були між ними Німці, Вірмени, Татари, Жиди і всі привозили ріжнородні товари до нового міста. Всі ті приходні не могли помі-

ститися в городі на горі; осідали низше під замком на рівнині, що йде від гори до Полтви — там, де нині є улиці Жовківська і Замарстинівська; ся частина міста ще й досі називаєся Підзамче, тому що лежала під замком. Головнний торг був тоді на площі, що нині має імя Старий Ринок. В тих місцях довкола города, побудувалися численні церкви; декотрі з них істнують дотепер, як церква св. Николая, св. Пятниць, монастир св. Онуфрія, але самі будинки походять із пізнійших часів; по церкві св. Теодора лишилася тілько, як памятка, площа св. Теодора; по інших, як по церкві Спаса, Покрови, Воскресенія, і слід пропав. Була тут також вірменська церква і латинський костел, бо наш нарід шанував кожду віру і не боронив нікому відправляти своїх богослужень. Тодішний Львів лучився з селом Знесінєм так, що тамошна парохія зачислялася до львівських; натомість церков св. Юра стояла вже далеко за містом серед лісів, при ній був монастир, укріплений як малий замок.

Тодішний Львів не належав до великих міст; числив що найбільше кілька тисяч мешканців. Але вид єго був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міські церкви, а довкола них міщанські двори і доми з садами й огородами; над рікою розтягалися сіножати й поля, а далі йшли старі густі ліси.

II.

Молодому городови не щастилося від перших років по заложенню; біда йшла від Татар. Татарський хан довідався про се, що король Данило ставить у своїй землі сильні замки; зараз приказав їх зруйнувати, інакше загрозив війною. І так 1259. р. мусів князь Лев розкинути львівські укріплення.

Як минула ся трівога, Львів відбудувався знова. Серед такої небезпеки від Татар перейшла решта життя короля Данила; він умер 1264. р., лишаючи Галичину князеви Льву. Але Татари й далі не лишили города. Зимою 1286. р. хан Телебуга стояв дві неділі під Львовом; на місто не нападали, але й нікому не давали вийти з города за хлібом; хто вийшов, того убивали або брали в неволю, інших пускали обдерши до гола і ті гинули від морозу, бо зима була дуже люта. Так знищили цілу околицю; тоді погибло майже 13.000 людий. Такі татарські напади були й пізнійше через ціле панованнє Льва. Князь Лев умер 1301. р.; се був володар мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав у численних війнах. Гарнійше жилося

в Галичині за єго сина Юрія Львовича; він підніс свою батьківщину до давної слави і звався королем, як єго дід Данило. За єго управи тішилася українська земля спокоєм і славила богатством, як ніколи потім; тоді і Львів піднісся з упадку, до якого привели єго Татари. Але Юрій княжив недовго, помер по сімох роках 1308. р.; єго син, Лев II., також пішов за батьком 1323. р. На нім скінчився славний рід Данила.

Галицькі бояри вибрали тепер володарем Галичини мазовецького князя Болеслава. Вступаючи на галицьке князівство він приняв імя Юрія і перейшов на руську віру; але зробив се нещиро. Бояри зробили заговір і 1340. р. отроїли єго. Рівночасно по містах були великі заворушення: міщани убивали ненависних чужинців і грабували їх майно; у Львові поробив тоді нарід великі шкоди купцям-чужинцям так, що они зі страху покидали свої доми і замкнулися на горі в замку.

Смерть князя привела на руську землю велику війну. Польський король Казимир найшов на Галичину із своїм військом; він уже давно мав охоту запанувати над сею богатою країною. Львів здобув він без великої трудности. Але над Галичиною не вдалося єму так скоро запанувати. Якийсь час правили Галичиною самі бояри. На чолі їх стояв боярин Дедько, що визначався вже за останніх князів; він обезпечив галицьку землю перед Казимиром і почав заводити лад у Галичині. Передовсім звернув увагу на Львів, що найбільше потерпів у війні. Заграничних купців, що налякалися заворушень і обминали Львів, успокоїв листами. „Хто хоче їхати в руську землю, — писав, — може як за давних князів безпечно приходити до Львова, нікого не боячися; колижби хто хотів прибути на життє, дістане горожанство для себе і своїх дітий, на рік свободу він повинностий, як і давнійше бувало, і всі інші права... А шкоди, пороблені Львовянами по смерти руського князя, обовязуємося заплатити...“ Се письмо Дедька мало велике значіннє для Львова; заграничні купці успокоєні почали знов заїзджати до міста, торговля відновилася і став зростати добробут між міщанством. Щоби ліпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояри віддали панованнє в галицькій земли князеви Дмитру-Любартови; се був литовський князь, але зжився з Русию і прихильно відносився до руських змагань. З того часу заховалася у Львові одна памятка: се дзвін в церкві св. Юра. Він має напись: „Въ лѣто 6849 сольянъ бисть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуме-

номъ Евъфимьємъ. А писалъ Скора Яковъ". Рік 6849. від сотворення світа се 1341. по Христі.

Але спокій не трівав довго. Почалася нова війна; під Львовом билися кілька разів литовсько - руські війська з польськими. Львів брав малу участь у боротьбі; він чим раз більше прихилявся на сторону Польщі і Німеччини. Дарма зазивав князь Любарт Львовян, щоби перейшли на єго бік; они воліли польського короля. Від 1349. р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

III.

Під польським панованнєм настали у Львові великі зміни. Львів за княжих часів лежав, як знаємо, на нинішнім Підзамчу півкругом довкола гори, на котрій стояв княжий двір. Тепер король Казимир переніс Львів на інше місце, на полудень від замкової гори, над Полтву, тут, де нині лежить середмістє. Тоді се місце було пусте і незамешкане; треба було щойно корчувати дерева, осушувати багна, ставити доми. На середині визначено чотирокутну площу на ринок; тут мав стояти громадський дім, ратуш, і при нім мали відбуватися торги; з ринку розходилися на всі сторони улиці і при улицях ставили міщани свої доми. На чистім поли було небезпечно мешкати в тих часах і треба було добре укріпити новий Львів; обкопано єго ровами, насипано вали і поставлено мури з цегли; сліди тих укріплень лишилися до нині там, де йдуть Вали губернаторські, Вали гетьманські і Підвалє. Новий Львів був невеликий і до нього перенеслася лише частина міщанства. Більшість лишилася в давних домах на давнім місци, на Підзамчу; зруйнований замок перебудовано на ново і в нім мав урядувати королівський староста. Старе місто не змінило дуже свого вигляду; так само як давнійше відбувалися тут торги, так само приходили купці з ріжних сторін; так само стояли старі церкви, більшість міщан були Русини і город мав руський характер. Здавалося, що, хоч повстало нове місто, то старий город буде процвитати як давнійше. Але сталося інакше.

До нового Львова перенеслися передовсім міщани чужого походження, Німці та Поляки; задля них і ставлено се місто; в боротьбі з Русию і Литвою сі чужі міщани були вірні Польщі і тепер хотів король нагородити їх за прислуги і забезпечити їм життє, щоби і далі були єго підпорою на руській землі. В давнім

городі було їх мало знати серед руського міщанства; тут в новім місті они відразу стали більшістю, для Русинів лишилося побіч них дуже мало місця. Для тих міщан католиків завів король інший лад і інше право. Они дістали повну самоуправу: мали правитися своїм власним законом, самі вибирали собі міську раду, самі становили суд, порядкували всім майном міста, держали своє військо; ніякий урядник, навіть королівський староста не міг мішатися до їх діла. Се було для міщан велике добро: коли в старім городі староста нераз надуживав своєї власти, накладав несправедливі податки, правив недбало — тут міщани вели все так, як було їм корисно. Щоби забезпечити добробут міста, дав король ще інші привілеї; в новім місті мали відбуватися великі ярмарки, а кождий купець, що переїздив через Галичину, мусів заїхати з товаром на кілька днів до Львова; львівські міщани купували ті товари і на торговлі приходили до великих маєтків. При опіці польських королів новий Львів зростав і богатів чим раз більше; пусті місця забудовувалися, чим раз менше було деревляних хат, а більше мурованих каменіць; міщани вели життє вигідне і достатне. А тимчасом старий княжий Львів під замком лишився без опіки, марнів і убожів з року на рік чим раз більше.

В новім місті, як сказано, перше місце заняли католики, Німці і Поляки; они забрали майже всі улиці, а для інших народів лишилося тілько по одній улиці: Вірмени мешкали на Вірменській улиці, Жиди дістали нинішну ул. Бляхарську, а Русини мусіли поміститися на улиці, що від тих часів називаєся Руська. Се одна з найменших улиць і з початку осіло на ній всього 13 родин, а й пізнійше ніколи не було поміж мурами більше як 30—40 руських домів. Тут поставили собі руські міщани церкву на тім місци, де стоїть нинішна Волоська церков.

Іван Крипякевич.

94. Київ — осередком культурного життя на Україні в XVII. віці.

В польських кругах знали Сагайдачного в початках єго діяльности як сміливого і щасливого войовника; на Україні знали ще щось: про єго прихильність до справ української церкви і освіти, до всього того, що тоді для України було національним життєм. Як вихованець острожської школи — чоловік близький інтересам тодішної освіти і книжности — Сагайдачний підтримував близькі зносини з церковними й ученими кругами

київськими, де тоді було богато єго близших земляків Галичан, і там знали, що на Сагайдачного, на єго поміч і поміч запорожського війська можуть рахувати в усякій потребі українського народнього життя.

Се була хвиля незвичайно важна в історії українського життя. Київ, що кілька століть пролежав у забуттю, все більше й більше забуваючи своє колишнє культурне й національне значіннє, раптом відродився на ново.

В XVI. віці се була звичайна собі пограничнa кріпость, де стояла військова залога, тулилося трохи міщанства й іншого стану людий під охороною замку, і тілько старі руїни і серед них кілька зацілілих монастирів, та в першій лінії славний Печерський, потім Пустинсько-миколаївський (тепер так званий Малий Миколай) і Михайлівський нагадували колишню славу Києва. Але і в сих монастирях вигасала потрохи память колишнього їх культурного значіння, книжности й учености. Архимандритами та ігуменами ставали часто люди, які спромоглися заплатити королеви і великому князеви добре чолобиттє, а не в голові їм були наукові й освітні справи.

Заведеннє унії спонукало українське громадянство звернути особливу увагу на ті церковні уряди, які зісталися в єго руках: вирвати їх зпід впливів правительства і подбати про се, щоб сі становища були обсаджені відповідними людьми. Печерський монастир був найсильнійшою, найбогатшою і значить найважнійшою з тих позицій; громадянство звернуло на нього пильну увагу після того, як Никифор Тур оборонив єго оружною рукою. По єго смерти (1599) на се місце вибрали ігуменом Єлисея Плетенецького, ігумена лещинського монастиря (на Білоруси), що підчас берестейського собору показав себе визначним і завзятим патріотом. Про сего чоловіка мусить бути вдячна память в українськім народі, бо сильно заважив він у пізнійшім українськім життю. Був родом із Галичини зпід Золочева з дрібної місцевої шляхти; подробиць із єго життя майже ніяких не знаємо. Коли дістав печерське ігуменство, був ще чоловік не старий, мав около 50 літ. В документах чуємо, як він боронить монастирські маєтности від чужих рук, маємо жалі печерських монахів на него й іншу монастирську старшину, що они „не знать куди подівають монастирські гроші“: мабуть Плетенецький почав уймати трохи видатки на сите життє черців, обертаючи приходи на культурні потреби. Видко зміркував, що тут під захистом козацького війська, яке знов почало приходити до сили і вже нераз давало поміч київським Українцям в тісних обставинах, можна розпалити

нове огнище українського культурного і національного життя. Отже заходився коло збирання засобів на се.

Він заходився позбирати до Києва людий книжних, учених з галицьких країв. В тім часі коло 1615. року бачимо ми в Києві вже цілий ряд освічених і учених людий з Галичини, як от пізнійший митрополит Іван Борецький (Бірецький, з Бірчі), Захарія Копистинський, учений церковний історик, братанич перемиського владики, Лаврентій Зизаній, бувший дидаскал (учитель) львівської школи, славний автор українського словаря, Беринда, що працював у Балабанів при друкарні і з нею разом мабуть перейшов туди около 1615. р. і богато інших. Будучи першою особою в київських православних кругах, Плетенецький мав змогу приміщувати своїх учених земляків не тілько в Печерськім монастирі, але й на ріжних інших духовних становищах Києва. Разом із сим кружком однодумців, маючи добру заручку у свого земляка й однодумця Сагайдачного, що в тім часі виступає на чолі козацького війська, зачинає Плетенецький у тих роках (1615—6) ширшу культурну й організаційну роботу — саме тоді, як Сагайдачний вийшов на гетьманство.

Разом з тим, як засновувалася печерська друкарня, завязувалося братство в Києві. Гальшка Гулевичівна, богата київська шляхтянка, жінка мозирського маршалка Стефана Лозки, записала свій ґрунт у Києві на Подолі, де скуплялося київське життє (бо старий город стояв майже пусто) на загальне добро. Призначала єго на просвітні завдання: на заснованнє монастиря, при нім школи для дітий шляхетських і міських та „гостинниці для странників віри православної". Слідом засновано братство, котре мало занятися здійсненнєм тих плянів: єго „упис" (устав) списано з кінцем 1615. року, і в него вписалося „безчисленно" народу всякого стану, з місцевого духовенства (передовсім з того кружка Плетенецького, що був певно властивим провідником того діла), також з української шляхти, міщанства. Вписався сюди і гетьман Сагайдачний з усім козацьким військом; тим способом приймало військо нове братство та єго культурні заходи під свою опіку і прибирало собі право скрізь і всюди виступати єго заступником і покровителем. Маючи такого оборонця на місци, українське громадянство київське сміло та енергічно розвинуло свою культурну роботу так, що сю глуху діру, якою передтим був Київ, раптом зробило осередком національного українського життя.

Новозасноване братство здвигнуло братський монастир Богоявленія і при нім заразже заложило й братську школу. Борець-

кий, колишній львівський дидаскал, став єї першим ректором і поїхав зараз до Львова закупити книжок і всього потрібного для школи; мабуть тогож року (1617.) почато й науку. Печерська друкарня відложила всяку іншу роботу і спішно випустила Часословець, першу тодішну учебну книгу — „аби вдоволити потребі шкільній в православнім городі Києві", як пише в передмові Плетенецький. Школу ведено за прикладом львівської; про науку читаємо в грамоті патріярха Теофана, що вчили тут „грецько-словянського і латино польського письма". Одною з перших книжок закуплених для науки тутешньої була грецько-словянська граматика видана львівським братством і взята Борецьким наборг у львівських братчиків. Завдяки помочи київських духовних кругів і шляхетства та вишколеним уже силам галицьким (львівським) нова київська школа стала відразу сильно. З віршів на похорон Сагайдачного, що читалися учениками єї в 1622. р., бачимо, що вчилися тут головно діти київських міщан, київських духовних, також і українських шляхтичів.

Жваво працювала і нова друкарня. Перед тим на Україні перше місце займала острожська друкарня; за рр. 1580—1606 она видала більше книжок ніж якінебудь українські друкарні. Але як умер старий князь Острожський (1608) і Острог перейшов в руки єго сина католика Януша, друкарня ся заглухла зовсім. Новаж печерська друкарня за пятьнайцять літ (1616—1630.) випустила більше книжок, ніж до того часу вийшло на цілій Україні. Мала великі засоби і добрих, відданих свому ділу, провідників. Заложено для неї свою фабрику паперу, свої робітні письма. Правда, виходили звідти переважно самі церковні книги; алеж у церковній сфері головно оберталося тодішне національне українське життє і на сю сторону головно налягав новий учений київський кружок. *Михайло Грушевський.*

IV. Описи.

95. Вилив Нілю.

Ніль звузився поміж своїми берегами так, що займає лише половину своєї звичайної ширини, а єго каламутні, болотяні, стоячі води ледви-не-ледви пливуть. Плоскі лави або відірвані маси чорного болота, вигрітого і перепаленого сонцем, творять дві греблі. Всьо інше поза ними — се лише порох та суха

земля, бо щойно перестав віяти хамсін, вітер, що несе з собою пісок і віє сорок день. Крізь темно-сіру, осліпляючу та палючу атмосферу показуються місцями пні і галузє дерев, одначе їх листє так обліплене порохом, що з невеликого віддалення зовсім не відріжняються від пустині, яка окружає їх довкола. Вкінці — і се перший знак, що звіщає конець сеї страшної пори — зривається північний вітер, грецький етезій, і сильно, а часами люто, починає віяти весь день. Завдяки єму листє гаїв, якими засіяний Долішний Єгипет, отрясаєся з пороху і відкриває свою зелену краску. Палку спеку сонця, яке тоді стоїть на найвисшій точці свого бігу, зменшує в саму пору вітер, що в сьому і в трьох дальших місяцях панує над цілим Єгиптом. Незабаром у ріці доконуєся зміна. На нільоскопі у Каїрі оповіщують приріст на один або два цалі; вода набирає зеленої, липкої, мутної краски на пів соленої води міжзворотникових околиць так, що ніяке проціджуваннє не в силі увільнити єї від обридливого і нездорового болота, яке спричинює сю зміну. Явище зеленого Нілю походить, як говорять, від розлогих дрімучих вод, які річний вилив лишає на широких, піщаних рівнинах Судану, в південній Нубії. Вистоявши шість або більше місяців під звороткиковим сонцем, вода мішаєся з новою повінью і вертає назад у корито ріки. Щастє, що се явище тріває рідко більше як три або чотири дні, бо, хоч як короткий сей час, то всеж нещасні, змушені пити воду з Нілю тоді, як він у сьому стані, дізнають нестерпних болів скірної пухлини. Тому то мешканці міст дбають уже заздалегідь про те, аби свої резервоари та цистерни наповнити ще чистою водою.

Від сеї хвилі ріка раптовно збільшаєся обємом і стає що раз каламутнійша. Одначе тим часом минає десять або дванайцять днів, поки настане останне та найдивнійше явище, яке представляє Ніль. Я спробую описати перші враженія, які се явище зробило на мене. Було се при кінци одної довгої та утяжливої, бодай на мою думку, ночи; в хвилі, коли я встав із дивана, на якім надармо силкувався заснути, на палубі нашого корабля, затриманого тишою на середині ріки напроти Бенісуефа, міста Горішнього Єгипту, сонце якраз виринало горішним крайчиком свого круга понад пасмом Арабських гір. Я здивувався бачучи, як у хвилі, коли єго промінє діткнулося води, повстав мигом пурпуровий відблиск. Інтензивність барви зростала в міру того, як побільшалася інтензивність світла: навіть поки ще соняшний кружок виринув вповні зпоза пригірків, Ніль видавався немов посудиною повною крови. Думаючи, що се якийсь привид,

я мерщій зірвався і перехилився через поручє корабля, а те, що я побачив, впевнило мене у моїм першім вражінню. Ціла маса води була непрозора, темно-червона і більше схожа на кров ніж на всьо інше, з чим я мігби був порівнати єї. В тій самій хвилі я постеріг, що за ніч ріка прибула на кілька цалів, а Араби пояснили мені, що се був червоний Ніль. Червоніст і непрозорість води підлягають постійним змінам, як довго ріка тріває в тім незвичайнім стані. В деяких днях, коли приріст не перейде одного або двох цалів, вода стає знов на пів прозорою, не тратячи проте сеї темно-червоної краски, про яку я згадував. У ній нема вже зовсім сеї шкідливої мішанини, що в часі зеленого Нілю; ніколи вода не буває здоровійша і смачнійша та більше відсвіжуюча як підчас повені. Бувають дні, в яких приріст стає скорійший, а наслідком сього скількість нанесеного намулу перевисшає в Горішнім Єгипті скількість, яку зносить із собою якабудь інша знана мені ріка; а навіть, і то не при одній нагоді, я міг завважати, що ся маса творила немалу перешкоду бистроті річної течії. Склянка води, яку я тоді зачер і на хвилю поставив, аби встоялася, дала ось такий вислід: горішна часть плину лишилася зовсім непрозора, червона мов кров, коли тимчасом близько четвертину склянки наповняв осад червоного болота. Значна часть сього намулу осідаєся, заки приріст досягне Середного і Долішного Єгипта, де я ніколи не бачив води Нілю в подібнім стані.

Може у всій природі нема веселійшого виду над сей, який дає повінь Нілю. День за днем, ніч за ночию каламутна ріка котиться та розливаєся по горячих пісках безмежних пустинь. Пливучи горі рікою, гнані північним вітром, ми майже що години чули, як якась гребля з болота западалася з гуком; з руху всяких животин довкола місця, де почувся той гук, ми пізнавали, що Ніль розломив ще одну перешкоду і що єго розгуляні води розносили життє та радість іще по однім закутку пустині. З вражінь, що збереглися в моїй памяти, мало таких, яких спомин бувби мені так приємний, як вражіннє дізнане над вид Нілю, коли він перший раз від свого щорічного виливу входив до одного з великих каналів. Уся природа кричить з радости. Люди, діти, стада буйволів хлюпощуться в тих відсвіжуючих водах, широкі хвилі несуть лави риб, яких луска сріблиться на сонци, а ріжнородне птаство хмарами громадиться над рікою. І се свято природи не обмежуєся на найвизначнійші єства. В хвилі, коли пісок при наближенню заплоднюючої води мокріє, він буквально оживлюєся і роїться міліонами комах. Повінь доходить до Мем-

фіса або Каїра кілька днів перед літним зворотом сонця; она досягає найбільшої висоти і починає спадати коло нашого осінного рівнодення. Майже в часі нашого зимового звороту сонця Ніль входить між свої береги і надягає на себе блакитно-ясну одіж. У тім відступі часу відбувся засів, який кінчиться тоді, як устає повінь. По весні наступають зараз жнива, а збір відбуваєся звичайно ще, поки зірвеся хамсін або пісковий вітер. Так отже єгипетський рік ділиться на три пори: чотири місяці засівів та зросту, що в приближенню відповідають нашому падолистови, грудневи, січневи і лютому; чотири місяці жнив, які можна в той сам спосіб, хоч не зовсім докладно, покласти на місци нашого календаря між мартом а червнем включно; і чотири місяці повени — заповняють цикль єгипетського року.

Жорж Масперо.

96. Зазуля.

Коли пустить перша брость на деревині, а гожа ярь прибере ліси і поля в нові, світлозелені шати, коли з тисячи і тисячи горлочок легкокрилих співаків розбреняють милозвучні пісеньки, гомонить також звісний зов зазулі. Те звичайно з двох складів (ку-ку!) зложене кованнє є то вабний оклик самчика; самочка же не кує, а лише тихо скрегоче.

Кованнє зазулі, хоч одностайне, тужливе, а навіть трохи хрипке, має таки в собі тілько принадного, що годі не прислухуватися єму з вдовіллєм; онож віщує нам весну, вертаюче життє природи; оно є праобразом буйної сили молодости. Птах, котрого голос лунає далеко по лісах і гаях, є дуже полошний і тому рідко коли даєся бачити; найчастійше скриваєся в найгустійшім віттю деревних корон. Звідтіля походить, що богато людий лучше знає голос зазулі ніж птаха самого.

Коваючи зазуля обвіщує крила, напружає хвіст і надуває шию. При першім тоні свого „ку-ку“ спускає голову вниз, а при другім підносить єї вгору, мов витаючи наново зеленіючі луги та гаї і всю оживаючу природу. Се кованнє дало зазулі в многих язиках і назву: так по латині звеся она cuculus, по італійськи cuculo, по французськи coucou, по німецьки Kuckuck, у Поляків kukułka, у Росіян кукушка, у Чехів kukučka, у Сербів кукавица, у Угрів kakuk; — у нас на Лемківщині пр. в Лабові, Вірхівни зовуть її „кукучка“ — а також у цілій Руси придають зазулі, іменно в піснях, назву „кукавка“.

Німецький селянин шуткуючи каже, що зазуля цілому світови оповіщує своє імя; а звісний німецький письменник Геллєрт зложив віршами гарну байочку, як то раз зазуля питала шпака, що був утік із міста, як там говорять про спів птиць. Довідалась она, що все місто славить ляск соловія, половина міста вихвалює жаркіт жайворонка, а і свист коса не одному до вподоби. „Щож говорять про мене? — допрошувала нетерпеливо зазуля. — „Про тебе ніхто і не згадує“ — відказав шпак. Така невдяка зразила зазулю; она порішила заєдно викликувати своє імя й оттак саму себе звеличати.

Зазуля є у Галичині, як по найбільшій части і в інших краях Европи, птахом зовсім звичайним, хоч і являєся в числі не дуже великім. Часто лучаєся чути в певній околиці кількох самчиків кукаючих. Коли один самчик зачує кованнє другого, впадає в скажену лють і визиває соперника до борби. Слабший мусить уступити. Вечером зазуля втихомиряєся, щоб при новім брязку деннім знов до нової вернути коротні.

Зазуля опускає наш край при кінци серпня або на початку вересня, щоби в теплійших краях, нпр. в північній Африці, зимувати. В цвітни нарік прилітає знов до нас. При сприяючій погоді часом уже в перших днях цвітня кує зазуля; однак властивий єї час горячий припадає на місяці май і червень. Після празника св. Петра і Павла зовсім перестає кувати або, як наші селяни кажуть, стає німою.

Коли зазуля починає кувати, а дерева ще не олистились, тоді господарі наші віщують голодне літо; колиж в той час поля і луги вже красуються зеленю, так думають селяни, що се ознака гарних урожаїв. Тому то часто чути на селі приговорку: „коли закує зазуля до Юрія на голе дерево, то буде голодне літо; а як на лист, то буде політтє“. Тоді то, коли перестає зазуля кувати, саме пристигає ячмінь, і се дало повід до байочки між людом, мов то зазуля тому затихає, що їдячи захланно неспілий ячмінь горло так запихає остюками, що аж хрипне і німіє. Що се вигадка без всякої підстави, ледви стоїть і згадувати: бо звісно, що зазуля не тикає зерна, а виключно бере корм звіринний, передовсім поїдає комахи. Декуди думає сільський люд, що після Петра зазулю гонять усі птиці і клюють дзюбом, тому она утікає від них і ховаєся між густим гіллєм.

Що зазуля не вє собі гнізда і зносить покладки задля нерівночасного їх розвою в гнізда плисок, червеняків, кропивянок, пийок і інших малих птичок — є звісним також і нашому людови; та тут і там проява, що дрібні пташки в своїм гнізді го-

дують іноді зазулю замість власних дітий, подала основу до дивовижних повісток.

II.

Як між ростинами калина, так між птицями зазуля в славянській людовій поезії займає одно із перших місць. До тої птиці вяжеся цілий світ чудних казок; служить она часто як символ безпомічної сироти, сумуючої вдови або опущеної жінки. Вже в „Слові о полку Ігоревім“ вложено зовсім у народнім змислі звісні слова в уста Ярославни, яка плаче-ридає про своє ладо, свого мужа, світлого князя Ігоря, що попав у половецьку неволю.

В казках славянських народів є зазуля женщиною переміненою в птицю. У Сербів сестра переряжаєся в кукавицу, тяжко затуживши по мертвім браті. У Поляків княжна, котру віддавали насильно замуж, перемінилася в зазулю, щоб уйти ненависній долі. Після народного українського повіря зазуля і дятель колисьто були людьми; та потім Бог так дав, що поробились птицями. Тут і там гуторять між людом, що зазуля не має пари. Була она колись жінкою та усмертила свого чоловіка; за те і покарав єї Господь. До страшного суду буде она літати зазулею та блукати самісенька без подружя по широкім світі, жалібно заводячи за вбитим мужом. На Україні є цікава казка про те, як близнятка перекинулись у соловія і зазулю, а в численних піснях ліричних співаних у Галичині і на Україні часто згадуєся про зазулю способом алєґоричним.

В українських думах належить сумне кованнє зазулі до особливо улюблених образів і поетичних порівнань. Сестра тужить по братови, що пішов на війну, як сиза зазуля, що самітна в борі сумно кличе. — На могилі козака, що поляг у війні, сумують три сизі зазулі. Одна зазуленька — мати старенька, друга зазуленька — рідна сестриця, третя зазуленька — мила убитого. Стара мати плаче за сином кровавими сльозаии, котрі зливаються в глубоку ріку і втікають у солоне море. Сестра плаче вже не так ревно, єї потік сліз засихає, нім успіє дотечи до моря. Сльози же милої ледви що зрошують траву, зростаючу на гробі козака. — Коли на козака має впасти яка невгода, тоді сумує вся природа, мов співчуючи судьбі чоловіка: червона калина похиляє віти, сиза зазуля сумно кує, карий коник, все так жвавий, спотикаючись сумно звішає голову і т. і.

У Русинів є зазуля також ворожкою-звістницею. Дівчата питають єї, за кілько літ лучиться їм суджений, як довго при-

значено їм жити на світі і т. і., а зазуля кованнєм дає відповідь. Вірять також, що, хто вперве на весну почує куканнє зазулі і має тоді при собі гроші, то і весь рік буде мати гроший доволі.

В руських піснях і казках одержала зазуля назву „сива“ або „сиза“. Загалом є зазуля у Русинів птицею улюбленою і поетичною. А і в щоденній бесіді здрібнілі „зазулька, зазуленька, зазулечка“ вживаються в значінню: „серденько“, „любка“. — Хрущик бедрик або бедрунка, так люблений дітьми і дівчатами і часто ними питаний про долю, зовеся в богатьох околицях: „зазулька“.

Повірє, що зазуля переображаєся в орла, яструба або іншу яку хижу птацю, є широко розпросторонене між нашим людом. Бойки коло Синевідска говорять, що „з зазулі вийде на орела; вперед зазулею поживе, постаріє та вже й орелом“. Інші говорять, що зазуля живе через 7 літ кукавкою (число 7 є у нас значуще, т. є феральне), а потому стає яструбом. Інші знов твердять, що она весну живе зазулею, колиж ячмінь стане сипатись, тоді перекидаєся в половика або боривітра або кібця. Поводом до отсих пустих балаканок буде мабуть ся обставина, що зазуля барвою вдає трохи на яструба і подібні до него хижі птиці.

III.

Дня 8. червня 1869. р. — тоді учителював я в реальній гімназії в Дрогобичи — принесено мені молоду зазулю, найдену в гнізді червеняка в гайку на так званій „Гірці“ коло Дрогобича. Була вже добре опірена, барви попелясто-сивої (самчик), і майже так велика, як доросла, лише літки і кермівки мала ще короткі. Одержавши той дарунок зрадів я, бо вже давно бажав я ховати зазулю, щоби робити помічання над способом життя того цікавого птаха.

Коли мою зазулю вперше взяв я у руки, розтворила дзюб, мовби хотіла кусати і головою нагально била о мою долонь; та вскорі втихомирилася. На столі посаджена могла на своїх коротких ногах лише з трудностию удержатися. Мимо своєї великости сама не уміла їсти; проте треба було її кормити. На разі дав я їй кілька мух, котрі жадно проковтнула. Пролигнула також кілька галушечок з хліба встромлених їй глубоко в горло. Пізнійше дав я їй з двайцять гусільниць прядки перстенівки.

В полудне вийшов я на прогульку, а вернув опять доперва пізно вечером до дому, де мене зазуля, трохи не через девять годин нічого не ївши, ожидала, упоминаючись храпливим голосом

о прокорм. Маючи в коробці гусільниці для неї нарочно узбирані, я успокоїв єї голод на часинку, а пташина, допевне довшим накликуваннєм під час моєї небутности змучена, утихла й уснула. І я також ляг спочивати.

На другий день рано вже о пів четвертої пробудило мене переразливе хистаннє зазулі. Проте встав я і погодував крикливу плеканицю. Однак не на довго заткав я їй пельку. Небавом знов дався чути неприємний єї клич: „хист! хист!“ Мусів я опять встати і кормити. А і пізнійше треба їй було звичайно що пів години давати корм. І лише, коли звечеріло, затихла. Будилась однакож, коли я засвітив свічку, а робила тоді тілько галасу, що я мусів єї широку пасть запхати кількома гусільницями; потім, мовби приласкана, втихомирилась і, хоч горіла свічка, попадала в полудрімку. Звичайно кормив я єї гусільницями і куклами прядки перстенівки і шуриці недопарки. Впрочім пожирала також і інші їй подавані гусільниці і кукли мотилів, а також хрущі.

Не легко найдеся між птицями така пажерливиця, як зазуля. Я давав їй що днини 50—60 дорослих гусільниць прядки перстенівки і шуриці недопарки, окрім того ще богато хрущів і інших комах. З того видко, що пожиточною є зазуля через те, що вигублює шкідливі гусільниці і інші комахи.

Варто було бачити, як поводилась пролигаючи гусільниці. Над довшими гусільницями нпр. перстенівки нераз томилась з пів мінути, заким їх проковтнула. Часто така гусільниця силкувалась ще уйти з горла зазулі, пручаючись судорожно, однак звичайно даремно.

З грубими і волохатими мала часто ще більший труд. Як звісно, ті гусільниці за діткненнєм звиваються в клубець, насторошуючи довкола крихке волосє, котре вбиваєся легко в людську скіру і часто справляє в ній запаленнє. Тож, коли ними годував я мою зазулю, лучалося, що звинена в клубець гусільниця була за груба, щоби зміститися в горлі зазулі; я мусів проте гусільницю розрізати або здавити їй голову, лише потім зазуля успіла зїсти поданий їй кусок. До придержування гусільниць єї пасть відповідно уладжена, широка, рапата, а паредовсім язик розщулений, заосмотрений на кінци стрілковатою задиркою. Тому рідко коли удасться гусільници уйти з пасти сего птаха. Коли моїй зазулі вирвалась гусільниця, то зазуля не була так второпна, щоби утрату дзьобом піднести. Я приучив її вправді до того, але по довгій мозолі ледви до того довів, що скинену гусільницю кілька разів клюнула, однакож так непрозорно, що

більшу часть тенес гусільниці розбризкувала — а потому я мусів їй в поміч прибути. Узрівши мене перестала торгати гусільницю, а натомість рознимала дзюб, переразливо кричачи: „хист! хист!“ мов домагаючись конечно моєї помочи.

Із усіх краєвих птахів зазуля, здаєся, найдовше потребує помочи в кормленню, коли інші птиці виняті з гнізда і годовані дома, ще полулітки — самі клюють подану поживу. Як пажерлива є зазуля і яку має жадобу наповнити свій ненаситний жолудок, показує отся подія: Раз було мрачно на дворі; оловяні хмари залягли небо і майже безперестанно сипав холодний дрібний дощ. У таку погоду криються гусільниці і загалом комахи. Тому успів я для моєї плеканиці узбирати ледви кілька гусільниць на день. Тим паєм не було мож вдоволити їстовитости зазулі. Длятого то бідолаха заєдно верещала, літала докола мене, сідала мені на голові (подібно поводилась, коли мене зрана будила, бо і тоді сідала на поручю мого ліжка в головах і дрогаючи крилами та кричачи „хист! хист!“ спонукувала мене встати і кормити її) і домагалася прокорму. Та всі її заходи і старання тим разом були даремні: я не мав корму для неї, отже не міг вдоволити її в тій хвилі. Я пробував її прокормити малими галушечками з хліба, але се удалося мені лише раз (8. червня) і тоді зїла ледви кілька. Однакож тепер викидала галушечки встромлені їй у дзюб, а коли я таки їх піднимав і впихав глубоко в її пасть так, що мусіла пролигнути, на знак невдовілля судорожно потрясала головою. В таких обставинах не випадало ніщо іншого, лише ждати, поки не дістану корму природного, для зазулі годящого. Але моя плеканиця того не розуміла, а домагалась годовання що раз то сильнійше. Відтак злетіла сполохана з мого рамени на шафу, де безперестанно голосила своє хрипке: „хист! хист!“. Наконець замовкла і довго не обзивалася. Тимчасом висланий хлопець вернув приносячи мені на кропиві найдене гніздо молодих, чорних, білими точечками обсипаних гусільниць кончатця паунця і кілька гусільниць прядки перстенівки. Квапно метнувся я, щоб прокормити голодуючу зазулю; та якеж було моє здивованнє, коли побачив, як бідкалась, щоби пролигнути майже на один метер довгий мотузок, котрим свічки були овинуті! Вже пролигнула була більшу часть, а осталий конець висів з її мінієво-червоної пасти. Обавляючись, щоби то не пошкодило моїй плеканиці, я витягнув їй з горла мотузок, що відбулось очивидно з її невдовіллєм, а потім почастував її гусільницями.

Я старався після змоги моїй зазулі неволю зробити зносливою. Она могла свобідно літати в моїм досить просторім покої; також по можности богато подавав їй такого корму, якого дістає від своїх плекателів в природі. Пила мало; кілька ложечок води до питя влитих в єї горло було для неї аж надто досить. Звичайним єї сідалом було крісло, що на єго поручю своїми короткими ногами кріпко держалася. Давалася мені все супокійно брати руками; розуміється, що я вистерігався її давити або іншим яким способом непокоїти. При кормленню злітала часто на наставлений указуючий палець моєї лівої руки, а усівши на нім відтак принимала прокорм. Коли наїлась до сита, гладив я часом її по груди, притім зазуля видавала, не рознимаючи дзьоба, тихий, вдовіллє виражаючий, мовби з черева походячий, клекіт (як тихоньке ку-ку!).

Чудно поводилась моя зазуля, коли я удавав вабний клик самця: при кождім кукукненню тріпотала літками, судорожно завертаючи головою, мовби хотіла довкола себе глядати. Хотяй, як згадано, могла свобідно літати в кімнаті, то таки сьому неспокійному і дуже хутко літаючому птахови було в ній за тісно. Літаючи часто ударяла о стіни кімнати так, що вскорі кінці декотрих єї літок і кермівок пообломлювались. Особливщої охоти до купання у зазулі я не замітив. Раз обмив я єї, та тую прислугу приняла лише з невдовіллєм.

Мушу ще згадати, що моя зазуля мимо оказуваного їй заняття була мені досить невдячна. Два рази утекла. Перший раз в кілька днів, як я сього птаха дістав. Беручи міру з єго неповоротности, задумав я єго вправляти в літанню. Вправа мала відбутись на подвірю. Та ледви я підкинув зазулю у воздух, аж она блискавицею шмигнула на грушу в сусіднім городі й усадовилася на вершку дерева, причім в лету непомалу напудила молодий дріб на подвірю, що, імовірно приймивши єї за скригульця, розбігся на всі сторони. Однакож зараз єї переймлено. Хлопця, котрий єї досить непроворно уняв, почала дзьобати, шатаючись і вириваючись. Також і мене дзьобала, коли я єї відобрав з рук переємця. Але коли я єї приніс опять до кімнати, то якби отямилась, (що дуже явно було знати з виразу єї очий), і знов була супроти мене лагідна, як передше. — Другий раз, щось у тиждень після того. Я відчинив вікно кімнати для провітрення. Було се по малому дощеви; небо було заслонене хмарами і тому в пізній годині пополудневій було майже так темно, як перед смерком. Моя зазуля добре нагодована сиділа спокійно на поручю крісла і здавалась не зважати ні на що. Нараз шиб-

нула собою і з неописаною швидкостию вилетіла вікном та усіла на вершку стрімкої тополі. Сполохана літала по околичних садах, сідаючи лише на тонких верхівях дерев так, що годі було її дістати. Тож по довгім, безуспішнім уганянню за нею я мусів з нею розпроститися. Аж ту на другий день перед полуднем дає мені знати стражник, що раненько до вікон стражниці прилинув якийсь досить великий птах, бючи сильно крилами о вікно, здаєся хований, бо ласкавий. Сейчас пішов я до стражевої кімнати, де дійсно стрів мою зазулю, котру тимчасом годовано сиром. Видко, що сама собі ще не могла дати ради, і голодна хотіла повернути до мене, та не потрафила до мого мешкання, а залетіла до поблизької стражниці, комунального будинку. Відобравши зазулю, я стеріг її відтак ліпше. Держав я її ще яких два тижні; напослідок трудність достарчати гусільниць у відповідній скількости для птаха так їстовитого і брак часу спонукали мене пустити зазулю з початку липня на волю.

Жваво порхала она в сусідних садах з дерева на дерево, причім часто давала чути своє хрипке „хист! хист!“ Я дожидав уважно, чи не прилинуть на клич зазулі малі пташки, щоб її погодувати; одначе не помітив нічого. Противно, воробці і крпивянки налякані уступали з дороги незвичайному гостеви; та скоро призвичаїлись до того крикуна і більше про него не журились. Ще через два дні чув я від часу до часу хрипке хистанне зазулі; та відай небавом провірила она, що надто велика голосність у борбі о бит часто може бути погубною, бо наконець бачив я, як дико і полохливо літала, а при сіданню уже не давала чути звичайного свого голосу. Здаєся, вскорі перелетіла до поблизьких гаїв, щоби усунутись перед поглядом злорадих людських дітий.

Оттак мав я нагоду помічати в неволі згаданого молодого самчика зазулі трохи довше ніж три тижні. Головні прикмети зазулі є: пажерливість і нагальність у рухах — саме власности, котрі ніколи не можуть зробити сю птицю „комнатною“. Томуто зазулі не треба ніяк припоручати як покоєвого птаха, тим більше, що звичайний її голос є хрипкий і неприємний. (В неволі самчик, як кажуть, не дає ніколи чути свого приємного кования). Найкрасший є у зазулі її лет бистрий, зручний і легкий, хоч і він не довго треває. Але саме того лету, коли її пустити свобідно в покою, може лише мало показати, а держана в клітці таки зовсім ні. Навіть найпросторійша кімната є для того непосидющого птаха лише тісною вязницею. Паристо уложеними пальцями своїх коротких ніг може обняти зручно навіть найтонші

вітки дерев, на котрих також знаменито уміє держатися. Як шибаво підлітає, так і бистро спускаєся сідати, завсіди з витягненою наперед шиєю, мов зображена нетерплячка. Зовсім вірно каже проте руський люд про сідаючу зазулю: „паде“. При найменшім зворушенню шибає зазуля до гори головою і отвирає дзюб. З другої знов сторони не мож птиці відмовити певного ступня второпности, як то достаточно доказує описане висше поведеннє моєї плеканиці. *Іван Верхратський.*

V. Розвідки.

97. Українські народні пісні і їх звязь із життєм народа.

Народні пісні мають для нас велике значіннє через те, що они тісно вяжуться із життєм народа і дають єго вірне зображеннє. В прекрасних піснях виспівав нарід журбу матери над колискою дитини, щиру любов молодечу, терпіння зрадженої дівчини, тугу відданиці, жаль батька-матери, що дають свою дитину в чужі руки на непевну долю, горюваннє жінки, що єї чоловік-нелюб зневажає або недобра свекруха поневіряє, бідованнє удови, що „дрібними слізоньками рілю промочила“, плач сирітки на гробі матери — усе-усе життє людське від колиски до гробової дошки зі своїми турботами й радощами мов у зеркалі відбилося у наших народних піснях. А що життє нашого бідного селянина гірке — не солодке і не богато в нім хвиль радости, ба й цілий наш нарід, від коли тямить себе, не зазнав красшої долі, тож і пісні народні мають переважно сумовиту закраску, наводять на душу якусь тяжку задуму над людською долею.

Нераз дівчата й матери аж плачуть, співаючи жалібні пісні про розлуку милого з милою, про молодого козака чи жовніра, що пішов на війну та вже й не вернувся. Або жовнірі не тужать у піснях за рідними сторонами та за тими дорогими головами, що їх розлучила з ними тяжка військова служба?

Та не лиш про теперішне життє співають народні пісні: декотрі із них походять із глубокої старини, із тих дуже давних часів, коли наші предки були ще поганами та віддавали божу честь силам природи і небесним тілам: сонцю, місяцеви, зорі, громови, як на се вказують наші колядки, щедрівки, веснянки або гагілки та купальські пісні. Є у нас також богато таких пі-

сень, в котрих говориться про походи воєнних дружин у далекі краї по добичу, співаєся про давних князів і бояр, про напади Татарів і Турків, про війни козаків з Поляками і Москалями, про панщиняну неволю, про тяжку рекрутчину: усі ті пісні зображають нам давне життє нашого народа, малюють живими красками нашу давну бувальщину, тії пісні говорять нам, хто ми,

Чиї сини, яких батьків,
Ким, за що закуті.

Отсеж бачимо, що народні пісні се не пуста забавка молодого віку: у піснях розповів нарід про своє теперішне і минуле життє, про все, що єго тішить і що єму долягає, у піснях висповідався нарід із всіх своїх скорбот і радощів, розкрив у них усю свою душу.

Коли в зеркалі бачить чоловік відбиттє свого зверхного вигляду, то в піснях знаходимо відбиттє нашої духової істоти, бо звісно: який нарід, такі й єго пісні.

Учені люди, як Максимович, Метлинський, Куліш, Чубинський, Драгоманів, Головацький і і. позаписували на десятки тисячів українських народних пісень та повидавали їх у друкованих збірниках, які доказують, що Українці мають чи не найбогатшу людову поезію поміж народами Европи. Треба ще додати, що український нарід співає богато таких пісень, яких ще й доси не записано. При порядкованню так великої маси народних пісень не легко буває завести якийсь прозорий розклад, щоб усякій пісні визначити відповідне місце. Хотячи подати бодай поверховний погляд на сю неперебрану скарбівню наших народних пісень, ділимо увесь пісенний матеріял на отсих пять головних відділів:

А. Пісні обрядові і релігійні, як колядки, щедрівки, веснянки або гагілки, пісні купальські й обжинкові.

Б. Пісні історичні і політичні, як козацькі, гайдамацькі, рекрутські, панщиняні.

В. Пісні станові, як чумацькі, ремісницькі.

Г. Пісні з життя родинного й особистого, як весільні, любовні.

Д. Пісні мандрівні, як баляди про забиттє жінки чоловіком за намовою матери і т. і. *Філярет Колесса.*

98. Краса українських народних пісень.

В українських піснях, не тілько старих, але часто і сучасних, богато влучних виразів і чарівних порівнань людини з ріж-

ними річами природи, напр., дівчини з зірочкою, з квіточками, парубка з явором, соловейком; є чарівні малюнки долі і недолі, нещасного кохання, зради. Взяти, напр., таку пісню про закоханого парубка:

Ой зійди, зійди, ти зірочко та вечірняя,
Вийди до мене, ти дівчино та безрідная;
Що зірочка зійшла — усе поле освітила,
Дівчина вийшла — козаченька звеселила.

Співець ще більше користуєся небесними зірочками далі в описі своєї милої:

Ой я знаю, ой я знаю, чого мила красна,
Перед нею й поза нею впала зоря ясна.
Ой упала зоря з неба тай розсипалася,
Мила зорю позбирала тай затикалася.

Коли дівчина уквітчала себе зірочками, она повинна бути гарною — така головна думка.

Для нещасного кохання є чимало красних і мистецьких виразів, напр.:

Як ми з тобою спізнавалися, А як кохаться перестали,
Сухі дуби розвивалися; І однолітки повсихали.

Така велика сила кохання, що навіть сухі дуби ожили — величний поетичний образ.

Або одна пісня починаєся з того, що

Котилися вози з гори, Любилися, кохалися,
Та в долині стали; Тепер перестали.

На що тут вози? А щож хліборобови більш відомо, як не вози і вся їх справа? Перерва і знищеннє кохання порівнані із впиною і знищеннєм біга.

Богато пісенних виразів дуже яскраво малюють людські почуття в рамці природи, напр. одна пісня починаєся так:

Світить місяць на полудне,
Який тепер світ облудний...

Надзвичайно влучно сказано: Бо на що тому місяцеви світити в південь, коли і без нього богато соняшного світла? І чи не красше булоб єму світить у ночи? Так красше і тим людям робить своє діло в слушний час.

В пісні „Ой кудро, кудро кудрявая“ огрядна дівчина вийшла за пяниченька і, натерпівшись горя, каже:

Мені молодій одна шана:
З хати віконцем утікала,
В вишневім саду ночувала,
З соловейком розмавляла;
Соловеєчко як тьох, так тьох!
А я молода як ох, так ох!
А зозуленька — куку, куку!
За щож я терплю таку муку?

Відповіди нема, бо часто нема єї в самім життю, як про те свідчить інша українська, теж надзвичайно цікава, пісня: „Ой нарву я хмелю“, в котрій богата сестра каже бідній:

Колиб ти, сестро, така, як я,
То сиділаб ти в кінці стола;
Колиб ти, сестро, так робила,
Тиб в таких латах не ходила:
Що я раненько уставаю,
По два починки напрядаю
Та свої скрині наповняю
Та свої діти зодягаю.

Сестра відповідає так:

Сестро моя, сестро богатая!
Ще ранійш тебе уставаю,
По три починки напрядаю,
Та чужі скрині наповняю,
Та чужі діти зодягаю!

Особиста доля тут поставлена на великий світовий огляд; видно, що людина страждá, і не видно, длячого або за що.

Іноді нарис пісні здається темним; але, пильно придивившись, можна дійти до розуміння змісту і почути єго незвичайну красу. Візьмем напр. пісню:

Йшли корови із дуброви, а овечки з поля,
Виплакала карі очи край милого стоя.

Перший рядок здається зайвим; навпаки, придивившись і поміркувавши, зрозуміємо єго красу, як надзвичайно влучного опису того часу, коли дівчина плакала — часу вечірнього, по заході сонця, коли женуть до дому череду і вівці.

Подивимось тепер, як, навпаки, дівчина гордує коханнєм і як надзвичайно гарно та влучно висловлено в піснях єї пиху.

В одній пісні приводом заявляється бідність парубка. Дівчина єму на залицяннє відмовляє:

Як заслужиш пару волів і пару жупанів,
Тоді сядеш коло моїх вишитих рукавів...

Візьмемо ще таку пісенну рисочку:

Яром, яром, долиною — яром
Перелито доріженьку чаром.

Сільська доріженька вється по яру — в Україні богато таких чудових заплутаних доріжок. Звернуть з неї нікуди. І ось на такій доріженці ворожбит налив чару: ні звернуть ні обїхати — образ дуже замисловий і цікавий.

Усі сі приміри взято здебільша з одного тілько пятого тому Чубинського без довгих заходів, мимохідь, і їх можна далеко збільшити, бо чудових по красі малюночків в українських піснях розкидано безліч.

Досить взяти хоч один розділ поезії, напр. думи, або красше абияку з довгих дум про азовських братів, щоб назбирать купу прекрасних образів і малюнків природи і родинного життя. Напр., коротенький, але дуже виразний малюночок того степу, того страшного дикого поля, по котрому колись пробігала хижа Татарва:

Тілько поле леліє,
На йому трава зелена зеленіє...

Є чимало надзвичайно гарних з естетичного боку поодиноких пісень, які роблять велике вражіннє цілком, усім своїм змістом, от хочби ті дві колискові пісні, якими любувався ще Гоголь:

I.

Ой спи дитя без повиття,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки —
Одна буде дрімливая,
Друга буде сонливая,
Третя буде щасливая:
Ой щоб спало, щастя мало
Та щоб росло, не боліло,
На серденько не скорбіло.
Ой ріточки у кісточки,
Здоровячко на сердечко,
Розум добрий в головоньку,
Соньки-дрімки у віченьки.

II.

Ой ходить сон по вулонці
В білесенькій кошулонці,
Слоняється, тиняється,
Господонька питається:
А де хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Туди піду ночувати
І дитину колихати.
А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Ходи до нас ночувати
І дитину колихати.
Ходи, сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.

М. Сумцов.

99. Новітні вигади в старині.

Ніщо не в силі зробити старої та нової історії культури так принадною, як живе навязаннє теперішности зі стариною: в зеркалі теперішности треба оглядати старину, в зеркалі старини — теперішність.

Кождий хосенний винахід чи відкриттє, кожда важна наукова теорія, яка виступає в наших часах, завертає мимоволі наш

зір у старину. Ми питаємо, чи чогось подібного не знали вже давнійше, і не рідко на наше немале здивованнє стрічаємо одно чи друге таке, що нам видаєся недавним, вже перед століттями, перед тисячами років. Ми бачимо, що старинні народи часто-густо підходили до того, що пізнійше здійснилося, вже дуже близько.

Ми хочемо на пробу виказати рядом прикладів, що деякі річи й появи щоденного життя, які ми привикли уважати наскрізь новітними, таки можуть уже в далекій старині вказати на своїх виразних предтеч та попередників, а подекуди бодай на свій більше примітивний рівноважник та праобраз так, що не рідко мимоволі пригадуєся онтой славний вислов, який Гуцков у своїй драмі „Урієль Акоста“ вкладає в уста рабіна Бен Акіби: „Нема нічого тут нового!“

От візок-самомір (таксаметер), сеж безперечно новинка свіжої дати. Але послухаймо. У вельми важній для історії культури 9. главі X. книги „De architectura“ звісного римського письменника і воєнного інженіра Вітрувія (Vitruvius), знаходимо дуже важні дані про конструкцію старинних возів, які в своїм дотепнім та автоматично функціонуючім приладі на осях мали, так сказатиб, показчик годин та миль. Отже можна їх уважати найстаршими таксаметрами, а бодай предтечами та історичними прототипами таксаметрів. Тут не місце поясняти подрібно конструкцію тих старинних візків, що зрештою без показання моделю й не конче добре удалобся; та все таки треба хоч стілько сказати, що за кождий раз, як переїхано одну милю, впадав із голосним стукотом камінець до бронзової посуди, підставленої під поміст візка. Число камінчиків, так кінчить Вітрувій, які опісля виймалося разом ізпід споду, вказувало проїхані милі підчас їзди. Опис того приладу на диво так докладний, що по даним Вітрувія дасться дуже добре зреконструувати. Само собою розуміеся, що такі візки були дорогі і тілько богачі могли собі позволити на таку забаганку.

При тій нагоді треба вказати на одно замітне місце в книжці Роджера Бекона, ученого англійського монаха з XIII. століття. В своїй книжці De nullitate magiae пише Бекон таке: „Можна зробити також візки, що без звірів порушаються з незрівнаною скоростю. Дальше можна зробити прилади до літання так, що в середині сидить чоловік і крутить корбою, і так при помочи незвичайних крил літати у воздусі на лад птахів“. Так отже перед більше як 600 літами вже заповіджено самоходи та літаки!

Під автоматом розуміємо безперечно кождий механічний прилад, що порушаєся немовби сам від себе, що єго вводить в рух на якийсь довший час не якесь там діланнє зовні, а сили скриті у внутрі, як: пружини, тягарі і і. В тіснійшім змислі се механічний прилад, що при помочи якогось внутрішного механізму наслідує роботу живих істот, от напр. людий або звірів, та ще й зроблений на їх подобу. Колиж тепер хто гадає, що автомати се щось зовсім новітне, то грубо помиляєся. Винахід автоматів досить стародавний, тілько одно — єго часу не можна точно подати. Ходячі статуї Атенця Дайдаля належать без сумніву до казок, але історичний є деревляний голуб, що єго бистроумно сконструував фільософ і механік Архіт із Таренту. Той голуб міг дійсно на взір живого кружляти в повітрі, розуміється, тілько в короткім обсязі. Геллій, якому завдячуємо сю відомість, цитує виразно як свого свідка грецькі слова достовірного Фаворіна: *Ἀρχύτας ἐποίησε περιστερὰν ξυλίνην πετομένην, ἥτις, εἴποτε καθίσειεν, οὐκέτι ἀνίστατο.* Отже, коли автоматичний голуб по довершенім леті впав на землю, то другий раз не міг уже сам піднестися, зовсім так, як перестає бігти неодна дитяча забавка, коли вже вичерпаєся в єї внутрі накручена пружина. Із старших автоматів згадує Павзаній про мідяного орла в Олімпії, що широко вимахував крилами, дальше про повзаючого слимака Деметрія з Фалєрону, відтак про подібний до чоловіка автомат (т. зв. андроід) Птолємея Філядельфа, який старинні дуже подивляли, а про котрого внутрішне уладженнє на жаль нічого близше не подано. Малі автомати, як от птахи, що співають або бють крилами, і нині разураз виробляють годинникарі в Женеві. Також Норимберґа продукує у великій скількости танцюючі ляльки і і. Найчастійше в новітних часах зустрічаємо такі автомати, які по вкиненню грошевої монети викидають деколи якийсь товар або грають музичний твір. І такі торговці-автомати були звісні в старину. Після докладного опису математика Герона з Александрії вже в тих часах були уставлені по святинях автомати зі свяченою водою, з котрих витікала вода, коли хто вкинув до середини одну драхму або один оболь. Той Герон, що жив, здаєся, в I. віці по Хр., був знаменитим фізиком, механіком і спорядчиком ріжних тискарень, у яких викликував діланнє чи то тискарем водним чи то атмосферичним або огрітим воздухом чи то парою. Само собою розуміється, що і Герон мав уже також своїх предтеч, головно серед старинних Єгиптян, від котрих він дещо й переняв.

Вихідною точкою для історії парових машин була, здається, Геронова куля, що переходить в рух під впливом натиску випливаючої пари. На тисненню води чи воздуха полягав також автоматичний гомін труб, коли відчинялися святині. Зрештою уже перед Героном сконструував Ктезібій водяні органи (ὕδραυλος або organum hydraulicum). Они були зложені із сімох сопілок, в части з бронзу, в части з тростини, а гралося на них при помочи клявішів.

Теорія ліварів, які тепер завдяки широко звісним сифонам (σίφονες) кождому знані, є дуже давна і вже Герон хіснувався нею, уживаючи єї до найріжнороднійших цілий.

Громозвід загально вважають винаходом Венямина Франкліна, а час появи того важного відкриття подають на 1752. рік. Але хто хоч трохи обізнаний із старо-єгипетською культурою, той буде тямити, що в Медінет-Абу вже около 1300. р. перед Хр. вершки високих щоглів, які побудував Рамзес III. на мійських воротах, були позолочені для проводження грому, а про старогрецьких та римських жерців ідуть слухи, що они вміли таку штуку, що приманювали громи з неба до певних місць. Про Нуму Помпілія пише Лівій таке: „А щоб приманювати ті громи, посвятив він на горі Авентині жертівник для Юпітера Еліцея". Ту штуку, заманювати від богів громи (хоч первісно в тій вірі, що через те пізнаємо волю богів), мав виконувати сам Нума з особлившим знанням того предмету. Формулки, потрібні для заклинання та зачаровування, уложив Нума на письмі. Коли єго наступник Тулль Гостілій захотів раз при обряді в честь Юпітера Еліцея вжити тих зачарованих речень і зробив у виконуванню одну помилку, розгніваний бог ударив громом і спалив короля разом з єго домом (Livius I. 31, 8). При таких невдачних експериментах приманювання громів із неба нераз грім забивав жерців. Они піднимали до неба жердки оковані металем, бо завважили, що металі притягають до себе грім. Але сі жердки на стілько не були дійсними громозводами, на скілько не доставало їм металевого відводу до вогкої землі. Та все таки вже тут у старині видно що найменше почин ідеї громозводу.

Павло Ваглер.

VI. Промови.

100. В свято відродження.

(Промова виголошена на ювилейнім Маркіяновім святі в Бережанах дня 17. падолиста 1911).

Цвітка дрібная молила неньку,
Весну раненьку: „Нене рідная!
Вволи ми волю, дай мені долю:
Щоб я зацвила, весь луг скрасила,
Щоби я була як сонце ясна,
Як зоря красна, щобим згорнула
Весь світ до себе!“
„Доню голубко!
Жаль мені тебе, гарная любко!
Бо вихор свисне, мороз потисне,
Буря загуде...
Краса змарніє, личко счорніє,
Головоньку склониш, листоньки зрониш,
Жаль серцю буде“...

Отся трагедія цвітки, тої першої весняної цвітки, яка, прочуваючи животворний промінь сонця, рвеся до життя, дарма що потисне ще мороз, що звялить отсю ніжну животину — ось так ввижаєся мені трагедія того молодого серця, тої сильної жадоби життя душі, того могутнього духа, що вирвав із закостенілої мертвеччини і поніс на ясні соняшні левади ґенія нашого народа — а сам склонив свою журбою прибиту голову, не діждавши соняшного сяєва, не огрівши соняшним теплом своєї стурбованої, непотішеної душі. Ось так ввижаєся мені трагедія Маркіяна Шашкевича.

З одної сторони важка зима — важка мертва зима нашого життя: суспільного, політичного, письменського. Народ у кайданах панщинної неволі — закріпощений несвоєвільний раб, понижена прибита маса; а ті, що побіч безпросвітного народа руське імя носять, не менше важкою ледяною кригою мертвеччини придавлені, холодом єї студеного подиху зморожені; а ще й ті, що руське імя носять, а корінем-мовою від руської землі вже відірвані — даремно ждатиб їм, одним і другим, на животворні проміні цілющого українського сонця...

Така важка зима нашого національного життя...

А під ледовими оковами бєся невмируща струя живої енергії, проявляючися тужливими співами прибитої народньої душі,

розкішними картинами чарівного казочного світа, творами буйної фантазії нашого народа, незакованої в ярмо панщинної неволі, буяючи в надземських, невловимих мріях, далеких від щоденного горювання...

А там у Полтаві, на другім краю розлогих українських земель, продираються перші проблиски весняного сонця.

Від розлогого українського степу віє весняним леготом, із-під високих могил, що вагою своєю придавлюють козацькі білі кости, добуваєся могутнім гомоном струя минулого славетного нашого життя, духи великих батьків накликають своїх нащадків проснутися із сну, отрясти з душі своєї кайдани неволі, кинути чужу непривітну ниву та станути збитими рядами, орати запущений свій рідний переліг!

Від скельних Татр по небосяжний Кавказ, від Тиси вод та срібнолентого Сяна по мокровини Припети, жерела Десни та Дон славутній, по бурливі хвилі Чорного моря — Руського моря та солоні води далекого Каспія, чуєся шелест крил ґенія українського народа, що тілько що зриваєся до лету, обіймаючи своїм духом будуче життє на широкому просторі земель України, прочуваючи своїм віщим вітхненнєм колишню славу богатого українського народа!

Сьогоднішне наше свято — се не є свято поета, письменника — се свято ґенія народу. Слава поетів минає, творчість письменників старієся, приходять нові поети, здвигають пишнійші храми, якими притемнюють память своїх попередників, приходять нові письменники, вводять нові напрями своєю творчостию, кладуть у могилу память давнійших мистців слова — ґеній народа остає вічно новий, вічно свіжий, ніким не притінений, ніякою силою не зрушений із своїх основ — вічний...

Доки житиме й розвиватисьме український народ, доки сиятиме українська народня ідея — доти житиме у вдячній памяти України Маркіяново імя, імя людини, що як поет попалаб може в забуттє, але як творець нашого відродження має незатерту память у культурній історії рідного народа.

Те, що маємо сьогодня, чим повеличатись можемо, що підносить нашу вартість і додає нам сил до дальшої праці — всі наші успіхи на кождому полі — се дар нашого народнього ґенія, що проявився в нашому життю ідеєю Маркіяна Шашкевича. Коли сьогодня покланяємося памяти Маркіяна, ми не людині покланяємося — ми покланяємся могутній силі нашого народа, ми клонимо голову перед єго життєвою енергією, перед єго непобідимим, повним жадоби життя духом!

Свято Маркіяна — се свято побіди українського народа, побіди над мертвотою, побіди над приниженнєм духа, побіди над зневірою. Се свято відродження українського народа.

„Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь, в той сумний тин
Най свободоньки сонічко заблисне:
Ти неволі син!“ —

промовив певне себе, горде слово Маркіян Шашкевич, прочуваючи віщим духом те сонце свободи українського народа. А в століттє єго відродин співає другий син галицької Руси — Іван Франко ось який гимн у честь ґенія свого народа:

Народе мій!
Невжеж за дармо стілько серць горіло
До тебе найсвятійшою любовю,
Тобі жертвуючи душу й тіло?

За дармо край твій весь политий кровю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоровлю?

За дармо в слові твойому іскряться
І сила й мягкість, дотеп і потуга
І все, чим може в гору дух підняться?

За дармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання!

В руках людини доля людини, в руках народа доля народа! Хвиля зрозуміння своєї сили стає хвилею свободи!

Хвиля пошанування памяти ґенія українського народа стає признакою, що народу українському свободоньки сонце заблисло, що він не неволі син! *Антін Крушельницький.*

101. Промова у відповідь на привіти в часі 25-літнього ювилею.

Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли отсе нинішне свято. Поперед усего подяка молодіжи, що не щадила на се трудів і заходів; подяка всім тим,

що явилися тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесідникам, що промовляли з сего місця. Подяка вкінці й моїм противникам. За двайцять пять літ моєї праці доля ніколи не скупила мені їх; они підгонювали мене наперед, не дали мені застоюватись на однім місци. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються зо мною чесним оружєм.

Коли скину оком по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом ані ніяким героєм ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всіх до себе. Двайцять і пять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не тілько гранітові квадри, але, як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайдеся деякий твердший камінь; але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кождім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свойого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до памяти будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усего про теперішних, сучасних людий.

Як син селянина, вихований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обовязку віддати працю свого життя тому простому народови. Вихований у твердій школі, я від малку засвоїв собі дві заповіди: перша, то було власне почуттє того обовязку; а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив від малечку, що нашому селянинови ніщо не приходиться без важкої праці; пізнійше я пізнав, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде за дармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тілько те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбаннє; і тілько те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. Оттим то я старався присвоювати нашому народови культурні здобутки інших народів і знайомити інших з єго життєм.

Головну вагу клав я завсіди на здобуваннє загально-людських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я

в усій своїй діяльности бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усего чоловіком. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Се було власне випливом мойого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жаднім такім питанню, що складаєся на зміст людського життя. А пізнавши щонебудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавилися тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидатися на ріжні поля. Але мені здаєся, що тут більше причинилася моя вдача, те горяче бажаннє — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені як письменникови, але у нас довго ще будуть потрібні такі як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріял обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будуются; а тілько на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіннє.

Так отже не для мене се нинішне свято. Я чую, що я не заслужив на него. Але оно наповняє мене радістю як признака того, що в широких кругах нашої громади займаєся або й сильно вже горить бажаннє освіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажаннє, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народа, я старався однакою любовю обняти всі єго верстви, а нинішне свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажаннє солідарности з нашим найменшим братом. Тілько ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тілько солідарність з тим нашим бідним, сірим братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвиток простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую Шановній Громаді за нинішний вечір. Здаєся, не потребую обіцювати, що й на далі я не зійду з тої дороги, якою йшов доси. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; се не геройство, а просто елєментарна сила веде мене сею дорогою, сила моєї хлопської крови.

Певна річ, у моїй діяльности було чимало помилок — але хтож роблячи якесь діло не помилився? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому або іншим они служили осторогою і наукою. А що до себе самого я завсіди держався тої думки: Нехай пропаде моє імя, але нехай росте і розвиваєся український народ!

Іван Франко.

102. Над труною Олександра Мишуґи.

(Пращальне слово перед Музичним Інститутом імени Миколи Лисенка у Львові дня 29. вересня 1922.)

Дорогий Наш Друже Олександре! Ти відїздиш отсе від нас вже раз на все в далеку-далеку дорогу... І ми, Твої знайомії други і поклонники, проводимо отсе Тебе вже по раз останній на вічний упокой „со духы праведными“ — проводимо тим, що Тобі і нам наймилійше: нашою славою, нашою ревною, сердечною, величавою піснею — так, як і Ти проводив колись неодну і неодного з нас ще маленьким кучерявим хлопчиком у своїм тихім ріднім Виткові, а відтак і тут у катедральнім нашім Львові молоденьким студентиком-бурсачком...

Далека-далека та Твоя нині, Друже, дорога! Та преціньне спішися дуже. Ще поспієш. Вічність велика, зажде певно на Тебе, онаж має час!.. А Ти подивися ще хоч хвилиночку отсе на нас знайомих і на отсю Твою журбу і радість, на отсей — смирний і затишний своїм виглядом, але пишний і величавий своєю надією на будуче — наш Музичний Інститут, здвигнений також і при Твоїй щедрій помочи — для сили і слави нашої пісні, нашої праці, нашої народної ідеї. А що Ти ще й на смертній своїй постели так щедро й горячо памятав про него, то чиж і се не мусить бути для него також як найкрасшим гороскопом на будуче? Бо, глядиж, Друже: Ледви що йно шість літ минуло від тої хвилі, як єго отворено й поблагословено, а кілько ту вже й учителів і учеників єго зібралося коло Тебе, щоби ще хоч на останнім пращанню з Тобою окружити Тебе дружно і подякувати Тобі щиро за Твою велику поміч і — світлу пораду...

Кажу: світлу пораду. Бож знаєш, Друже: Сказано, що народи жиють тільки кровю своїх найкрасших синів. А Ти також зложив щедро ту свою жертву крови на долю свого народа — правда, не просто й безпосередно, напр. в одній якійсь хвилині борцем на поли битви, але поволи, доцільно й витревало протягом цілого свого довгого життя. Бо й якже? Тиж пішов колись у широкий, далекий світ малим, убогим, сільським хлопчиком. І чи раз і два Ти мусів принести жертву із своєї крови для своєї ідеї у формі голоду й холоду, у формі завзятої твердої праці, ба й гіркої нераз мовчанки, заки стали Тобі приплескувати, а то й кланятися навіть і найсильнійші міра сего, близькі й далек, царі й банкирі, королі й королівські народи, і то навіть і такі, що у своїй сліпій гордости тільки себе одних і величають вибраними дітьми Бога? Початковий матеріяльний недостаток

і — природний впрочім — суспільний опір середовища Ти зумів побороти невтомним трудом і мовчазним терпіннєм, відчуваючи влучно, що, як у світі фізичнім, так і в моральній духовій сфері суспільного людського життя перед дійсною реальною силою мусить все і всюди скорше чи пізнійше уступити місця пустий, неоправдано претенсійний, крик і гест. І скажи, Друже: Чи дуже Ти рахував собі притім свій осьми-чи шестигодинний день праці? І чи дуже Ти дбав притім также й за онту, як каже великий поет[1]), „задрипанку-шинкарку", скоростижну гомінкý хвалý легкої мінливої товпи?

Так було в часах Твоєї науки. А як Ти вивчився вже і Тебе стали гостити й розривати навіть по найбільших столицях Европи — чи Ти дав упоїти себе і зачадити? Комуж на Твоїм місци від гучних оплесків і солодких слівець у таких суспільних височинах не закрутилабся була голова? Але Ти навіть із найпишнійших позорищ сего світа линув собі тихенько щирою душею таки під рідну — видко, найдорожшу Тобі — стріху і нераз сумував разом із нами над „помарнілою нашою долею" і потішав нас бодро, що „вже прецінь може час лучшой долі і для нас", і запевняв нас голосно разом із Лисенком і Шевченком, що й Тобі не однаковісінько, ні, як „Україну злії люди приспляють лукаві і в огні єї окраденую збудять!.." Ба, от ще й нині, коли отсе, здавалобся, Тобі ось тут на земли вже все мабуть повинноби бути байдуже, Ти прецінь затужив ще спочити на вічний сон у своїй тихій волинській стороні — серед тих самих рідних нив і лугів, які Тебе колись маленького так щиро повитали, плекали й колисали. А прецінь Тобі тепер і на чужині десь булоби добре спати, і то може навіть і спокійнійше, як тут тепер. Бо от чуємо, що Ти навіть у далекій чужій Швеції зумів собі так дуже приєднати благородні серця своїх учеників і учениць, що они стали Тобі за рідних дітий у послідних хвилях Твого туземного буття. А все те осягнув Ти тільки ціною Твоєї крови — на правдиву славу Твою, а через Тебе й нашу. Так ясно світить нам усім Твій великий примір — і нині і на віки!..

Правда, мігби хтось сказати, що Ти прецінь мав лекше для себе, як неодин із нас, бож царина Твоєї діяльности і слави, царина тонів і мельодій, була майже вся, так сказатиб, в обсягу Твоєї індивідуальної, власної, особистої волі. Тиж орудував

[1]) Шевченкова думка п. з. „Слава" починається різко словами: „А ти, задрипанко, шинкарко, перекупко пяна!" — Варто памятати і старий римський досвід: Laudem qui spreverit, veram habebit (= Хто погордить хвалою, буде мати правдиву).

тонами, які таки й сам із себе й видобував, між тим як от уже навіть приміром архитект мусить орудувати матеріялом, який лежить поза ним, і він єго що йно мусить собі роздобути, оцінити, розложити й припасувати, щоби вивести хочби й найменшу будівлю. А щож говорити про полководця або суспільного керманича, що мають до діла з матеріялом із людських одиниць, що то кожда зокрема має ще свої власні погляди і стремління, не кажучи вже: забаганки й амбіції?

Та се ріжниця всеж таки тільки зглядна, релятивна. Бо на сім світі — по правді — ніхто не має легко і навіть — вже з самої природи річи — і не може мати легко. Сказанож прецінь вже першому чоловікови при виході з раю: „В поті чола будеш їсти хліб свій". А старий грецький поет Гезіод вже на близько тисячу літ перед Христом вирізьбив найглибшу життєву правду людства в дивних словах: *Τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν* (Перед здатністю боги поставили піт). — Так, Друже, ми знаємо се дуже добре, що й Ти зовсім не мав легко. Легко хиба о стільки, що Ти мав від Бога даний Тобі талант і щасливо у свій час рішився ним ціле своє життє ретельно орудувати. Ти того свого таланту ані не закопав ліниво ані не переміняв нерозумно. І Ти тепер сміло можеш станути перед Престолом Всевишнього Судії, щоби здати справу з орудування ним...

І ось тут Тобі ще й одна наша — послідна вже — просьба до Тебе: Виправдавши своє життє, умоли там, Друже, Всевишнього Царя світа, щоби і нам зичливо зіслав тут кроткого пророка і провідника, який вдатною й могучою рукою зумівби прецінь уже раз по так довгій і томлячій блуканині нашій вивести наш нарід „на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений"...

Не забувайже нас, Друже, і пращай! А тут Тобі: Вічная память! *Іван Копач.*

VII. Листи.

103. Два листи Тараса Шевченка до Лазаревського.

I.

Великим веселієм звеселили Ви мене — своїм добрим, христіянським листом — у сій бісурманській пустині. Спасибі Вам,

Друже мій добрий — я з самої весни не чув рідного, щирого слова. Я писав туди декому. А Вам першим Бог велів розважить мою тяжку тугу в пустині щирими словами. Спасибі Вам!

Не знаю, чи дійшов мій лист до Ваших рук (бо я послав у Седнев 24. жовтня, не знаючи, що Бог заніс аж у Одессу). Жаль і дуже жаль мені Вашої маленької. Згадаю, то так неначе бачу, як оно манюсеньке танцює, а Ілія Іванович грає і приспівує... Не скорбіть; може оно добре зробило, що перейшло на той світ не мучене страстями земними.

Були Ви в Яготині літом — що там діється? де тепер живуть яготинські анахоретки? Я писав через Вас до В. Н. — не знаю, чи дійшло. Що она, сердешна, поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічечку — її прекрасна, добра душа мене частенько навідує в неволі.

Бодай і ворогови моєму лютому не довелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всего того треба було ще й занедужать: в осени мучив мене ревматизм, а тепер цинга — у мене її з роду не було, а тепер така напала, що аж страшно! Холєра, благодарить Бога, минула нашу пустиню, а ходила близько.

Сажин мені нічого не пише; не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними; там їх було цілий жмить. Як побачите його, то спитайте, та возьміть до себе, а ящик з олійними фарбами нехай собі оставляє. — Ви питаєте, чи покину я мальованнє. Рад я його покинуть, так не можна; я страшно мучуся, бо мені заборонено писать та рисовать. А ночи, ночи — Господи! які страшні та довгі... та ще й у казармах!

Добрий мій Друже! Голубе сизий! пришліть ящик Ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч інколи подивлюся, то все таки лекше стане. — Просив я В. Н., щоб мені книжок деяких прислала, а тепер і Вас прошу, бо опріче Біблії нема й одної літери. Як що найдете в Одессі Шекспіра, перевод Кетчера, або Одиссею, перевод Жуковського, то пришліть ради Распятого за нас, бо єй-Богу з нудьги одурію! Післявби Вам гроший на все те, так дасть Біг. До шеляга пропали. А може Бог пішле, то я Вам колинебудь оддячу.

Як будете посилать, то шліть на моє імя. Та, Бога ради, напишіть щонебудь про В. Н. і про Гляфіру Івановну та поклоніться від мене Ілії Івановичу, Надежді Дмитрієвній і всему дому Вашому.

Бувайте здорові, не забувайте щирого свойого і безталанного — Т. Шевченка. Адрес: В Оренбурську губернію, в кріпость Орську.

II.

Не знаю, чи зраділаб так мала ненагодована дитина побачивши матір свою, як я вчора принявши подарунок Твій, щирий мій, єдиний Друже. Так зрадів, що ще й доси не схаменуся. Цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричи цілуючи всяку фарбочку. І як її не цілувать, не бачивши цілий рік? Боже мій, як тяжкий і довгий рік! Та дарма, Бог поміг, минув таки.

Я, взявши в руки скринку, подивився і неначе перелетів у малярню в Седнев — чи згадаєте, як Ви мені її вторік показували недороблену? ще й радились зо мною, якби її химернійше уладить. Чи сподівався я, що через рік та сама скринка звеселить мене неначе мати дитину — при лихій моїй годині?...

Благий і дивний єси, Господи! Сегодня неділя, на муштру не ведуть — цілісенький день буду переглядать Твій подарунок, щирий мій, єдиний Друже — переглядать і молитись, щоб Бог післав на довгі дні Тобі таку радість, як післав він мені через Тебе. Перелічив, передивив усе, все до крихітки ціле: і Шекспір і папери і сцизорик і карандаші і пензлі — все цілісеньке. — Не утрачайся на альбом, Друже мій, буде з мене і сего добра покищо.

Недавно з Яготина прийшов лист до мене. Спасибі їй, добрій В. Н., що не забуває мене: хоче мені, як сама дістане, прислать книжок. Як пришле, то тоді я і тяжкого походу і аральського моря і безлюдного степу киргіського не злякаюсь. Одна тілько туга гризе моє серце: як заженуть у степ, то не доведеться ні одного листа принять ні самому послать, бо туда почта не ходить. От моє горенько! А може доведеться рік або другий простерегти нікчемне отсе море. Не будемо журиться, а будемо молитися. Ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшнійше, як то кажуть розумні люди.

Сей і апріль місяць я ще буду в Орській кріпости, то напишіть до мене хоч стрічечку, бо тілько Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно слово Ваше з моєї бідної країни. А тепер, поздоров Вас, Боже! Хоч і богатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо сказано — пустиня, де я возьму, як потрачу? Та таки й уділить декому треба, хоч по аркушику. Вибачте, голубе сизий, що так на швидко пишу до Вас — бо одно те, що сьогодня почта, а друге те, що коло десятої години треба вступить у караул.

Молюся Богу, щоб послав здоровля Н. Д. і радість всему дому Вашому. Спасибі Вам, бувайте здорові, та напишіть хоч стрічку до мене, до вдячного Вам — Т. Шевченка.

Т. Шевченко.

104. Із першого листу св. апостола Павла до Коринтян.

(Глава перша).

Павелъ, званъ апостолъ Їисѹсъ Христовъ волею Божїею, и Сосѳенъ братъ — церкви Божїей сѹщей къ Корїѳѣ, осв҃щенным҃ъ о Христѣ Їисѹсѣ, званным҃ъ свѧтым҃ъ, со всѣми призывающими имѧ Господа нашего Їисѹса Христа во всѣкомъ мѣстѣ, тѣхъ же и нашемъ: Благодать вамъ и миръ отъ Бога Отца нашего и Господа Їисѹса Христа.

Благодарю Бога моего всегда о васъ, о благодати Божїей данней вамъ о Христѣ Їисѹсѣ, яко во всемъ обогатистеся о немъ, во всѣкомъ словѣ и всѣкомъ разѹмѣ. Якоже свидѣтельство Христово извѣстися въ васъ, яко вамъ не лишитися ни во единомъ дарованїи, чающым҃ъ откровенїа Господа нашего Їисѹса Христа, иже и оутвердитъ васъ даже до конца неповинных҃ъ въ день Господа нашего Їисѹса Христа. Вѣренъ Богъ, имже звани бысте во общенїе Сына его Їисѹса Христа Господа нашего.

Молю же вы, братїе, именемъ Господа нашего Їисѹса Христа, да тожде глаголете вси, и да не бѹдутъ въ васъ расприи, да бѹдете же оутверждени въ томже разѹмѣнїи и въ тойже мысли. Возвѣстися бо ми о васъ, братїе моя, посланым҃ъ отъ Хлоиса, яко рвенїа въ васъ сѹть. Глаголю же се, яко кїйждо васъ глаголетъ: азъ оубо есмь Павловъ, азъ же Аполлосовъ, азъ же Ки-

Павло, покликаний Божою волею на апостола Ісуса Христа, і брат Состен — церкві Божій у Коринті, освяченим во Христі Ісусі, покликаним святим, з усіми призиваючими імя Господа нашого Ісуса Христа на всякім місци їхнім і нашім: Благодать вам і мир від Бога Отця нашого і Господа Ісуса Христа.

Дякую Богу мому завсігди ізза вас за ласку Божу дану вам во Христі Ісусі, бо ви Ним у всім збогатилися, у всякім слові й у всякім знанню. Свідоцтво бо Христово вже утвердилося у вас так, що ви не маєте ніякого недостатку в жадній ласці, ожидаючи появи Господа нашого Ісуса Христа, котрий і вдержить вас аж до кінця неповинних на день приходу Господа нашого Ісуса Христа. Запорукою (вам) Бог, що покликав вас до злуки із Сином Єго Ісусом Христом Господом нашим.

А я молю вас, братя, іменем Господа нашого Ісуса Христа, щоби ви всі говорили (згідно) те саме та щоби не було між вами суперечок, тільки щоби ви утвердилися у тій самій тямці і тій самій гадці. Бо повідомлено мене про вас, мої братя, з дому Хлоя, що між вами є спори. А кажу се, бо кождий з вас говорить: я Павлів, а я Аполлосів, а я Кифин, а я Христовий. Чиж

финъ. азъ же Христовъ. Ѣда раздѣлисѧ Христосъ? Ѣда Павелъ распятсѧ по васъ? или во имѧ Павлово крестистесѧ? Благодарю Бога, ꙗко ни єдинаго отъ васъ крестихъ, точїю Крїспа и Гаїа: да не кто речетъ, ꙗко въ моє имѧ крестихъ. Крестихъ же и Стефанновъ домъ; прочее не вѣмъ, аще кого иного крестихъ. Не посла бо мене Христосъ крестити, но благовѣстити — не въ премѫдрости слова, да не испразднитсѧ крестъ Христовъ.

Слово бо крестное погибающымъ оубо юродство єсть, а спасаємымъ намъ сила Божїа єсть. Писано бо єсть: Погѫблю премѫдрость премѫдрыхъ и разѫмъ разѫмныхъ отвергѫ. Гдѣ премѫдръ? гдѣ книжникъ? гдѣ совопросникъ вѣка сего? не овѣй ли Богъ премѫдрость мїра сего? Понеже бо въ премѫдрости Божїей не разѫмѣ мїръ премѫдростїю Бога, благоизволилъ Богъ вѣй-

Христос розділився? Чи то Павла за вас розпято? або може ви в імя Павлово хрестилися? Дякую Богу, що я ані одного з вас не охрестив окрім Криспа і Гая, щоби хто не сказав, що ви в моє імя охрещені. Правда, я охрестив ще й Стефанову родину; але поза тим не знаю, чи я ще кого іншого охрестив. Бо Христос не післав мене хрестити, тільки проповідати євангеліє, і то не в мудрости слова, щоби не запустів хрест Христовий. [1])

Бо слово про хрест є для тих, що погибають [2]), глупотою, а для нас, що спасаємося, силою Божою. Бо написано [3]): Погублю мудрість мудрців і відкину розум розумних. Де мудрець? де книжник? де знаток сего світа? Чиж не зробив Бог глупою мудрість сего світа? Бо коли в Божій мудрости світ не пізнав Бога (своєю) мудрістю, то Богу подобалося глупотою [4]) пропо-

---

[1]) Св. Павло відріжняє тут пусте й безідейне, хочби й як — на звук — премудре, слово від щирої, хочби тільки простими словами висловленої, ідеї, за якою стоїть цілий чоловік з усім, що має. Се вічно свіжий проблєм людського життя. Пор. от хочби із Шевченкового „Посланія“:

„Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу
Тай більш нічого!...“

[2]) розуміється: без віри, т. зн. пропадають для вічного життя в царстві Божім, обіцянім праведникам Ісусом Христом. [3]) Ісаія (29, 14).

[4]) Що в очах невірних мудрців є глупотою, те для вірних поклонників Христа є спасеннєм, бо дає їм запоруку вічного життя. Впрочім ніяке туземне людське слово, яке вже з природи річи мусить бути обмежене і щодо часу і щодо місця, не зможе ніколи вповні обняти й вичерпати безмежної ідеї віри й релігії. Тому й не диво, що по близько 2000 літах вірять в розпятого на хресті Ісуса Сина Божого вже сотки міліонів людий на земли, хоч великий римський писатель Тацит ок. р. 100 по Хр. назвав християнство (Annales XV, 44) „погубним забобоном (exitiabilis superstitio)“.

ствомъ проповѣди спасти вѣрующихъ. Понеже и Їудеи знаменія просятъ и Єллини премудрости ищутъ, мы же проповѣдуемъ Христа распята, — Їудеемъ оубо соблазнъ, Єллиномъ же безумїе, самимъ же званнымъ, Їудеемъ же и Єллиномъ, Христа Божїю силу и Божїю премудрость. Зане безумїе Божїе премудрѣе человѣкъ есть и немощное Божїе крѣпчае человѣкъ есть. Видите бо званїе ваше, братїе, яко не мнози премудри по плоти, не мнози сильни, не мнози благородни. Но безумна мїра избра Богъ, да премудрыя посрамитъ; и немощна мїра избра Богъ, да посрамитъ крѣпкая; и худороднаа мїра и оуничиженнаа избра Богъ и не сущаа, да сущаа оупразднитъ — яко да не похвалится всяка плоть предъ Богомъ. Изъ негоже вы есте о Христѣ Їисусѣ, иже бысть намъ премудрость отъ Бога, правда же и осващенїе и избавленїе, да, якоже пишется: Хвалѧйсѧ, о Господѣ да хвалится.

віди спасти віруючих. Бо Жиди домагаються чудес, а Греки шукають мудрости; миж проповідуємо Христа розпятого — для Жидів соблазнь, а для поган глупоту, для самих однак покликаних, і Жидів і Греків, Христа яко Божу силу і Божу мудрість. Бо глупота Божа є мудрійша від людий, а неміч Божа є сильнійша від людий. — Бож глядіть, братя, на ваше покликанне [1]), що не богато мудрих (між вами) по тілу, не богато сильних, не богато знатних. Та вибрав Бог глупе світа, щоби завстидати мудрих, і немічне світа вибрав Бог, щоби завстидати сильне, і незнатне світа та погорджене і те, чого нема, вибрав Бог, щоби знищити те, що є — щоби не величалося перед Ним ніяке тіло. А з Него [2]) і ви єсте во Христі Ісусі, що є для нас мудрістю від Бога і праведністю і освяченнєм і відкупленнєм, щоби, як написано: Хто хвалиться, нехай о Господі хвалиться.[3])

---

[1]) т. зн. на вашу коринтійську церков (громаду).

[2]) т. зн. з Бога, яко діти Божі (за проводом Ісуса Христа).

[3]) Єремія (9, 22).

І. ПОЕЗІЯ.

А. Епічна поезія.

І. Казки. СТОР.

1. Гордий цар — народня казка 1
2. Синій лис — Іван Франко 5

ІІ. Перекази. — Міти. — Леґенди.

3. Довбуш — Осип Федькович 11
4. Дедаль і Ікар — Іван Демянчук 12
5. Богатий Марко — Мусій Кононенко 20
6. Співак — О. Федькович 31

ІІІ. Баляди.

7. Тополя — Тарас Шевченко 32
8. Мірамаре — Василь Пачовський 35

IV. Сміховинки (Анекдоти).

9. Наївний — народня сміховинка 35
10. Липова паска — народня сміховинка 36
11. Тягар — народня сміховинка 36
12. Як Каньовський пробував дідів — народня сміховинка 37

V. Нариси й оповідання.

13. Орися — Пантелеймон Куліш 37
14. Вільна Болгарія — Іван Вазов 44
15. Негайна справа — Модест Левицький 51
16. Битва — Ольга Кобилянська 56

VI. Повісти.

17. Запорожський суд — (з повісти: „Чорна Рада“) — Пантелеймон Куліш 64
18. Молодий намісник — (з повісти: „Фараон“) — Болеслав Прус . . . 70
19. На баштані — (з повісти: „Хмари“) — Іван Нечуй-Левицький . . . 80
20. Польова царівна — (з повісти: „Пропаща сила“) — Панас Мирний . 86

VII. Віршові оповідання. — Поеми.

21. Циган пасічник — Степан Руданський 90
22. Слово Ілляріона — Василь Щурат 91
23. Мойсей у пустині — (З поеми: „Мойсей“) — Іван Франко . . . 92
24. Наймичка — Тарас Шевченко 96

VIII. Епопеї.

25. Одиссей у Феаків — (з „Одиссеї“) переклад Петра Ніщинського . 102
26. Похід Ігоря Святославича на Половців — староруський лицарський епос з XII. віку 109
27. Лис на суді — (з „Лиса Микити“) — Іван Франко 116
28. Троянські посли у Латина — (з „Енеїди“) — Іван Котляревський 123

СТОР.

Б. Лірична поезія.

І. Пісні і думки.

29. Ой здається, не журюся — Леся Українка 127
30. На чужині — О. Олесь 127
31. Самому чудно — Тарас Шевченко 127
32. Ой гляну я — Тарас Шевченко 128
33. Не для людий — Тарас Шевченко 128
34. Сонце заходить — Тарас Шевченко 129
35. Як почуєш в ночи — Іван Франко. 129
36. Дай мені руку — Богдан Лепкий 129
37. Часом у вечірню годину — Богдан Лепкий 130
38. Пісня — Леся Українка 130
39. Тямиш?... — Петро Карманський 130
40. Нічліг — Осип Федькович 130

ІІ. Описова лірика.

41. Цвинтарóк — Олександер Козловський. 131
42. Конвалія — О. Олесь 131
43. Стоять зачаровані — А Кримський 131
44. Полудне — Іван Франко. 132

ІІІ. Елєґії. — Сонети.

45. Дружині — Іван Франко. 133
46. Заким умре — Іван Франко 133
47. Якби ти знав — Іван Франко. 134
48. Спів відлетних журавлів — Василь Пачовський 135
49. І знов мені не привезла — Тарас Шевченко. 135
50. Лічу в неволі дні і ночі — Тарас Шевченко. 136
51. Маєва елєґія — Іван Франко. 137

ІV. Оди.

52. Не хиляйте в діл прапора — Богдан Лепкий 138
53. Пісня молодости — Ол. Олесь 138
54. Каменярі — Іван Франко 139
55. Слово рідне! — О. Олесь 140
56. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю! — Іван Франко . . . 141

V. Гимни. — Псальми.

57. Привіт Нілю — єгипетський гимн 141
58 Гимн у честь Озіріса — єгипетський гимн. 141
59. Псальма LXII. — Пантелеймон Куліш 142
60. Псальма CXLIX. — Тарас Шевченко 142

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

61. Орачі і муха — Леонід Глібів 143
62. Пшениця — Евген Гребінка 144
63. Медвежий суд — Евген Гребінка 144
64. Орел — Володимир Самійленко. 144

ІІ. Сатири.

65. Невдячний кінь — Володимир Самійленко 145
66. Гарну радоньку давали — Г. Гайне. 146

СТОР.

III. Притчі.

67. Притча про правдиву вартість — Іван Франко 146
68. Притча про рівновагу — Іван Франко 148

IV. Дидактична лірика. — Епіґрами.

69. Не високо мудруй — Іван Франко 149
70. Хто помилок лякається — Іван Франко 149
71. Книги — Іван Франко 149
72. Ти на ніч не дивись — О. Олесь 149
73. Гнів се огонь — Іван Франко 150
74. Сам лицемірствує з собою — Іван Франко 150

V. Приповідки і загадки.

75. 1—15 народних приповідок 151
76. 1—6 народних загадок. 151

Г. Драматична поезія.

77. З комедії п. з. „Ревізор з Петербурга“ — Микола Гоголь 152

II. ПРОЗА.

I. Спомини.

78. На Сокільському — Богдан Лепкий 163
79. Море — Олена Кисілевська (Галичанка) 166
80. Із Крети — Ярослав Окуневський 168
81. Із Фочі до Калиновика — Андрій Чайковський 170
82. З подорожи по Єгипті — Ярослав Окуневський 179
83. Вибух Везувія — Евген Олесницький 188
84. Англійське домашне огнище — Іван Петрушевич 192
85. Через Дунай — Микола Садовський 197
86. Спомини про Тараса Шевченка — М. Лазаревський 205
87. Із „Дневника“ — Тарас Шевченко 208

II. Життєписи.

88. Життє Івана Вишенського — Іван Франко 211
89. Микола Лисенко — Філярет Колесса 217
90. Емануїл Кант — Іван Копач. 221

III. Історія.

91. Грецькі кольонії на Україні — Михайло Грушевський 224
92. Анна Русинка — королева Франції — Ке де Сент-Емур 227
93. Старинний Львів — Іван Крипякевич 229
94. Київ — осередком культурного життя на Україні в XVII. віці — Михайло Грушевський 234

IV. Описи.

95. Вилив Нілю — Жорж Масперо́ 237
96. Зазуля — Іван Верхратський 240

стор.

V. Розвідки.

97. Українські народні пісні і їх звязь із життєм народа — Філярет Колесса 248
98. Краса українських народних пісень — М. Сумцов 249
99. Новітні вигади в старині — Павло Ваґлєр 252

VI. Промови.

100. В свято відродження — Антін Крушельницький 256
101. Промова у відповідь на привіти в часі 25-літного ювилею — Іван Франко 258
102. Над трупою Олександра Мишуґи — Іван Копач 261

VII. Листи.

103. Два листи до Лазаревського — Тарас Шевченко 263
104. Із першого листу св. апостола Павла до Коринтян 266

Справити: на стор. 212 стрічка 4 з долу перед „блеск“ додати: правдивий; в уступі 99 справити *σίφονες* на *σίφωνες*.

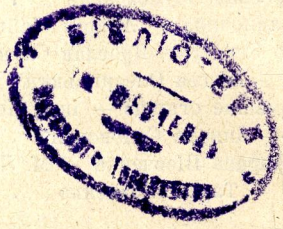

3084
8.16 (1986)

АНТІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ.

Друге, за згодою автора змінене, виданнє

зладив

Др. ІВАН КОПАЧ.

У ЛЬВОВІ. 1923.

НАКЛАДОМ ДРУКАРНІ НАУКОВОЇ ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.